

«...ΑΝΕΦΕΡΑ ΕΓΓΡΑΦΩΣ»

ΘΗΣΑΥΡΟΙ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΤΗΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2010

Άποψη της Πύλης Βευλέ και της Πνύκας, περί το 1895.
View of the Beulé Gate and the Pnyx, about 1895.

Η Ελλάδα, ως κρατική υπόσταση σχεδόν δύο αιώνων ελεύθερου βίου, οφείλει την παγκόσμια σημασία αποκάλυψη της πολιτιστικής της κληρονομιάς, στις αδιάκοπες επιστημονικές προσπάθειες πολλών αρχαιολόγων, αλλά και στις αποφάσεις πολιτικών προσώπων που τη διαχειρίστηκαν. Η προστασία των τεκμηρίων της αρχαιολογικής δραστηριότητας, ως φορέων μνήμης, συχνά ως η φωνή αυτή καθεαυτή των ίδιων των μνημείων, μέσω των επίσημων εγγράφων και των αναφορών, έχει ιδιαίτερη και βαρύνουσα σημασία.

Ο Νόμος 1946/1991 ο οποίος αναδιοργάνωσε τα Γενικά Αρχεία του Κράτους, με το άρθρο 39 προέβλεψε τη θέσπιση «Ειδικών Ιστορικών Αρχείων», και στη συνέχεια ο Οργανισμός του Υπουργείου Πολιτισμού δημιούργησε το Τμήμα Αρχείου Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων στη Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων, «αρμόδιο για την τήρηση του αρχείου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας από συστάσεώς της μέχρι σήμερα».

Η Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων συγκεντρώνει από το 1999 το σύνολο του αρχείου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, το οποίο βρισκόταν αρχικά διασκορπισμένο σε διάφορες υπηρεσιακές μονάδες, εξαιτίας του γεγονότος ότι κατά καιρούς η Αρχαιολογική Υπηρεσία υπαγόταν σε διαφορετικά Υπουργεία, αλλά και οι ίδιες οι Διευθύνσεις και τα Τμήματά της έχουν αυξομειωθεί και έχουν συχνά αλλάξει ονομασίες.

Τα εγκαίνια, στο τέλος του 2008, του νέου κτιρίου που στεγάζει το Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (Ψαρμηλίγγου 22, Κεραμεικός), με την ευκαιρία των οποίων οργανώθηκε η Έκθεση που έχουμε τη χαρά να μεταφέρουμε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, σηματοδότησαν μια νέα εποχή για την έρευνα, τη μελέτη και την ανάδειξη των ιστορικών τεκμηρίων. Το σημαντικότερο σύνολο εθνικής σημασίας τεκμηρίων απέκτησε επιτέλους τη στέγη που του αξίζει.

Η Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων διαθέτει πλέον σύγχρονες και άρτια εξοπλισμένες εγκαταστάσεις για το Ιστορικό Αρχείο, με εργαστήριο συντήρησης, χώρους βιβλιοθήκης και εκθέσεων που ανταποκρίνονται στις σύγχρονες προδιαγραφές. Οι δυνατότητες που μας δόθηκαν από το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Κοινωνία της Πληροφορίας» του Τρίτου Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης αξιοποιήθηκαν πολύ δημιουργικά για τις δράσεις του Ιστορικού Αρχείου, και στη συνέχεια η ψηφιοποίηση των τεκμηρίων και η τροφοδότηση της βάσης δεδομένων συνεχίζεται από το μόνιμο προσωπικό της Διεύθυνσης.

Επιλέξαμε να ενημερώσουμε ειδικούς και μη για την ύπαρξη και τη σημασία του αρχείου, οργανώνοντας την έκθεση «*ανέφερα εγγράφως*», αποδίδοντας τον οφειλόμενο φόρο τιμής στους μεγάλους αρχαιολόγους του παρελθόντος, και παρουσιάζοντας για πρώτη φορά στο κοινό τους θησαυρούς ενός μοναδικού αρχείου εθνικής σημασίας. Η έκθεση αυτή δίνει στο ενδιαφερόμενο κοινό ουσιαστική ευκαιρία γνωριμίας του πολύτιμου –εθνικής σημασίας– αρχείου, ο πλούτος και η ποικιλία του οποίου μόνον αμυδρά αποτυπώνονται στο βιβλίο.

Ο παρών τόμος δεν αποτελεί πλήρη δημοσίευση των εγγράφων που περιλαμβάνει, αλλά φιλοδοξεί οπωσδήποτε να είναι ουσιαστικότερος από ένα απλό κατάλογο έκθεσης, ο οποίος αναγκαστικά θα είχε ευκαιριακό χαρακτήρα και περιορισμένη εμβέλεια. Για το λόγο αυτό επιλέχθηκε αντί της απλής παρουσίασης των τεκμηρίων με τις αντίστοιχες λεζάντες, να φωτισθούν αρχικά εννέα διαφορετικά θέματα, κρίσιμης σημασίας όλα για την ιστορία της Αρχαιολογίας στην Ελλάδα.

Εννέα από τους αρχαιολόγους της Διεύθυνσης Εθνικού Αρχείου Μνημείων πραγματοποίησαν τη σχετική έρευνα και συνέγραψαν τα κεφάλαια του τόμου, βασισμένα πάνω στα έγγραφα του Ιστορικού Αρχείου, ως εξής κατά σειρά παρουσίασης: Δ. Χαραλαμπίδης, «Θεσμοθέτηση και Ίδρυση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας», Ε. Παπαθεοδώρου, «Σύμβαση Ελλάδας και Γερμανίας για την ανασκαφή στην αρχαία Άλτη της Ολυμπίας», Κ. Μπίττα, «Το επίπινο έργο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας κατά τον 19ο αιώνα και η καταγραφή των αρχαιοτήτων», Φ. Γεώργια, «Ενάλια Αρχαιολογία», Μ. Αντωνίου, «Αρχαιολογικές Συλλογές και Μουσεία του Ελληνικού Κράτους κατά τον 19ο αιώνα και τις αρχές του 20ού αιώνα», Α. Αλεξανδρή, «Το πρώτο Διεθνές Αρχαιολογικό Συνέδριο», Ι. Βάσιλας, «1912-1922: Η Αρχαιολογική Υπηρεσία κατά την επέκταση του Ελληνικού κράτους», Ν. Νικολακέα, «Η προστασία των αρχαιοτήτων κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο», Ι. Δημοπούλου, «Φώτης Κόντογλου, Θεοτόκος Πλατυτέρα, 1945». Με την ευκαιρία της μεταφοράς της έκθεσης στη Θεσσαλονίκη ο κατάλογος επανεκδόθηκε και προστέθηκαν τα κεφάλαια για την ίδρυση του Μουσείου Θεσσαλονίκης από τη Σ. Μασουρίδη και για την παρακολούθηση της εξέλιξης της σύγχρονης Θεσσαλονίκης μέσα από το αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας από την Π. Αδάμ-Βελένη.

Για την οργάνωση της παρούσας έκθεσης επιθυμώ να ευχαριστήσω θερμότατα την Εταιρεία Logos Associates, που ανέλαβε το έργο της προβολής της Διεύθυνσής μας, στο πλαίσιο του έργου του Γ΄ Κ.Π.Σ., και ιδιαίτερα τη διευθύντριά της Δρ. Αγγελική Κοσμοπούλου, που επιμελήθηκε εκδοτικά την πρώτη έκδοση του καταλόγου, τη μουσειολόγο κ. Αλεξάνδρα Νικηφορίδου, που οργάνωσε μαζί μας την έκθεση και το εκπαιδευτικό πρόγραμμα, και το σκηνοθέτη κ. Ευάγγελο Χριστοδούλου για το βίντεο «Μια σειρά από ιστορίες». Για την έκθεση στη Θεσσαλονίκη, να ευχαριστήσω θερμότατα τις αρχαιολόγους της ΔΕΑΜ Δρ. Μαρία Αντωνίου και κ. Σταυρούλα Μασουρίδη, που ανέλαβαν όλα τα πρακτικά θέματα της μεταφοράς, καθώς και τον ειδικευμένο συντηρητή χαρτώου και βιβλιακού υλικού κ. Βασίλη Κριθιώτη, ο οποίος, αν και δεν εργάζεται πλέον στη Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων, ανέλαβε τη συσκευασία και την επίβλεψη της μεταφοράς της έκθεσης στη Θεσσαλονίκη.

Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στη Διευθύντρια του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης Δρ. Πολυξένη Αδάμ-Βελένη για τη φιλοξενία και την άριστη συνεργασία, καθώς και σε όλο το επιστημονικό και τεχνικό προσωπικό του Μουσείου και συγκεκριμένα την Προϊσταμένη του Τμήματος Μουσειογραφικών Μελετών και Καλλιτεχνικού Σχεδιασμού Εκθέσεων Δρ. Ευαγγελία Στεφανή, τον Προϊστάμενο του Τμήματος Δημοσίων Σχέσεων, Τεκμηρίωσης και Δημοσιευμάτων Δρ. Χρήστο Γκατζόλη, τις αρχαιολόγους Στυλιάνα Γκαλινίκη, Όλγα Σακαλή και Αναστασία Δημούλα, τους αρχιτέκτονες και συντηρητές Γιώργο Τσεκμέ και Μαρία Λουκμά, τις συντηρήτριες αρχαιοτήτων Βάσω Μιχαλοπούλου και Καλλιόπη Μαρτίνη, και τους τεχνίτες Στέλιο Καραμπίκα, Γιώργο Καραμπίκα και Άρη Πολυζόπουλο.

Παρόλες όμως τις ακούραστες προσπάθειες όλων των παραπάνω, η μεταφορά της έκθεσης στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Θεσσαλονίκης και η άρτια παρουσίασή της, όπως και η επανεκτύπωση του παρόντος καταλόγου σε εμπλουτισμένη μορφή, καθώς και του λοιπού εποπτικού υλικού, δεν θα είχαν επιτευχθεί, ιδιαίτερα στους δύσκολους καιρούς που διανύουμε, χωρίς τη στήριξη του Υπουργού Πολιτισμού και Τουρισμού κ. Παύλου Γερούλάνου και της κ. Γενικής Γραμματέως Πολιτισμού Δρ. Λίνας Μενδώνη, προς τους οποίους εκφράζω την ευγνωμοσύνη της Διεύθυνσης Εθνικού Αρχείου Μνημείων.

Δρ. Μεταξία Τσιμποπούλου
Διευθύντρια, Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων

Υδατογραφία επιτύμβιας στήλης των Παγασών από τον Gilleron.
Watercolor of a grave stele from Pagasae by Gilleron.

Η αναδίφηση στο αρχείο της Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας αποτελεί μια πραγματική ενδοσκόπηση όχι μόνο στην αρχαιολογική και ιστορική έρευνα, αλλά και σε ολόκληρη την πορεία εξέλιξης της νεότερης Ελλάδας. Καθώς η προστασία των αρχαιοτήτων ήταν κύριο και πρωταρχικό μέλημα του νεοσύστατου, μετά την ελληνική επανάσταση του 1821, κράτους, η παρακολούθηση της προσπάθειας διάσωσης των μνημείων της και της ανάδειξής τους μέσα σε μουσεία δίνει ένα πολύ εποπτικό πανόραμα του ελληνικού γίνεσθαι.

Το αρχειακό υλικό τόσο της Κεντρικής Υπηρεσίας, όσο και των περιφερειακών Υπηρεσιών του ΥΠΠΟΤ αποτελεί έναν ανεξάντλητο θησαυρό πληροφοριών για τα μνημεία, τα μουσεία και την εν γένει αντιμετώπισή τους από την πολιτεία, τη νεοελληνική, αλλά και τη διεθνή κοινωνία. Το υλικό αυτό αξιοποιήθηκε στο μεγαλύτερο του βαθμό κατά περίπτωση και συχνά μεμονωμένα. Η έκθεση «... ανέφερα εγγράφως» φέρνει στο προσκήνιο την επιτακτική ανάγκη μιας άμεσης προσφυγής στον πλούτο αυτό των πληροφοριών και θέτει τις βάσεις, παράλληλα με την ψηφιακή οργάνωση των αρχείων, για μία ευρύτερης κλίμακας αξιοποίησή τους.

Το αρχείο της ΙΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης, που συνιστούσαν μία ενιαία υπηρεσία μέχρι το 2002, αποτελεί, επίσης, το παλαιότερο αρχείο της πόλης μετά την προσάρτηση των εδαφών των Νέων Χωρών, δηλαδή ολόκληρης της σύγχρονης βορειοελλαδικής επικράτειας, στο Ελληνικό Κράτος, το 1912.

Αποτελεί, λοιπόν, χρέος μας να το ανασύρουμε από την αφάνεια, να το διασώσουμε, να το αξιοποιήσουμε και να αναδείξουμε τις πληροφορίες του. Για τους λόγους αυτούς αποδεχτήκαμε ευχαρίστως να μεταφερθεί η περιοδική αυτή έκθεση και στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, καθώς πιστεύουμε ότι ανατρέχοντας στα πολύτιμα αυτά αρχεία μπορούμε να διδαχτούμε για πρακτικές και μεθόδους εντοπισμού, ανάδειξης και διάσωσης αρχαιοτήτων και παράλληλα να θαυμάσουμε το σθένος, το θάρρος, την επιμονή και υπομονή των παλαιότερων πρωτοπόρων επιστημόνων, τεχνιτών και εργατών του αρχαιολογικού κλάδου, έτσι ώστε να χαράξουμε με περισσότερη γνώση, σύνεση, αλλά και αποφασιστικότητα, το μέλλον των μνημείων και των μουσείων της χώρας μας.

Δρ. Πολυξένη Αδάμ-Βελένη
Διευθύντρια Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης

The investigation of the Greek Archaeological Service's archives is a real introspection to archaeological and historic research but also to modern Greece's evolutionary process. The archives of both the Central Service and the peripheral Services of the Ministry of Culture and Tourism, and within those, the archive of the 16th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities, are an inexhaustible treasury of information on monuments, museums and the State's attitude, as well as the modern Greek, and international, society's towards them. The exhibition "...I reported in writing" brings forth these precious documents, which can teach us about the practices and methods of locating, highlighting and salvaging antiquities and make us marvel at the strength, courage, insistence and patience of the pioneer archaeologists, technicians and workmen, so that we can use this knowledge, prudence and determination to create the future of our country's monuments and museums.

Αρχαιολ. Τμήμα
1899

Ο ΠΕΡΙ

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΒΧΜΓ' ΝΟΜΟΣ

ΤΗΣ 24 ΙΟΥΛΙΟΥ 1899

ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΠΡΟΣ ΕΚΤΕΛΕ ΙΝ ΑΥΤΟΥ

ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΩΝ Β. ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΩΝ

ΚΑΙ

ΥΠΟΥΡΓΙΚΗΣ ΕΓΚΥΚΛΙΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ

1899

Τεύχος του Εθνικού Τυπογραφείου με τον πρώτο Αρχαιολογικό Νόμο, 1899.
Copy of the first Archaeological Law, 1899.

ΕΓΓΡΑΦΑ ΚΑΙ ΜΝΗΜΗ: ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΘΗΣΑΥΡΟΥΣ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ

Μια έκθεση αφιερωμένη σε αρχαιακό υλικό πιθανώς δεν αποτελεί την πλέον ελκυστική επιλογή για τους επισκέπτες των σύγχρονων μουσείων, οι οποίοι συνηθίζουν να στρέφονται με ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε εκθέματα υψηλής αισθητικής και ιστορικής σημασίας ή σε πολυμεσικές εφαρμογές με τεχνολογικές και εκπαιδευτικές παραμέτρους. Σε πρώτη προσέγγιση τα θέματα που σχετίζονται με το αρχείο απευθύνονται σε άτομα με ειδικές γνώσεις και, καθώς δε διαθέτουν χαρακτηριστικά εντυπωσιασμού, δεν προσφέρονται για μια παρουσίαση που απευθύνεται στο ευρύ κοινό. Σε δεύτερη όμως ανάγνωση, το αρχαιακό υλικό μπορεί να αποτελέσει πηγή πολύτιμων πληροφοριών όχι μόνο με ιστορική αλλά και συναισθηματική αξία. Τα έγγραφα και οι φωτογραφίες, που ανασύρονται μέσα από τους σκονισμένους φακέλους των αρχείων, αποτελούν στιγμιότυπα μιας ολόκληρης ιστορίας ή πολλών παράλληλων και διαδοχικών ιστοριών με πλευρές άλλοτε λαμπρές και άλλοτε ταπεινές. Έχοντας πλέον συνειδητοποιήσει ότι τα μουσεία δεν είναι απλώς κιβωτοί διαφύλαξης των υλικών τεκμηρίων των πολιτισμών του παρελθόντος αλλά και τόποι εγγραφής και αναπαραγωγής της συλλογικής μνήμης, αντιμετωπίζουμε το αρχαιακό υλικό ως ένα σημαντικό κομμάτι της διαδικασίας διατήρησης της μνήμης και του δίνουμε τη θέση που δικαιούται στο μουσειακό γίγνεσθαι.

Στην περίπτωση του ιστορικού αρχείου της αρχαιολογικής υπηρεσίας τα έγγραφα αποκαλύπτουν πτυχές σημαντικές για την ιστορία και την πολιτιστική κληρονομιά της χώρας μας. Θα έλεγε κανείς ότι όπως τα ίδια τα ακίνητα και κινητά μνημεία αποτελούν το αντικείμενο προστασίας από την πλευρά της πολιτείας, έτσι τα έγγραφα και η κάθε λογής τεκμηρίωση της αρχαιολογικής δραστηριότητας αποτελούν ένα από τα εργαλεία προστασίας. Το αρχαιακό υλικό είναι πολλαπλά σημαντικό. Καταρχήν αποτελεί απόδειξη των προσπαθειών, που καταβλήθηκαν και καταβάλλονται από την ίδρυση του νεότε-

ρου ελληνικού κράτους μέχρι σήμερα, για την προστασία και την ανάδειξη των αρχαιοτήτων, συχνά κάτω από αντίξοες συνθήκες. Η ιστορία της αρχαιολογικής υπηρεσίας ακολούθησε τις μεγάλες τομές της ελληνικής ιστορίας στα νεότερα χρόνια και οι στόχοι της επαναπροσδιορίζονταν παράλληλα με τις μεταβαλλόμενες ιστορικές συνθήκες. Κάτω από αυτό το πρίσμα μπορεί πιο δίκαια, απ' ό, τι συνηθίζεται, να αξιολογηθεί το έργο ή οι παραλείψεις της ελληνικής πολιτείας στον τομέα της διαχείρισης και προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Δεν είναι όμως μόνο τα μεγάλα γεγονότα αυτά που αποτυπώνονται στο αρχαιακό υλικό. Ιδιαίτερη γοητεία ασκούν οι μικρές, απλές ιστορίες που αποκαλύπτονται στα αρχεία και «μιλούν» για τους ίδιους τους ανθρώπους. Άλλοτε αναδύεται ανάγλυφα ο ιδεαλισμός με τον οποίο εργάζονταν οι αρχαιολόγοι στα πρώτα βήματα της υπηρεσίας και άλλοτε η άδοξη αγάπη με την οποία προφύλασσαν τα αρχαία οι απλοί άνθρωποι της υπαίθρου. Σε άλλες περιπτώσεις αποτυπώνεται η εμμονή της διοίκησης σε συγκεκριμένες διαδικασίες και άλλοτε τα γρήγορα αντανάκλαστα της, για παράδειγμα σε περιπτώσεις δίωξης αρχαιοκαπηλίας, η οποία αποτελεί βασικό στόχο ακόμα στις μέρες μας.

Μέσα από τις αφηγήσεις του αρχαιακού υλικού παίρνουν μορφή, σχεδόν ξαναζούν, οι άνθρωποι που βρίσκονται πίσω από τα έγγραφα, τα σχέδια, τις φωτογραφίες. Άλλοτε πρόκειται για ιστορικές πολιτικές φυσιογνωμίες της Ελλάδας, όπως ο Κοραής, ο οποίος πρώτος καθόρισε τα μέτρα για την αποφυγή διαρπαγής των αρχαιοτήτων και άλλοτε για μεγάλες μορφές της ελληνικής αρχαιολογίας, όπως ο Μανόλης Ανδρόνικος ο οποίος νύχτα οδήγησε τα ευρήματα των βασιλικών τάφων των Αιγών στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, για να τα προστατεύσει και να τα ασφαλίσει. Συνήθως όμως μέσα από το αρχαιακό υλικό αναδύονται οι «άνωνμοι» άνθρωποι, οι οποίοι με κάποιο τρόπο αναμί-

χθηκαν στο έργο της αρχαιολογικής υπηρεσίας ως υπάλληλοι, ως ιδιώτες ή ακόμα ως μέλη των δικτυικών αρχών.

Για όλους αυτούς τους λόγους, όταν προτάθηκε από τη Διεύθυνση του Εθνικού Αρχείου Μνημείων στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, η παρουσίαση της έκθεσης «...*ανέφερα εγγράφως*». ΘΗΣΑΥΡΟΙ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ, αποφασίστηκε η ένταξή της στο εκθεσιακό πρόγραμμα του μουσείου με το σκεπτικό ότι δινόταν η ευκαιρία να παρουσιαστούν στο κοινό της βόρειας Ελλάδας στιγμιότυπα από την πολυκύματη ιστορία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας μέσα από το σημαντικό έργο τεκμηρίωσης, που υλοποιήθηκε από τη ΔΕΑΜ. Εξάλλου, προκειμένου η έκθεση να αποκτήσει ειδικό ενδιαφέρον για το κοινό του ΑΜΘ προστέθηκε μια ενότητα με θέμα την ίδρυση του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης. Επιπλέον, εντάχθηκαν στην έκθεση αντίγραφα εγγράφων και αρχαιακά αντικείμενα, όπως παλιές γραφομηχανές και σφραγίδες, τα οποία οι επισκέπτες μπορούν να περιεργαστούν και να συνειδητοποιήσουν με από τρόπο τα οργανωτικά άλματα που έχει πραγματοποιήσει η αρχαιολογική υπηρεσία τις τελευταίες δεκαετίες.

Ελπίζουμε οι επισκέπτες της έκθεσης να συμμεριστούν τη συγκίνηση που νιώθουμε, όταν διαπιστώνουμε ότι σελίδες της αρχαιολογικής ιστορίας της Ελλάδας έχουν γραφτεί χάρη σε μικρούς «θησαυρούς» των αρχείων. Για παράδειγμα έτσι γνωρίσαμε την περιπετειώδη πορεία ενός γυναικειού αγάλματος, που σήμερα εκτίθεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης. Το άγαλμα βρέθηκε το 1944 κατά τη διάρκεια εκσκαφών για την κατασκευή ορυγμάτων στο κέντρο της Θεσσαλονίκης. Μια εβδομάδα μετά την ανεύρεση του αγάλματος, με προσωπικό τηλεγράφημα του Χίτλερ, το άγαλμα μεταφέρθηκε αρχικά στο προσωπικό μουσείο του και στη συνέχεια στην έπαυλη του Γκαίμπελς.

Το 1945, στο τέλος του πολέμου, το άγαλμα εντοπίζεται σε εγκαταλειμμένο αλατωρυχείο της Αυστρίας και εμπρός στον κίνδυνο να μεταφερθεί στην Αμερική, το ελληνικό κράτος στέλνει αντιπροσωπεία υπό τον έφορο Χ. Μακαρόνα

και πλέον το άγαλμα επαναπατρίζεται. Αυτή η μικρή ιστορία αποκαλύπτει πως τα κάθε είδους υλικά τεκμήρια είτε είναι έργα τέχνης είτε καθημερινά χρηστικά αντικείμενα ή έγγραφα και αποκόμματα εφημερίδων μπορεί να ιδωθούν

ως «μνημεία» των πράξεων και των σκέψεων των ανθρώπων και έτσι να βρουν τη θέση τους στα μουσεία, ενισχύοντας τη μνήμη της σύγχρονης κοινωνίας, δηλαδή τους δεσμούς της με το παρελθόν.

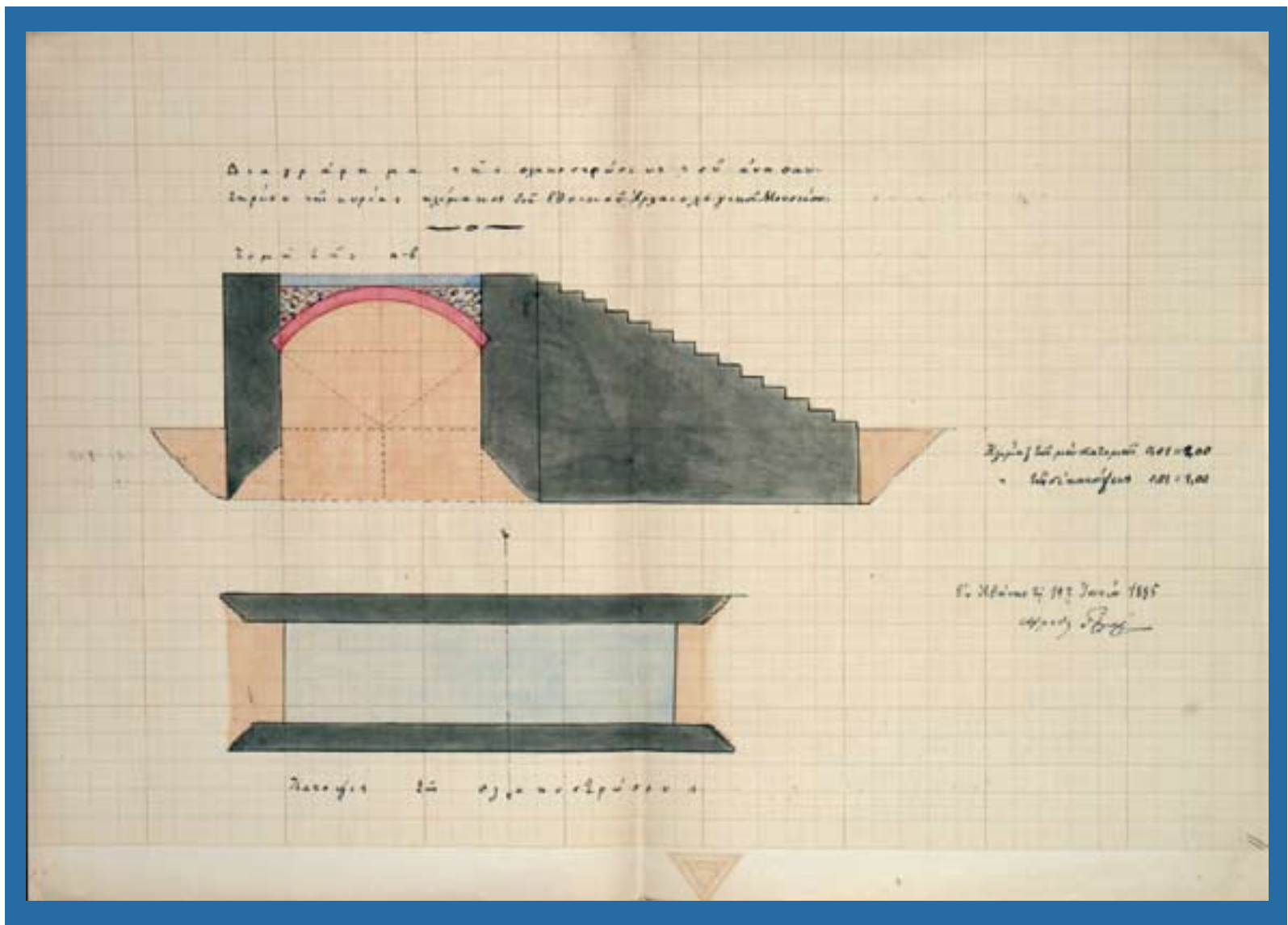
Δρ. Ευαγγελία Στεφανή
Προϊσταμένη Τμήματος Μουσειογραφικών Μελετών
και Καλλιτεχνικού Σχεδιασμού Εκθέσεων ΑΜΘ

An exhibition centred on archival material is perhaps not the most attractive choice for visitors of modern museums, who are usually drawn by displays of high aesthetics or multimedia applications with technological or educational parameters. An initial approach might show that matters regarding archives appeal only to people with specialised knowledge and, lacking any impressive character-

istics, they do not lend themselves easily to the general public. A second, more careful approach though, proves that archival material can become the source of valuable information with both historic and emotional value. Documents and photographs uncovered through the dusty envelopes of archives are scenes of a whole story, or many parallel and successive stories with both grand and hum-

ble facets. Having realised that museums are not merely arks for preserving the material remains of past cultures, but also places of recording and reproducing our collective memories, we view this archival material as an integral part in the process of preserving memory, and offer it a place it deserves within the museum.

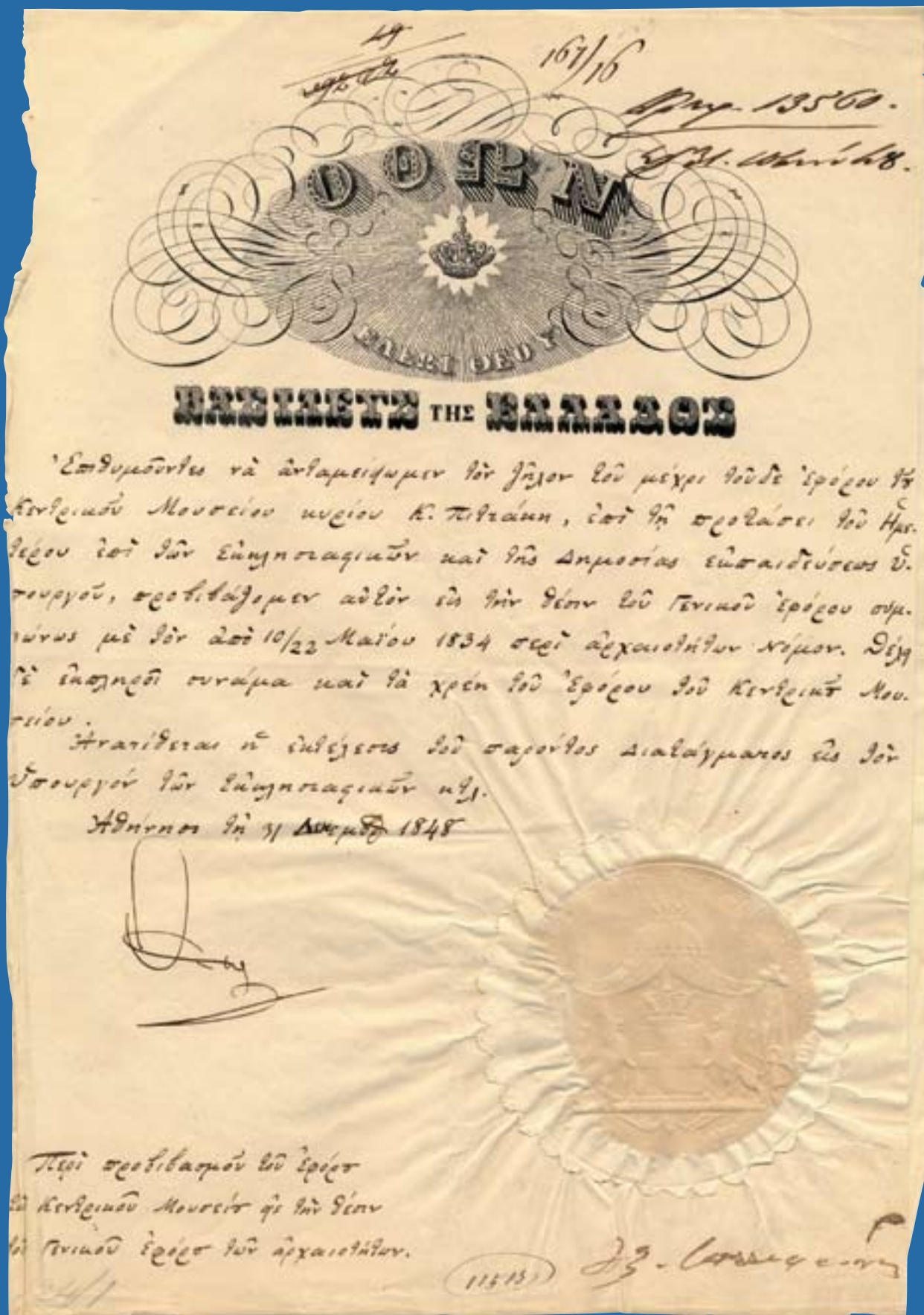

Διάγραμμα της πλακοστρώσεως του αναπαυτηρίου της κυρίας κλίμακος του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, 19 Ιουνίου 1885.
Sketch of the pavement of the main staircase at the National Archaeological Museum, June 19, 1885.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΘΕΣΜΟΘΕΤΗΣΗ ΚΑΙ ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ	10
ΣΥΜΒΑΣΗ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΙ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΑΛΤΗ ΤΗΣ ΟΛΥΜΠΙΑΣ	16
ΤΟ ΕΠΙΠΟΝΟ ΕΡΓΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19 ^ο ΑΙΩΝΑ: ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ	20
ΕΝΑΛΙΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ	30
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ, ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19 ^ο ΚΑΙ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20 ^ο Υ ΑΙ.	36
ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ	44
1912-1922: Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ	48
Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ Β ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ	54
ΦΩΤΗΣ ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ, ΘΕΟΤΟΚΟΣ ΠΛΑΤΥΤΕΡΑ, 1945	58
Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ	62
Η ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ ΤΗΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ	73
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	78

Εἰκ. 1.1 : Απόφαση του βασιλιά Όθωνα στις 31-12-1848 με την οποία ο Πιττάκης προτιβάξεται σε Γενικό Έφορο Αρχαιοτήτων.
 Pic. 1.1 : King Otto's decision dated December 31, 1848, according to which Pittakis is promoted to General Ephor of Antiquities.

Δημήτρης Χαραλαμπίδης

ΘΕΣΜΟΘΕΤΗΣΗ ΚΑΙ ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ

Σε όλη τη διάρκεια του 19ου αι., η ελληνική επικράτεια γνώρισε ληστρικές συμπεριφορές ευγενών της δυτικής Ευρώπης, οι οποίοι, υπό το πάθος της συλλογής αρχαιοτήτων, λεηλάτησαν την ελληνική ύπαιθρο, με ή χωρίς το προκάλυμμα των επιστημονικών ερευνών. Μέχρι τις αρχές του 20ού αι., πολλά μουσεία της Δυτικής Ευρώπης απέκτησαν εκθέματα της ελληνικής αρχαιότητας. Οι Έλληνες αντέδρασαν από την πρώτη στιγμή της σύστασης του νέου κράτους στην απογύμνωση της χώρας από την προγονική τους κληρονομιά.

Πρώτος ο Κοραΐς, με υπόμνημά του προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο και την Ιερά Σύνοδο, έδωσε τις γενικές αρχές, καθόρισε τα απαραίτητα μέτρα για να αποφευχθεί η διαρπαγή χειρογράφων και αρχαιοτήτων και έθεσε το πλαίσιο της καταγραφής τους σε λεπτομερείς καταλόγους. Ο Κοραΐς στις παρατηρήσεις του εξηγούσε ότι στους καταλόγους έπρεπε να σημειώνεται με ακρίβεια ο τόπος προέλευσης του αρχαίου, με απώτερο στόχο να επεξηγηθούν λεπτομέρειες της διάρκειας και της χρήσης του.

Κατά τη διάρκεια του Αγώνα, εκδόθηκαν αρκετές διοικητικές και νομοθετικές πράξεις, οι οποίες στόχευαν στην προστασία των αρχαιοτήτων. Πρώτη γνωστή ενέργεια των επαναστατημένων Ελλήνων ήταν ο καθορισμός από τη Γερουσία της Ανατολικής Ελλάδας, το 1822, ότι μεταξύ των καθηκόντων του Εφόρου της Πολιτικής συγκαταλεγόταν η φροντίδα για τη διαφύλαξη των αρχαιοτήτων. Τον επόμενο χρόνο, στις 27 Αυγούστου 1823, ο Κοραΐς απηύθυνε μακροσκελή επιστολή προς το Συνέδριο των Αντιπροσώπων (τη Β' Εθνοσυνέλευση του

Άστρους), σχετικά με την τύχη των αρχαιοτήτων.

Η Φιλόμουσος Εταιρεία, η οποία ιδρύθηκε το 1813 στην Αθήνα, κατέβαλλε προσπάθειες για την προστασία των αρχαιοτήτων και την ίδρυση Μουσείου στο Ερέχθειο. Στις 10 Φεβρουαρίου 1825, ο Υπουργός Εσωτερικών Γρηγόριος Δικαίος (Παπαφλέσσα) εξέδωσε διάταγμα με το οποίο όριζε την περισυλλογή των αρχαιοτήτων και τη φύλαξή τους στα σχολεία. Στις 22 Φεβρουαρίου 1826, διάταγμα της προσωρινής Διοίκησης προέβλεπε μέτρα για την εξασφάλιση των μνημείων της Αθήνας, ενώ τον Μάρτιο του 1827, το καταστατικό του νέου Ελληνικού Κράτους όριζε ότι: «ο Διοικητής χρεωστεί να φροντίζει να μην πωλώνονται ή να μη μεταφέρονται εκτός της Επικρατείας οι Αρχαιότητες». Αυτό επικυρώθηκε από τη Γ' Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας και περιλαμβάνεται στο ΙΗ' άρθρο του Πολιτεύματος που ψηφίστηκε. Η άποψη του Καποδίστρια για τη Φιλόμουσο Εταιρεία ήταν ότι η επιρροή των Άγγλων σε αυτήν ήταν ιδιαίτερα μεγάλη και ότι η μέριμνα για τις αρχαιότητες δεν ήταν ο πραγματικός σκοπός της. Ξένοι, μέλη της Φιλομούσου Εταιρείας, ήταν πρόσωπα διάσημα για τις αρπαγές αρχαίων από την Ελλάδα, όπως ο Cockerell με την ομάδα του, καθώς και ο Γεώργιος Χριστιανός Γοργίους, ιδρυτικό μέλος της Αρχαιολογικής Εταιρείας. Σύμφωνα με στοιχεία που προέκυψαν από νεώτερες έρευνες, ορισμένοι Έλληνες, μέλη της Φιλομούσου Εταιρείας, πραγματοποίησαν ανασκαφές για λογαριασμό ξένων συλλεκτών.

Στις 21 Φεβρουαρίου 1826 εκδόθηκε η υπ' αρ. 17164 απόφαση του Εκτελεστικού, με την οποία διέταξε «την εξασφάλιση και περιποίηση των

Αρχαιοτήτων των Αθηνών». Η απόφαση αυτή, όπως και η συναφής υπ' αρ. 3218 της 15/3/1826 διαταγή της Προσωρινής Διοικήσεως της Ελλάδος εκδόθηκαν έπειτα από αναφορά της Φιλομούσου Εταιρείας, την οποία προσυπέγραψε, μεταξύ άλλων, ο Γοργίους.

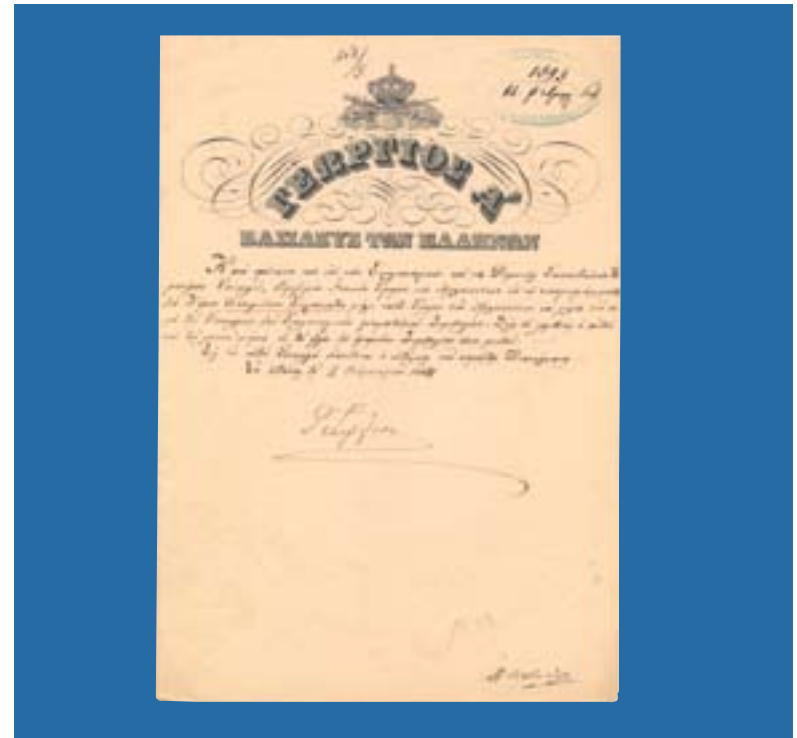
Το 1827, η Γ' Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας θέσπισε, την απαγόρευση πώλησης και μεταφοράς αρχαιοτήτων εκτός της επικράτειας. Λίγους μήνες μετά την άφιξή του στην Ελλάδα, ο Καποδίστριας εξέδωσε, στις 12 Μαΐου 1828, την υπ. αρ. 2400 διαταγή «προς τους κατά το Αιγαίον Πέλαγος Εκτάκτους Επιτρόπους», με την οποία επίσης απαγόρευε την εξαγωγή αρχαιοτήτων από την Ελληνική Επικράτεια και όριζε αυτές να παραχωρούνται κατά προτίμηση στην Κυβέρνηση - στοιχεία που αποτελούν βασικές διατάξεις όλων των αρχαιολογικών νόμων έκτοτε. Τον επόμενο χρόνο, το 1829, η Δ' Εθνοσυνέλευση επικύρωσε το Άρθρο ΙΗ' του ψηφίσματος της Συνέλευσης της Τροιζήνας.

Η πρώτη Αρχαιολογική Υπηρεσία οφείλει τη σύστασή της στον Καποδίστρια, ο οποίος τον Οκτώβριο του 1829 διόρισε Διευθυντή και Έφορο του Εθνικού Μουσείου στην Αίγινα τον Κερκυραίο λόγιο Ανδρέα Μουστοξύδη. Από τα πρώτα έργα του Μουστοξύδη ήταν η σύνταξη και δημοσίευση της Εγκυκλίου υπ' αρ. 953 της 23/6/1830, με βασικές αρχές για την προστασία των αρχαίων, καθώς και η σύνταξη σχεδίου ψηφίσματος περί των αρχαίων, δηλαδή σχεδίου Αρχαιολογικού Νόμου. Η δολοφονία του Καποδίστρια, στις 27 Σεπτεμβρίου 1831, ανέστειλε προσωρινά τις προσπάθειες για νομική προστασία των αρχαιοτήτων. Ο Μουστοξύδης

Εικ. 1.2: Απόφαση του βασιλιά Όθωνα της 2/14-10-1834, με την οποία ο Πιττάκης διορίζεται Έφορος του Κεντρικού Μουσείου.

Pic. 1.2: King Otto's decision dated October 14, 1834, according to which Pittakis is appointed Curator of the Central Museum.

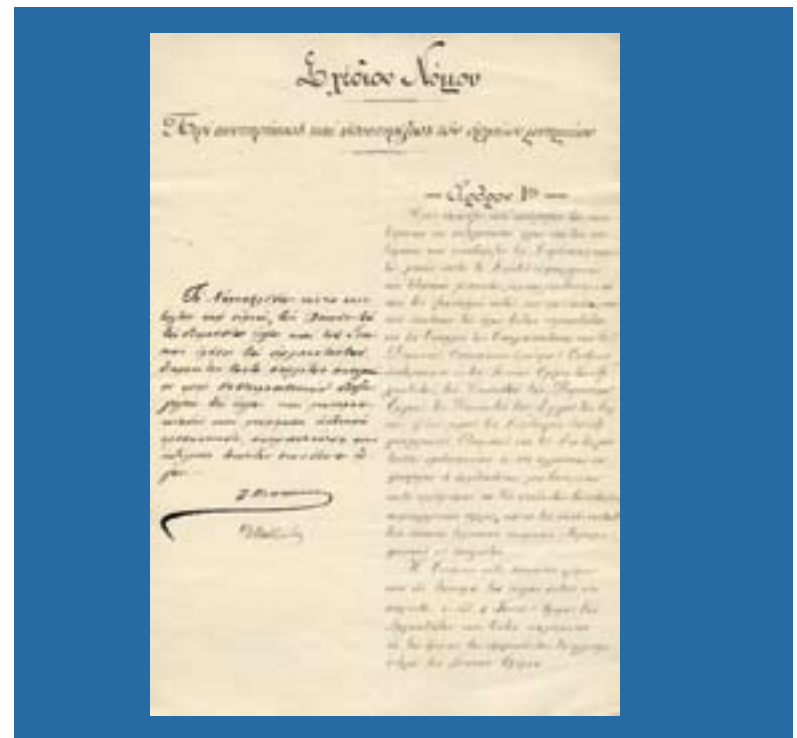
Εικ. 1.3: Απόφαση του Βασιλιά Γεωργίου του Α της 2-2-1864, με την οποία διορίζεται ο Ευστρατιάδης ως Γενικός Έφορος Αρχαιοτήτων.

Pic. 1.3: King Georgios I's decision dated February 2, 1864, according to which Eustratiadis is appointed General Ephor of Antiquities.

Εικ. 1.4: Απόφαση του Βασιλιά Γεωργίου του Α της 7-9-1884, με την οποία διορίζεται ο Σταματάκης ως Γενικός Έφορος Αρχαιοτήτων.

Pic. 1.4: King Georgios I's decision dated September 7, 1884 according to which Stamatakis is appointed General Ephor of Antiquities.

Εικ. 1.5: Σχέδιο νόμου «Περί συντηρήσεως και υποστηρίξεως των αρχαίων μνημείων».

Pic. 1.5: Bill "About the preservation and support of the ancient monuments".

παραιτήθηκε και έφυγε από την Αίγινα εν μέσω περιπετειών οφειλόμενων σε πολιτικούς αντιπάλους του. Δύο μήνες μετά την παραίτηση του Μουστοξύδη, επί υπουργείας Ιακώβου Ρίζου Νερουλού, καθήκοντα επιστάτη του Μουσείου Αίγινας ανέλαβε ο Ιατρίδης, χωρίς να έχει μέχρι τότε σχέση με τον αρχαίο κόσμο. Τον Ιατρίδη είχε γνωρίσει στην Αίγινα ως επιστάτη ο Αλέξανδρος Ραγκαβής, ένα από τα ιδρυτικά μέλη της Αρχαιολογικής Εταιρείας. Το 1832, με διάταγμα των Κουντουριώτη και Κωλέττη, ο Κυριάκος Πιπτάκης διορίστηκε «Επιστάτης των εν Αθήναις Αρχαιοτήτων», με δικαιοδοσία στην Αττική και την Εύβοια.

Με την εκλογή του Όθωνα ως Βασιλιά της Ελλάδας το 1832, άρχισε μια νέα περίοδος για τις αρχαιότητες. Το 1833 ιδρύθηκε η Αρχαιολογική Υπηρεσία του Κράτους, με το Β.Δ. «Περί του σχηματισμού και της αρμοδιότητος της επί των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαιδεύσεως Γραμματείας της Επικρατείας», το οποίο όρισε ότι στις αρμοδιότητές της ανήκουν η προπαρασκευή για ανασκαφή και ανακάλυψη των χαμένων αριστουργημάτων των τεχνών, η φροντίδα για τη διαφύλαξη των υπαρχόντων και η μέριμνα για τη μη εξαγωγή τους από τα σύνορα του Κράτους. Η γενική αυτή διατύπωση δεν προέβλεπε κυρώσεις για τους παραβάτες. Το κράτος ακόμα δεν είχε ξεκαθαρίσει το βασικό θέμα της κυριότητας των αρχαίων. Προϊστάμενος ορίστηκε ο Γερμανός αρχιτέκτονας Adolf Weissenburg (1790-1840), αρμόδιος «διά την διατήρησιν αλλά και την ανεύρεσιν και συλλογήν των αρχαιολογικών θησαυρών του Βασιλείου» (Conservator), μευφισταμένους (Unterconservatoren) τον Κυριάκο Πιπτάκη για τη Στερεά Ελλάδα, τον Ιωάννη Κοκκώνη για τα νησιά του Αιγαίου

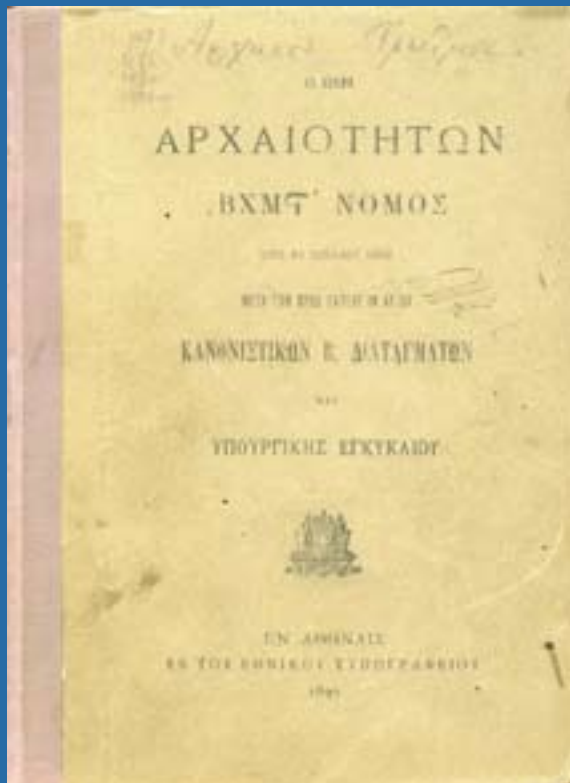
και τον Ludwig Ross για την Πελοπόννησο. Τα πρόσωπα που στελέχωσαν αρχικά την Υπηρεσία, μαζί με τον Αθανάσιο Ιατρίδη, Σχεδιαστή Αρχαιοτήτων, υπεδείχθησαν από τον Υπουργό Παιδείας Σπυρίδωνα Τρικούπη.

Μετά τον Weissenburg και τον Ross, πρώτος Έλληνας Γενικός Έφορος Αρχαιοτήτων διορίστηκε ο Κυριάκος Πιπτάκης, με απόφαση του Όθωνα στις 31 Δεκεμβρίου 1848, ο οποίος ήταν ήδη από τον Οκτώβριο του 1836 Έφορος του Κεντρικού Μουσείου εκπληρώνοντας, όπως ο ίδιος ισχυρίζεται σε επιστολή του προς το Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, χρέη Γενικού Εφόρου «αυτοπροαιρέτως». Τον Πιπτάκη διαδέχτηκαν ως Γενικοί Έφοροι μέχρι το τέλος του αιώνα οι Ευστρατιάδης (1864) και Σταματάκης (1884)

Η δημιουργία Αρχαιολογικής Υπηρεσίας με τη σημερινή έννοια συνέπεσε με τη μεταφορά της πρωτεύουσας στην Αθήνα και οφείλεται στο Νόμο του 1834 «Περί των επιστημονικών και τεχνολογικών συλλογών, περί ανακαλύψεως και διατηρήσεως των αρχαιοτήτων και της χρήσεως αυτών» - δημιούργημα του Αντιβασιλέα G. Mauger με βάση τη νομοθεσία του παπικού κράτους για τις αρχαιότητες της Ρώμης. Σημαντικό στοιχείο του νέου Νόμου είναι ο καθορισμός των εντός της επικράτειας αρχαιοτήτων, ως εθνικού κτήματος. Παράλληλα αναγνωρίστηκαν και οι ιδιωτικές συλλογές, ενώ οι αρχαιότητες σε ιδιωτικές εκτάσεις ανήκαν κατά το ήμισυ στο κράτος. Ιδιαίτερη βαρύτητα είχε, εξάλλου, το διάταγμα για τη διάσωση των Βυζαντινών αρχαιοτήτων της Αθήνας, σε μια εποχή όπου το κύριο βάρος δινόταν γενικά στα έργα της κλασικής αρχαιότητας.

Ο διορισμός του L. Ross ως Προϊσταμένου της Υπηρεσίας οδήγησε σε έντονη δραστηριότητα σχετικά με τις αρχαιότητες, αν και η αρχαιοκαπηλία δεν περιορίστηκε. Το Θησείο ορίστηκε ως Κεντρικό Αρχαιολογικό Μουσείο και άρχισαν ανασκαφές στην Ακρόπολη από τους Ross, Schaubert, Hansen, Laurent και Πιπτάκη. Πάνω στον ιερό βράχο υπήρχαν κατοικίες, πολλά από τα μνημεία δεν ήταν ορατά, ενώ άλλα, όπως ο Ναός της Αθηνάς Νίκης, δεν ήταν παρά διάσπαρτα μέλη. Το 1835 ο χώρος περιήλθε στη δικαιοδοσία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, αφού απομακρύνθηκε η βαυαρική φρουρά, με ενέργειες του Klenze και του Ross, και ξεκίνησε η αναστήλωση του Ναού της Αθηνάς Νίκης. Παράλληλα, ο Πιπτάκης καθάρισε την Ακρόπολη από τους αργούς λίθους της εκεί συνοικίας, οι οποίοι χρησιμοποιήθηκαν για το ανάκτορο του Όθωνα. Τη φύλαξη του βράχου ανέλαβαν απόμαχοι, ενώ συγχρόνως καθορίστηκε είσοδος επί πληρωμή για τους ξένους.

Στην προσπάθεια να αποκτήσει η υπηρεσία ένα νέο νομικό όργανο για την προστασία των αρχαίων, έλαβε χώρα έντονη κοινοβουλευτική δραστηριότητα με την κατάθεση πολλών σχεδίων νόμου υπό την καθοδήγηση του τότε Γενικού Εφόρου Αρχαιοτήτων Π. Καθβαδία, η οποία κατέληξε στο νόμο ΒΧΜΣΤ (2646) του 1899, επί Υπουργού Παιδείας Αθ. Ευταξία. Η μελέτη αυτού του νόμου παράλληλα με τον ΚΝ. 5351/1932 "Περί Αρχαιοτήτων", ο οποίος ίσχυε ως το 2002, οδήγησε στο συμπέρασμα ότι πολλά άρθρα του παλαιότερου πέρασαν αυτούσια στο νεώτερο, ιδιαίτερα τα 1 και 3, που όριζαν αφενός την έννοια του αρχαίου και αφετέρου ότι η κυριότητα των αρχαιοτήτων ανήκει στο

Εικ. 1.6: Τεύχος του «Περί Αρχαιοτήτων Νόμου (ΒΧΜζ)», με τα κανονιστικά διατάγματα προς εκτέλεσή του.
Pic. 1.6: Issue of the “Law about Antiquities (BXMZ)”, including the regulative decrees for its exercise.

Εικ. 1.7: Φ.Ε.Κ. δημοσίευσης του νόμου ΓΩΚΖ «Περί διδακτηρίων εν γένει και οργάνωσης της σχετικής υπηρεσίας».
Pic. 1.7: The Government Newspaper issues the law ΓΩΚΖ “About educational institutes in general and about the organization of the relevant service”.

Κράτος. Ακολούθησε η έκδοση ποικίλων κανονιστικών Βασιλικών Διαταγμάτων, «Περί δηλώσεως εισαγωγής και εξαγωγής αρχαίων», «Περί πωλήσεως και εμπορίας αρχαίων εντός του Κράτους», «Περί πωλήσεως και εξαγωγής απομιμημάτων αρχαίων και αντιτύπων», «Περί εκτελέσεως ανασκαφών», «Περί καταγραφής των εν τη κατοχή του Δημοσίου αρχαίων και περί της εις τους ιδιοκτήτας και ευρετάς παρεχομένης επί τούτοις αποζημιώσεως και αμοιβής», καθώς και «Περί Αρχαιολογικής Επιτροπής και περί Κανονισμού της υπηρεσίας αυτής». Η Επιτροπή αυτή αποτελούσε την πρώτη μορφή του Αρχαιολογικού Συμβουλίου, οργάνου το οποίο απέκτησε μεγάλο κύρος.

Η επανάσταση στο Γουδί, η πολιτική αναταραχή και τα πολεμικά γεγονότα που ακολούθησαν (Βαλκανικοί, Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, Μικρασιατική Εκστρατεία) επέφεραν σημαντικές αλλαγές στον τρόπο οργάνωσης της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Το 1911 δημοσιεύθηκαν οι Νόμοι ΓΨΛ (3730) «της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας του Κράτους» και ΓΩΚΖ (3827), όπου για πρώτη φορά εμφανίστηκε η Διεύθυνση Αναστήλωσης, με τον τίτλο «Αρχιτεκτονικόν Γραφείον Σχολικών

Κτηρίων και Συντηρήσεως Αρχαίων Μνημείων και Αρχαιολογικών Μουσείων». Ακολούθησαν, το 1914, οι Νόμοι 401 «Περί ιδρύσεως Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου» και 491 «Περί πωλήσεως ακρήστων αρχαίων», καθώς και το σημαντικότερο Βασιλικό Διάταγμα «Περί της εκδόσεως Αρχαιολογικού Δελτίου».

Η έκδοση του Προεδρικού Διατάγματος του 1927 «Περί του τρόπου εκτελέσεως αρχαιολογικών ανασκαφών» συμπλήρωσε το υπάρχον νομοθετικό κενό σε θέματα επιστημονικής οργάνωσης. Λίγο αργότερα, επί Προεδρίας της Δημοκρατίας Α. Ζαΐμη, ο Κωδικοποιημένος Νόμος 5351/1932, «Περί Αρχαιοτήτων» όρισε αναλυτικότερα τα καθήκοντα των ανασκαφικών και καθόρισε τις υποχρεώσεις των Ξένων Αρχαιολογικών Σχολών και τις αρμοδιότητες των Ελλήνων εποπτών τους. Ο νέος αυτός νόμος διατήρησε τη βασική διάταξη της κυριότητας των αρχαίων από το κράτος, αλλά περιείχε αρκετές αντιφάσεις, οι οποίες φαίνεται ότι προκλήθηκαν λόγω παρεμβάσεων ορισμένων συλλεκτών στην τότε Κυβέρνηση. Οι βασικές διατάξεις του 1899 παρέμειναν. Ωστόσο, η αναγκαστική απόκτηση δηλουμένων αρχαίων από το Κράτος κατόπιν

αποζημιώσεως επιτρεπόταν μόνο σε περίπτωση δήλωσης από εμπόρους αρχαιοτήτων.

Το 1950, με το Νόμο 1469, τέθηκαν υπό κρατική προστασία τα μεταγενέστερα του 1830 κινητά και ακίνητα πολιτιστικά αγαθά, χαρακτηρισμένα με υπουργικές αποφάσεις ως μνημεία και έργα τέχνης «χρήζοντα ειδικής κρατικής προστασίας». Το 1975, το Σύνταγμα της Ελληνικής Δημοκρατίας όρισε (Άρθρο 18, παρ. 1) ότι για τους αρχαιολογικούς χώρους, τους αρχαιολογικούς θησαυρούς και τα μνημεία ισχύουν ειδικοί όροι ιδιοκτησίας και διάθεσης, ενώ δια Νόμου καθορίστηκαν ο τρόπος και το είδος της αποζημίωσης σε πολίτες για τους περιορισμούς που η προστασία αυτή συνεπάγεται (Άρθρο 24, παρ. 6). Το 2002, ο Νόμος του 1932 αντικαταστάθηκε από το Νόμο 3028 «Για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς», ο οποίος ισχύει σήμερα. Στο σύνολό του αποτελεί συγκέντρωση κανονιστικών ρυθμίσεων, ενώ επανέφερε τη διάταξη της αναγκαστικής απόκτησης από το κράτος των αξιόλογων δηλουμένων αρχαίων.

The article examines the archaeological legislation and the foundation of the Greek Archaeological Service from the newly-formed Greek State to World War II.

In the pre-revolutionary years, educated people saved antiquities and prevented their transfer to Western European countries. Korais was the first to introduce the issue of preservation of

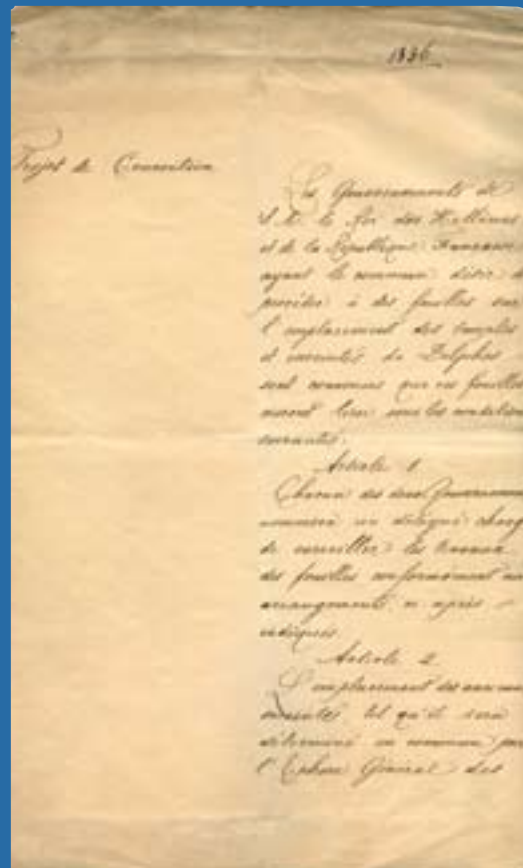
antiquities. The Greeks attempted to save antiquities from destruction during the Revolution of 1821. However, it was Ioannis Kapodistrias, Greece's first Governor, who prohibited illicit traffic of antiquities and founded the first National Archaeological Museum in Aegina. King Otto founded later the first Greek Archaeological Service which operated with a limited number of staff member. The first pertinent legislation

of 1834 clearly states that antiquities belong to the Greek State.

According to Law 2646/1899, all antiquities belong to the Greek State. Law 5351/1932 "On antiquities" defines Greek archaeological legislation, as it includes regulations for the protection of antiquities which are valid up to the present.

Εικ. 2.1: Βασιλικό Διάταγμα έγκρισης της δωρεάς του Ανδ. Συγγρού προς οικοδόμηση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ολυμπίας.
Pic. 2.1: Royal Decree approving the donation by Andreas Syngros for the construction of the Archaeological Museum of Olympia.

Εικ.2.2: Προσχέδιο των Γάλλων για τη διεξαγωγή ανασκαφής στους Δελφούς.
Pic. 2.2: French draft plan for excavations at Delphi.

II.

Έρην Παπαθεοδώρου

ΣΥΜΒΑΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΙ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΟΛΥΜΠΙΑΣ

Η επιθυμία της Γερμανίας για διερεύνηση του αρχαιολογικού χώρου της Ολυμπίας εκφράστηκε μέσω του Διαδόχου της Πρωσίας στον Βασιλιά Γεώργιο Α ήδη από το 1869. Ωστόσο, η επίσημη πρόταση της αυτοκρατορικής κυβέρνησης της Γερμανίας για τη διεξαγωγή ανασκαφών από κοινού με την Ελλάδα, τόσο στην περιοχή της Ολυμπίας, όσο και σε άλλες περιοχές της ελληνικής επικράτειας, γνωστοποιήθηκε στο Βασίλειο της Ελλάδας μόλις στις 18 Μαΐου του 1873. Την 1η Αυγούστου, το Υπουργείο των Εξωτερικών διαβίβασε στο Υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, με εμπιστευτική επιστολή, τη διακοίνωση του Πρέσβη της Γερμανίας, με επισυναπτόμενη σύνοψη των ουσιωδών άρθρων, τα οποία η Αυτοκρατορική Κυβέρνηση πρότεινε ως βάση της σύμβασης. Το σχέδιο στάλθηκε στην Αρχαιολογική Εταιρεία, η οποία εκλήθη να λάβει γνώση του περιεχομένου του και να υποβάλλει εγγράφως τις απόψεις της.

Στις 30 Αυγούστου 1873, το Υπουργείο των Εξωτερικών έλαβε το τελικό κείμενο, του οποίου οι τροποποιήσεις από το αρχικό σχέδιο των Γερμανών εστιάζονταν στο 1ο Άρθρο, όπου οριοθέτησε τη διεξαγωγή ανασκαφής στην αρχαία Άλτη της Ολυμπίας· στο 3ο άρθρο όπου εγείρεται το θέμα των αποζημιώσεων και απαλλοτριώσεων· στο 6ο άρθρο, το οποίο αναφερόταν στην παραχώρηση

αρχαίων αντικειμένων στη Γερμανία σύμφωνα με το Άρθρο 77 του Νόμου περί Αρχαιοτήτων· καθώς και στο 7ο Άρθρο, σύμφωνα με το οποίο η Γερμανία διατηρούσε το αποκλειστικό δικαίωμα να λαμβάνει εκμαγεία και αποτυπώματα των ανακαλυφθέντων ευρημάτων για δύο χρόνια από την έναρξη της ανασκαφής. Οι διαπραγματεύσεις συνεχίζονταν μέχρι και τον Μάρτιο του 1874. Η σύμβαση, η οποία τελικά περιέλαβε έντεκα άρθρα, υπογράφηκε στις 13 Απριλίου 1874 στο ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών και ψηφίστηκε από τη Βουλή ως Νόμος του Κράτους στις 5 Απριλίου 1875.

Η ανασκαφή ξεκίνησε στις 4 Οκτωβρίου του ίδιου έτους από το Ναό του Διός. Τον Φεβρουάριο του 1881, μετά το πέρας των ανασκαφών, η Γερμανική Κυβέρνηση απέστειλε εγγράφως προς το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών αναφορά του καθηγητή G. Treu με κατάλογο των ευρημάτων της εξαετούς ανασκαφής. Επικαλούμενη το 6ο Άρθρο της Σύμβασης, ζητά από την ελληνική πλευρά την παραχώρηση των διπλών και πολλαπλών αντικειμένων. Επιστημονική Επιτροπή αποτελούμενη από τον Γενικό Έφορο Αρχαιοτήτων Π. Ευστρατιάδη, τον Ευθ. Καστόρη και τον Κ. Μυλωνά, μετέβη στην Ολυμπία και συνέταξε περιγραφικό κατάλογο των ανευρεθέντων αρχαίων κατά είδος, καθώς και τον ακριβή αριθμό των αντικειμένων που εκχωρήθηκαν στη

Γερμανική πλευρά. Με νόμο που ψηφίστηκε στις 21 Αυγούστου του 1882 παραχωρήθηκαν στη Γερμανία αρχαιοίτητες βάσει του υποβληθέντος στη Βουλή καταλόγου. Η διαδικασία παραλαβής και αποστολής των ευρημάτων στο Βερολίνο ολοκληρώθηκε κατά το έτος 1885.

Αναγκαία κρίθηκε η έκθεση των πολύτιμων ευρημάτων των ανασκαφών. Με Βασιλικό Διάταγμα στις 16 Δεκεμβρίου του 1879 εγκρίθηκε η γενναία δωρεά του Ανδρέα Συγγρού για την ανέγερση μουσείου στην αρχαία Άλτη. Η οικοδόμησή του υπό την επιτήρηση του Γερμανού αρχιτέκτονα K. Siebold κατά το σχέδιο του F. Adler διήρκεσε τρία χρόνια (1883-85) και εγκαινιάστηκε στις 18 Μαΐου του 1887.

Η σύμβαση αυτή σημείωσε την αυγή των μεγάλων αρχαιολογικών επιχειρήσεων μετά από επίσημη διακρατική συμφωνία με σαφείς όρους. Δράπτοντας την ευκαιρία, η Γαλλία κατέθεσε σχέδιο για τη διεξαγωγή ανασκαφών στους Δελφούς όμοιο με την ελληνογερμανική σύμβαση. Οι διαπραγματεύσεις της όμως είχαν λιγότερο ευνοϊκό αποτέλεσμα, καθώς η Ελλάδα παρέμεινε ιδιοκτήτρια όλων των ευρημάτων χωρίς την υποχρέωση παραχώρησης των διπλών ή ομοίων αντικειμένων.

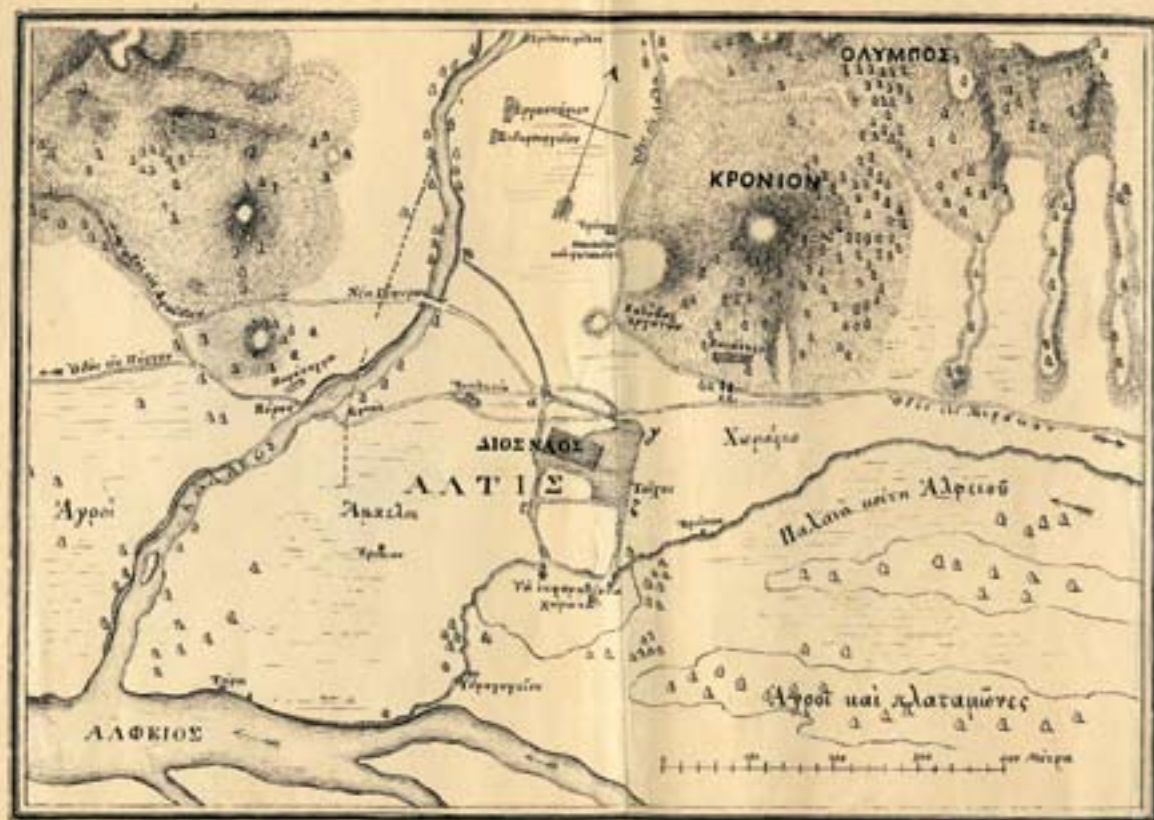

The Greek Foreign Ministry was informed of Germany's desire to carry out excavations in Olympia and other regions in the Greek State together with Greece through a letter with an attached summary of the main articles, which were proposed as the bases of the agreement. The modifications made by the Greek State were focused on four articles. Article no. 1 clarifies that excavations will be carried out solely in ancient Olympia. Article no. 3 is concerned with the issue of compensation and expropriation. Article no. 6 declares that ancient

finds will be assigned to Germany, according to Greek Law. Finally, article no. 7, proclaims that Germany will maintain the exclusive right to receive copies of the finds for the first years after the beginning of the excavation. The agreement was signed on April 13, 1874.

On February 1881, following the end of the six-year excavation, the German State sent a report to the Greek Foreign Ministry written by Prof. G. Treu. It included a catalogue of all excavation finds

and requested the transfer of the multiple ones to Germany, as was clearly established by the agreement. P. Eustratiadis, Ef. Kastorchis and K. Mylonas composed the final catalogue of all finds, which were to be transferred to Germany. The generous donation of A. Syngros for the construction of an archaeological museum in Olympia was approved by a Royal Decree on December 16, 1879.

η α Βορειοδυτικὴ τὰφος. α β Δυτικὴ τὰφος. α γ Βορεια τὰφος.
 γ δ Ανατολικὴ τὰφος. ε ζ Νοτια τὰφος.
 6 7 8 9 Δυτικωτικαὶ τὰφοι μισραί.

Ανεγγραφὴ Δ. Ε. Ραϊδου.

15
 44

Εικ. 2.3: Τοπογραφικὸ τῆς Αρχαίας Ολυμπίας.
 Pic. 2.3: Topographic chart of Ancient Olympia.

Εικ.3.1: Αρχαιολογική έκθεση του Κ. Μάνθου του έτους 1860.
Pic 3.1: Archaeological report by K. Manthos, 1860.

III.

Κατερίνα Μπίττα

ΤΟ ΕΠΙΠΟΝΟ ΕΡΓΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19^ο ΑΙΩΝΑ: ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ & ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Με τη σύσταση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας το 1833 (Β.Δ. 3/15 Απριλίου 1833) ως τμήματος του Υπουργείου της Εκκλησιαστικής και Δημόσιας Εκπαιδεύσεως, στις αρμοδιότητες της οποίας περιλαμβάνονταν «η προπαρασκευή εις ανασκαφήν και ανακάλυψιν των απολεσθέντων αριστουργημάτων των τεχνών, η φροντίς περί της διαφυλάξεως των εισέτι υπαρχόντων και η επαγρύπνησις εις το να μην εξάγονται από το Κράτος» θεμελιώθηκε το νομικό και διοικητικό πλαίσιο της κρατικής προστασίας των αρχαιοτήτων. Παράλληλα, η ίδρυση της «Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας» το 1837 και των Ξένων Αρχαιολογικών Σχολών συνέδραμε σημαντικά στο έργο του ελληνικού κράτους στην αποκάλυψη, διάσωση και μελέτη των αρχαιοτήτων.

Το ελληνικό κράτος θωράκιζε συνεχώς την Αρχαιολογική Υπηρεσία με ένα ισχυρό νομικό πλαίσιο για την προστασία των αρχαιοτήτων, ωστόσο ενδογενείς παράγοντες την καθιστούσαν αδύναμη και συχνά αναποτελεσματική. Τα εγγενή προβλήματα της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας ήταν η έλλειψη πόρων για τη διενέργεια ανασκαφών, την εξαγορά αρχαιοτήτων, την εκτέλεση αναστηλωτικών έργων ή, αργότερα, την ανέγερση μουσείων, καθώς και η ανεπάρκεια επιστημονικού, τεχνικού και φυλακτικού προσωπικού. Κατά τις πρώτες δεκαετίες η υπηρεσία αποτελούνταν ουσιαστικά από ένα άτομο, τον Γενικό Έφορο Αρχαιοτήτων, επικουρούμενο από ελάχιστους βοηθούς αρχαιολόγους και από εκπαιδευτικούς που αναλάμβαναν επιπρόσθετα καθήκοντα Εφόρου Αρχαιοτήτων στις περιοχές όπου υπηρετούσαν. Οι αρμοδιότητες της προστασίας και φύλαξης των αρχαιοτήτων στην περιφέρεια αναθέτονταν στον νομάρχη, τον έπαρχο και τον δήμαρχο κάθε περιοχής, με την ευθύνη της έκδοσης σχετικών

διοικητικών πράξεων.

Σε όλη τη διάρκεια του αιώνα, η Αρχαιολογική Υπηρεσία υπήρξε ολιγομελής. Ένα σχέδιο προϋπολογισμού του έτους 1885 αριθμεί το όλο προσωπικό της Υπηρεσίας σε 75 άτομα, αποτελούμενο από τον Γενικό Έφορο Αρχαιοτήτων, τον βοηθό του γραφείου του Γενικού Εφόρου Αρχαιοτήτων, 5 Εφόρους Αρχαιοτήτων, τον Αρχιφύλακα των Αρχαιοτήτων, τον επιμελητή του Κεντρικού Μουσείου και τον αρχιτέκτονα του ίδιου μουσείου. Το φυλακτικό προσωπικό ανέρχεται σε 65 άτομα.

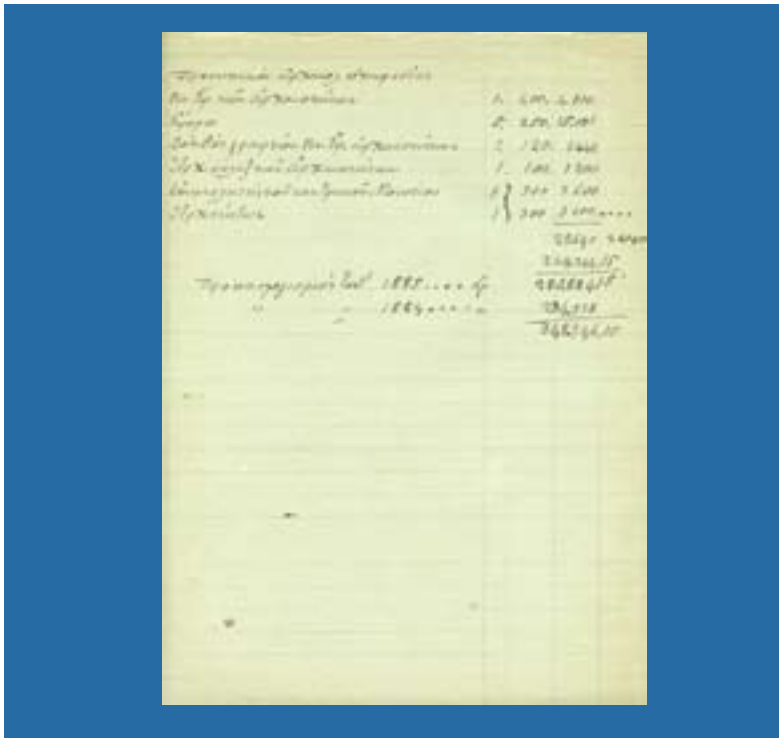
Από το πολύτιμο ιστορικό αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας που διατηρεί η Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων, παρουσιάζεται η δραστηριότητα τριών προσώπων που συνέβαλαν στο έργο της περισυλλογής και καταγραφής των αρχαιοτήτων: του Παναγιώτη Σταματάκη, Εφόρου Αρχαιοτήτων της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και περιοδικά εκπροσώπου της Αρχαιολογικής Εταιρείας του Κωνσταντίνου Μάνθου, φιλόχρηστου κατοίκου της Κέας και του Γερμανού αρχαιολόγου Gustav Hirschfeld, ενός από τους ανασκαφείς της Ολυμπίας.

Παναγιώτης Σταματάκης - ο απόστολος

Ο Παναγιώτης Σταματάκης δεν είχε κάνει σπουδές αρχαιολογίας, όπως οι περισσότεροι, άλλωστε, εκείνη την εποχή. Ωστόσο, αν και αυτοδίδακτος, θεωρείται από τους σημαντικότερους Έλληνες αρχαιολόγους του 19ου αιώνα και από τους θεμελιωτές της επιστήμης της αρχαιολογίας στη χώρα μας. Προσλήφθηκε ως βοηθός του Γενικού Εφόρου των Αρχαιοτήτων (Παν. Ευστρατιάδη) το 1866 «ίνα καταγράψη μετ'αυτού τας εν ταις

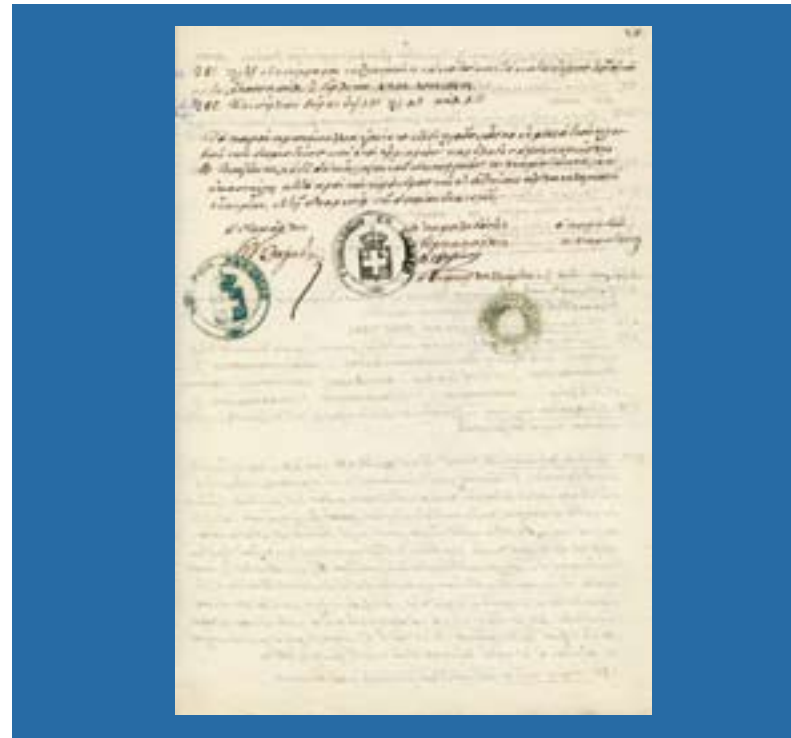
ιδιωτικαίς οικίαις αρχαιότητας». Από το 1871 που η Αρχαιολογική Εταιρεία ανέλαβε «εργασίες προς επιθεώρησιν των κατά τας επαρχίας αρχαιοτήτων, περισυναγωγήν και καταγραφήν των αρχαίων και καταρτισμόν Συλλογών», ο Π. Σταματάκης προσελήφθη από τους πρώτους, ως περιοδεύων Έφορος - «απόστολος» όπως ονομάστηκε, και προσέφερε τις υπηρεσίες του στη Στερεά Ελλάδα και την Πελοπόννησο. Το 1875 προήχθη σε Έφορο Αρχαιοτήτων Στερεάς Ελλάδος και στις 7 Σεπτεμβρίου 1884 διορίστηκε Γενικός Έφορος Αρχαιοτήτων. Πέθανε λίγο αργότερα, τον Μάρτιο του 1885, από ελονοσία από την οποία, όπως λέγεται, προσβλήθηκε στη διάρκεια ανασκαφών του στη Χαϊρώνεια. Αν και οι περισσότερες αποστολές που του ανατέθηκαν ήταν στην επαρχία, λόγω του ήθους και της επιμέλειας που διέκριναν την εργασία του, ο Παν. Ευστρατιάδης του ανέθεσε στις 17 Μαρτίου 1869 (Αρ. Πρωτ. 697) καθήκοντα λογιστή στη λογιστική υπηρεσία του υπό ανέγερση Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου.

Από το 1871 έως το 1882 διενήργησε ανασκαφές, περισυλλογές και καταγραφές αρχαιοτήτων στη Στερεά Ελλάδα: όπως στη Θήβα, στη Χαϊρώνεια, στις Πλαταιές, στον Ορχομενό, στην Αταλάντη, στην Τανάγρα, στη Θίσβη, στη Δαύλια, στο Ιερό των Μουσών, στις Θεσπιές και στην Πελοπόννησο: στη Σπάρτη, στη Φιγάλεια, στην Ολυμπία, στην Μαντίνεια, στη Μεσσήνη, στην Κορώνη, στο Ηραίο του Άργους, στην Κόρινθο και στο Κιάτο. Το 1876 επέβλεψε τις ανασκαφές που διεξάγονταν με δαπάνες του Σλήμαν στις Μυκήνες και διενήργησε ο ίδιος ανασκαφή τα έτη 1877-1878 στον έκτο τάφο του Ταφικού Κύκλου Α και στην είσοδο του Θησαυρού του Ατρέως. Στην Αττική πραγματοποίησε έρευνες στο Μαρκόπουλο και τον Θορικό, ανέσκαψε το θολωτό τάφο των Σπάτων το 1877, ενώ το 1879 επόπτευε

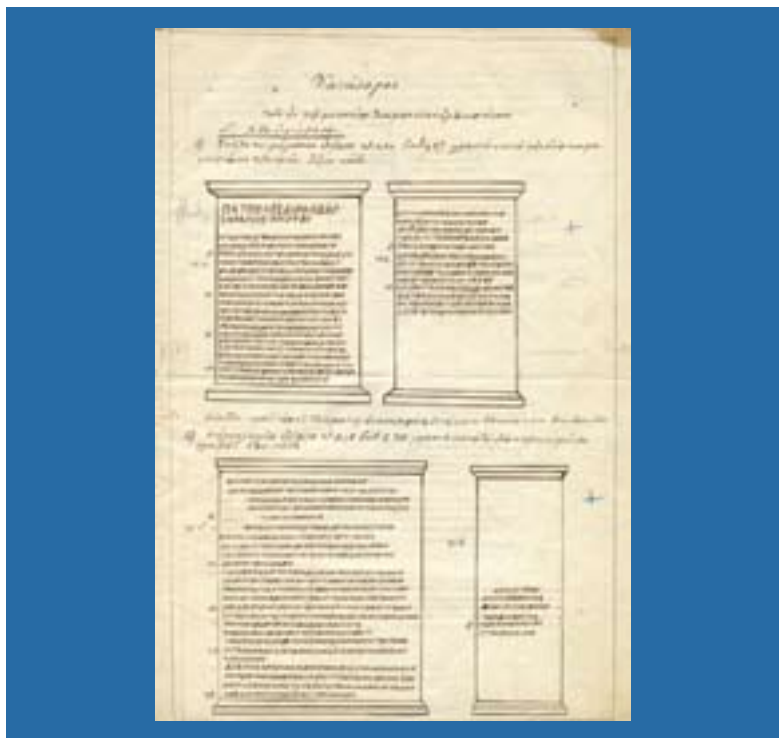
Εικ. 3.2: Σχέδιο Προϋπολογισμού του έτους 1885, συνταχθέν υπό του Γενικού Εφόρου Αρχαιοτήτων Π. Σταματάκη, όπου καταγράφεται το μόνιμο προσωπικό της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.

Pic 3.2: Draft Budget of the year 1885, prepared by General Ephor of Antiquities P. Stamatakis, registering the permanent staff of the Archaeological Service.

Εικ. 3.3: Προτόκολλο παραδόσεως αρχαιοτήτων στην αρχαιολογική συλλογή Σπάρτης, 29 Δεκεμβρίου 1872.

Pic 3.3: Protocol of the delivery of antiquities to the archaeological collection of Sparta, December 29, 1872.

Εικ. 3.4: Κατάλογος αρχαιοτήτων της αρχαιολογικής συλλογής Χαϊρώνειας, 20 Μαρτίου 1872.

Pic 3.4: List of antiquities from the Chaeroneia archaeological collection, March 20, 1872.

Εικ. 3.5: Αρχαιότητες από διάφορες οικίες της Σπάρτης που κατατέθηκαν στο Μουσείο Σπάρτης, 1872.

Pic 3.5: Antiquities from various Spartan houses taken to the Museum of Sparta, 1872.

την ανασκαφή του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου στον θολωτό τάφο του Μενιδίου. Στις Κυκλάδες πραγματοποίησε την πρώτη ανασκαφή στη Δήλο το 1872, εποπτεύοντας τις εργασίες της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής. Το 1885, ως Γενικός Έφορος Αρχαιοτήτων, συνέχισε για λίγους μήνες την ανασκαφή στην Ακρόπολη Αθηνών και συγκεκριμένα στην περιοχή των Προπυλαίων.

Η ανεύρεση, διάσωση και προστασία των αρχαιοτήτων τον 19ο αιώνα δεν ήταν μια διαδικασία απρόσκοπτη και ακίνδυνη. Το έγγραφο του Π. Σταματάκη (αριθ. 73, 30 Νοεμβρίου 1874) προς τη Γενική Εφορεία των Αρχαιοτήτων μας πληροφορεί για τις καταστροφές των αρχαιοτήτων στην Ακρόπολη της Σπάρτης και τις απειλές που δέχονταν για τη ζωή του: «Αλλ' οι μέχρι τούδε παρανόμως κατέχοντες την Ακρόπολην εμπόδισαν ημάς δια της βίας, κακοποιήσαντες εν απουσία μου έναν εργάτην και τον φύλακα των αρχαιοτήτων, εμέ δε ηπέλυσαν ότι, εάν επιμένω να εργάζωμαι εις τας κατοχάς των, θέλουσι με φονεύσει... Την διαγωγὴν ταύτην των παρανόμως κατόχων αμέσως ανέφερα εγγράφως εις την Νομαρχίαν, ἥτις διέταξε στρατιωτικὴν δύναμιν, ἵνα με συνδράμη εις τας εν Ακροπόλει εργασίας μου. Αλλά φοβούμαι, ότι θέλουσι παρεμβή και πάλιν παρά τας ενταύθα αρχαίς οι ισχυροί του τόπου και ματαιώση την αρχαιολογικὴν εργασίαν».

Σε άλλη περίπτωση, η δράση των τυμβωρύχων και αρχαιοκαπήλων στην περιοχή της Τανάγρας έκανε τη μετάβασή του εκεί επικίνδυνη, όπως εξηγεί σε σημειώμά του προς τον Π. Ευστρατιάδη (Θήβα, 8 Μαρτίου 1874): «Εζήτησα παρά του ενταύθα Διοικητού του μεταβατικού έναν στρατιώτη κατά το σύνθηρες, ἵνα με παρακολουθῆ εις τας εργασίας. Ο Διοικητής ηρνήθη να μοι χορηγήση, ειπὼν

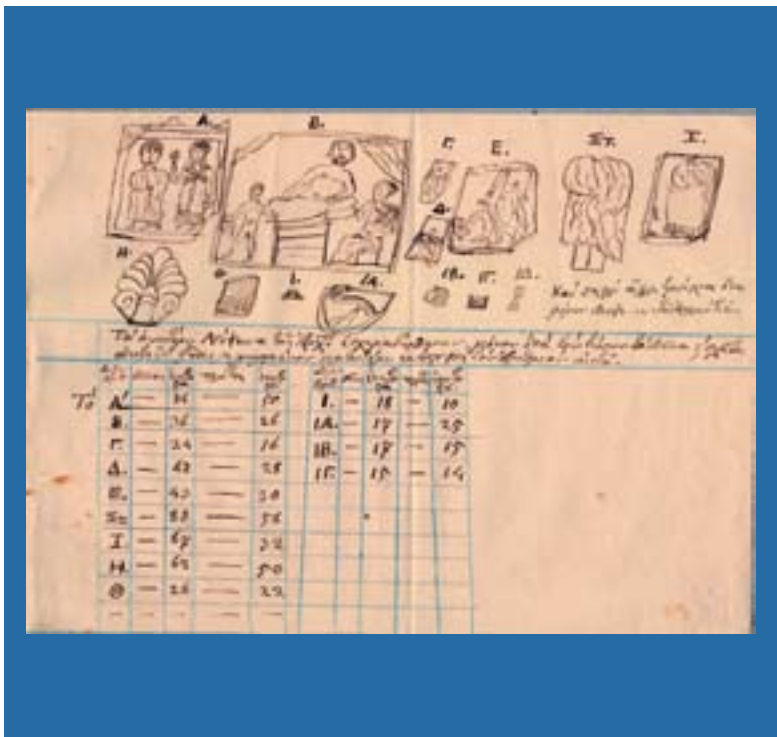
μοι ότι δεν έχει διαταγήν περί τούτου παρά του Υπουργείου των Στρατιωτικών. Ένεκα τούτου δεν μετέβην σήμερα εν Σχηματάρι. Ως είναι γνωστόν ὑμίν, άνευ στρατιώτου δεν δύναμαι να μεταβῶ εις Σχηματάρι, διότι εκεί επαπειλείται η ζωή μου υπό των κατοίκων και των εκεί συχνά μεταβαινόντων αρχαιοκαπήλων».

Το έργο της περισυλλογής και καταγραφής των αρχαιοτήτων ήταν επιπλέον επίπονο, δαπανηρό και χρονοβόρο. Η προέλευση των αρχαίων κινητών ευρημάτων υπήρξε ποικίλη: από ανασκαφές, από δημόσια έργα, από εξαγορά με δαπάνη του κράτους, από δωρεές επιφανών ή μη πολιτών και ομογενών, από κατασχέσεις, από βυζαντινά μνημεία και εκκλησίες, από αποτοίχιση αρχιτεκτονικών μελών σε οικίες και εκκλησίες. Χαρακτηριστικοί είναι οι κατάλογοι εντοιχισμένων αρχαιοτήτων που κατάρτισε ο Σταματάκης από διάφορες οικίες στη Σπάρτη, μεταφέροντας στην αρχαιολογική συλλογή όσες μπορούσαν να εξαχθούν. Αντικείμενα περισυλλέχθηκαν ακόμη από δημόσια καταστήματα, όπως τα γραφεία των δημάρχων και νομαρχών, αλλά και από εμπορικά καταστήματα, όπως οινοπωλεία και καφενεία. Σημαντική υπήρξε η συμβολή των Ελλήνων προξένων στις υποδουλωμένες περιοχές, με την απευθείας αποστολή και παράδοση αρχαιοτήτων στο ελληνικό κράτος, προερχομένων από παράδοση ιδιωτών, εξαγορά ή κατάσχεση.

Η στέγαση των αρχαιολογικών συλλογών γινόταν σε δημόσια καταστήματα, συνήθως σχολεία, σε εκκλησίες ή σε ιδιωτικά κτίρια που ενοικιάζονταν για το σκοπό αυτό από το Κράτος. Δεν έλειπε και η περίπτωση προσωρινής φύλαξης ευρημάτων στην οικία του φύλακα αρχαιοτήτων, όπως εκείνη του φύλακα αρχαιοτήτων της Τανάγρας, Αλέξανδρου

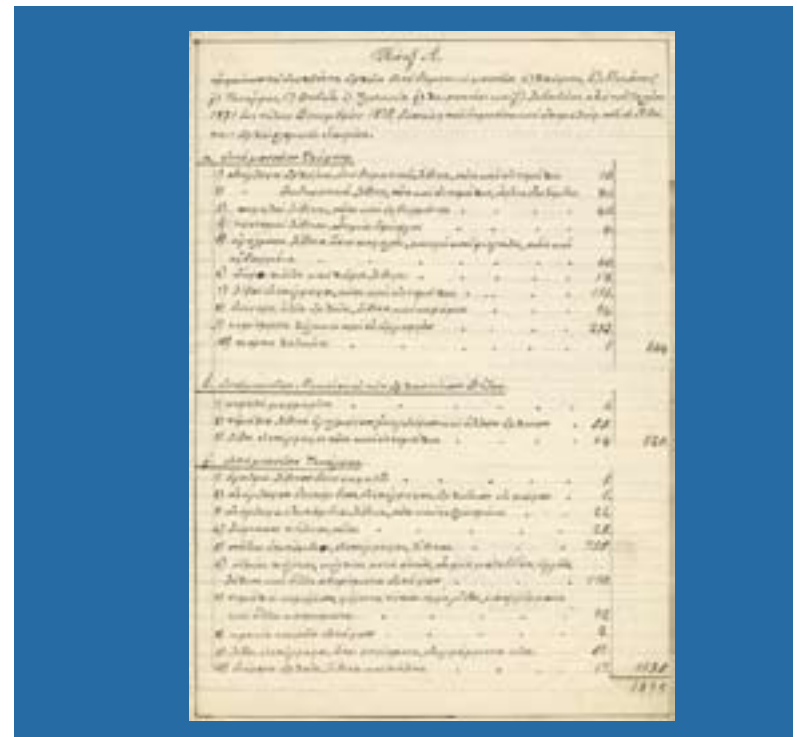
Βασιλείου. Στο σχέδιο του Προϋπολογισμού του έτους 1885 που έχει καταρτίσει ο Σταματάκης, εμπεριέχονταν πίνακας με τα ενοίκια για τη στέγαση των συλλογών στην Τανάγρα, στις Θεσπίες, στην Τεγέα, στην Ιθώμη, στις Μυκήνες, στη Μύκονο και στους Δελφούς, συνολικής δαπάνης 2.107,80 δραχμών ετησίως.

Σε έγγραφο του Π. Σταματάκη (αριθ. 51, 1 Μαρτίου 1872) προς το Υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαίδευσης «περί της σχηματισθείσης αρχαιολογικής συλλογής εν Θήβαις» περιγράφεται με ενάργεια η όλη προσπάθεια της περισυλλογής, καταγραφής, στέγασης και φύλαξης της νεοσύστατης συλλογής. «Υποβάλλω ενταύθα έγκλειστον τον κατάλογο της σχηματισθείσης αρχαιολογικής συλλογής εν Θήβαις. Ο αριθμός των εν τη συλλογή κατατεθέντων αναβαίνει εις 75. Υπολείπονται δε να κατατεθώσιν έτι εις αυτήν 80 περίπου λίθοι γραπτοί τε και γλυπτοί, ευρισκόμενοι εν διαφόροις οικίαις και εκκλησίαις εν τε τη πόλει και τοις προαστείοις. Τα αρχαία κατετέθησαν προς ώραν εν τίνι των υπογείων δωματίων της ελληνικής σχολής, ετακτοποιήθησαν εν αυτή και κατεγράφησαν. Επ'αυτών δε ετέθησαν τα αρμόδια δελτία κατ'αύξοντα αριθμόν, συμφωνούντα προς τον του καταλόγου. Υπό τον αριθμόν εκάστου δελτίου ετέθη το μονόγραμμα Μ. Θ. (Μουσεῖον Θηβών). Μετά δε την τακτοποίησιν και καταγραφὴν, παρεδόθησαν τω δημάρχω δια τακτικού πρωτοκόλλου, ου αντίγραφον παρηγγέλη ο δήμαρχος να πέμψη αρμοδίως εις το Υπουργείον. Επειδή δε το οίκημα, ένθα προς ώραν κατετέθησαν τα αρχαία, είναι όλως ακατάλληλον, η δε δημοτική αρχή Θηβών πρόκειται να οικοδομήση δημαρχείον και δημοτικήν σχολήν, παρακαλώ το Σ. (εβαστόν) Υπουργείον όπως ενεργήση τα δέοντα, όπου δει, ἵνα, κατά το δοθησόμενον σχέδιον των

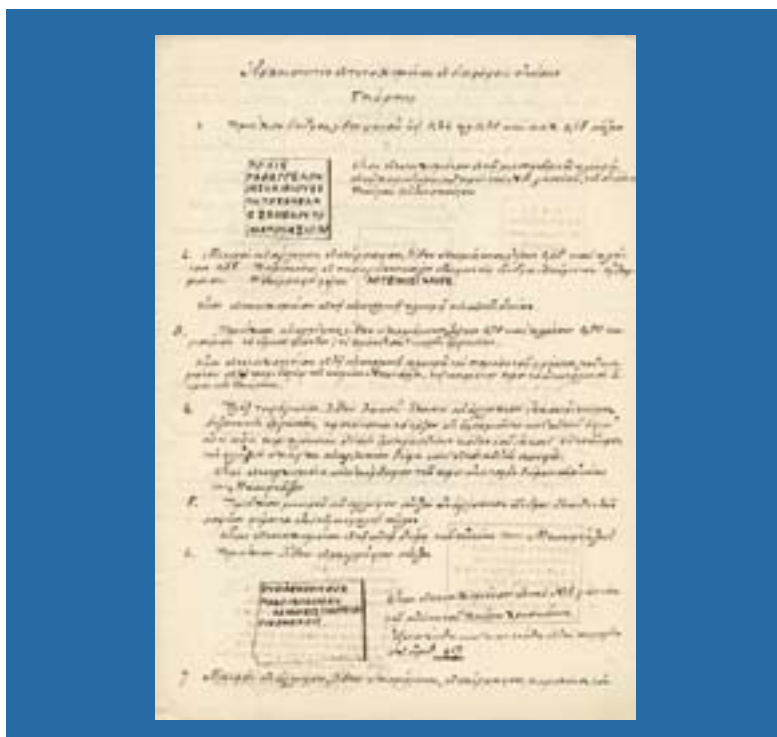
Εικ. 3.6: Κατάλογος αντικειμένων της ιδιωτικής συλλογής του Κ. Μάνθου, αχρονολόγητος.

Pic. 3.6: List of items from K. Manthos' personal collection, undated.

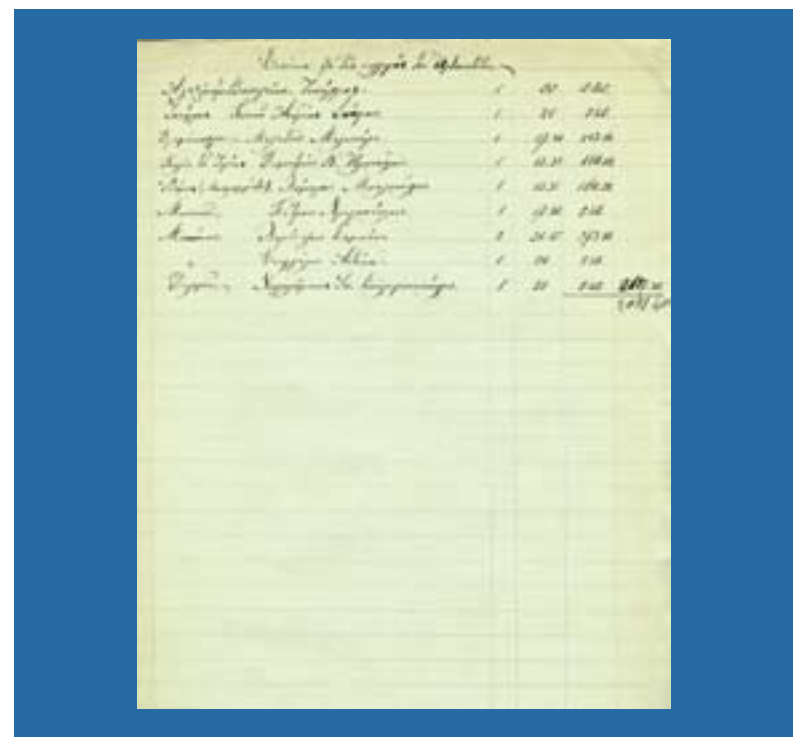
Εικ. 3.7: Το έργο του Π. Σταματάκη στην περιουλογή και καταγραφή των αρχαιοτήτων από το 1871 έως το 1875.

Pic. 3.7: The work of P. Stamatakis regarding the collection and of antiquities from 1871 to 1875.

Εικ. 3.8: Αρχαίτητες από διάφορες οικίες της Σπάρτης που κατατέθηκαν στο Μουσείο Σπάρτης, 1872.

Pic. 3.8: Antiquities from various Spartan houses taken to the Museum of Sparta, 1872.

Εικ. 3.9: Κατάλογος ενοικίων για τη στέγαση των αρχαιολογικών συλλογών στην επαρχία (1885).

Pic. 3.9: List of rents for the housing of archaeological collections in the provinces (1885).

οικοδομών τούτων, προσδιορισθή εν δωμάτιον ευρύχωρον θολωτόν, ή εν τω δημαρχίω ή εν τη δημοτική σχολή, ίνα χρησιμεύση δια την συλλογήν. Ίνα δε επιτηρήται ασφαλώς και πλουτίζεται η συλλογή εκ των εκάστοτε ανακαλυπτομένων αρχαίων, θεωρώ συμφέρον να διορισθή αμισθί εις Έφορος εκ των εν θήβαις διδασκάλων» και προτείνει τον Διευθυντή του δημοτικού σχολείου Θηβών Επαμεινώνδα Κορομάντζο, ο οποίος «πλείστον ζήλον και σπουδήν δεικνύει εις τε την διάσωσιν και εξασφάλισιν των μνημείων», σε αντίθεση με το επαρχείο και το δημαρχείο που «ου μόνον συνδρομήν δεν μοι παρέσχον, ως διάταξε το Υπουργείον, αλλά και πλείστα προσκόμματα μοι παρενέβαλλον προς αποτυχίαν της υπηρεσίας ταύτης». Συνεχίζει τονίζοντας την ανάγκη διορισμού Εφόρου Αρχαιοτήτων στη θήβα, λόγω της ανέγερσης οικοδομών και των έργων οδοποιίας, και καταλήγει με την άποψη ότι «δια του διορισμού Εφόρων εις τας σχηματισθείσας και σχηματισσομένας συλλογάς και δια του διορισμού ικανών και δραστηρίων φυλάκων εν περιφερείαις αρχαιολογικάς δύνανται και αι ήδη υπάρχουσαι αρχαιοτήτες να εξασφαλισθώσι και αι ανακαλυπτόμενα να διασώζωνται».

Αναφορικά με την ανασκαφή στις Μυκήνες, η οποία διεξαγόταν με δαπάνες του Σλήμαν και την επιμέλεια της Αρχαιολογικής Εταιρείας, αξίζει να σημειωθεί ότι παρά τις κακές σχέσεις μεταξύ των δύο ανδρών, ο Σταματάκης κατάφερε, χάρη στην υπομονή και τη μεθοδικότητά του, να εξασφαλίσει την επιστημονική τεκμηρίωση της ανασκαφής και να κατοχυρώσει τα ευρήματα. Παρατίθεται ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα του ημερολογίου του Σταματάκη, το οποίο αφορά τον τρόπο ταξινόμησης και καταγραφής των ευρημάτων (Ημερολόγιον του 1876, Ανασκαφαί εν Μυκήναις,

27 Ιουλίου): «Εμείναμεν πληρέστατα σύμφωνοι περί τε της τοποθετήσεως και καταγραφής. Επί των ανακαλυπτομένων αρχαίων επιτίθενται δελτία κατ' αύξοντα αριθμόν, συμφωνούντα προς το ημερολόγιόν μου. Τακτοποιούνται και καταγράφονται υπό τας διαιρέσεις λίθινα χαλκά και πήλινα. Εν τω ημερολογίω σημειούνται τίνα κατά την γνώμην του κ. Σχλιέμαν εισίν προϊστορικά. Επί τούτοις σημειούται και επί του ημερολογίου και επί των δελτίων το βάθος, εν ω έκαστον αρχαίον ανεκαλύφθη».

Σε όλες τις περιοχές όπου εργάστηκε, ο Σταματάκης υπήρξε πρωτεργάτης στον σχηματισμό των αρχαιολογικών συλλογών και στην καταγραφή των αρχαιοτήτων. Μια απογραφή του έργου του εμφανίζεται στους τρεις συγκεντρωτικούς πίνακες που αποστέλλει στον Γενικό Έφορο Αρχαιοτήτων (αριθ. 1, 22 Ιανουαρίου 1876) και αφορούν την περίοδο από τον Ιούλιο του 1871 έως τον Δεκέμβριο του 1875. Στον πρώτο πίνακα παρατίθενται τα αρχαία που έχουν εισαχθεί στις αρχαιολογικές συλλογές της Σπάρτης, της Μυκόνου, της Τανάγρας, των Θηβών, των Πλαταιών, της Χαϊρώνειας και της Λεβαδείας- συνολικά 2.181 αντικείμενα. Στον δεύτερο πίνακα παρατίθενται τα αρχαία που έχουν καταγραφεί σε διάφορες θέσεις και δεν έχουν ακόμη περισυλλεγεί και κατατεθεί στις συλλογές, συνολικά 887 αντικείμενα. Στον τρίτο πίνακα παρατίθενται τα αρχαία που έχουν μεταφερθεί από την επαρχία στο μουσείο της Εταιρείας στην Αθήνα, προερχόμενα από εξαγορά, δωρεά πολιτών και περισυναγωγή, συνολικά 1.492 αντικείμενα.

Ο Σταματάκης ήταν άνθρωπος υψηλού ήθους, υποδειγματικός υπηρέτης της αρχαιολογίας και άοκνος υπάλληλος της Υπηρεσίας, γεγονός που αντανακλάται στις πολυσέλιδες επιστολές του, στους

ακριβείς, λεπτομερείς και περίτεχνους καταλόγους του, στις αναλυτικές και υποδειγματικές εκθέσεις του και στη μεθοδικότητα των ημερολογίων του, που με υπομονή και επιμέλεια αντέγραφε προς ενημέρωση τόσο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας όσο και της Αρχαιολογικής Εταιρείας.

Κωνσταντίνος Μάνθος - ο αυτεπάγγελτος φύλακας των αρχαιοτήτων της Κέας

Σημαντική συμβολή στη διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς από φιλόλαστο ιδιώτη αποτελεί ο Κωνσταντίνος Μάνθος, που από τα μέσα του 19ου αιώνα ασχολήθηκε συστηματικά με την περισυλλογή και καταγραφή αρχαιοτήτων της νήσου Κέας. Με καλή εγκύκλιο παιδεία και αγάπη για την ιστορία και αρχαιολογία της Κέας, περιηγήθηκε για χρόνια το νησί, εντόπισε και κατέγραψε πλήθος αρχαιοτήτων - κυρίως αρχιτεκτονικά λείψανα και ενεπίγραφες στήλες. Οι καταγραφές αυτές με μορφή εκθέσεων είχαν παραλήπτη τον Γενικό Έφορο των Αρχαιοτήτων (Π. Ευστρατιάδη), τον οποίο ενημερώνει (αρ. πρωτ. 2317/25 Οκτ. 1879) ότι δεν γράφει ως επιστήμων, διότι δεν είναι, αλλά «διά να γνωρίζη η Γενική Εφορεία τα της Κέας Λείψανα της Αρχαιότητας υπάρχοντα τεθαμμένα». Θεωρεί μάλιστα ο Κ. Μάνθος ότι η περιγραφή των αρχαίων θέσεων και των ευρημάτων είναι τόσο λεπτομερής που στην έκθεσή του με τίτλο «Αρχαιολογία Κέας. Περιγραφή των εν τη νήσω Κέω Αρχαιοτήτων και διαφόρων Αρχαίων επιγραφών κλπ». (ημερομηνία 30 Οκτωβρίου 1855) αναφέρει στον επίλογο ότι «ο θέλων ίνα ιδή ιδίους οφθαλμοίς τας ανωτέρω αναφερομένας Αρχαιότητας, δύνανται να οδηγήται ευκόλως, εις οποίας Αρχαιότητος θέσιν θελήση να υπάγει, ή και επιγραφήν να ιδή, καθόσον είναι υπόψιν του η θέσις το σχήμα και η επιγραφή»

Το χειρόγραφο με τίτλο «Εκθεσις Αρχαιολογική περιγράφουσα όλας τας εν τη νήσω Κέω ευρισκομένας αρχαιοτήτας και ιστορικά τινά της Κέας» (1 Αυγούστου 1861), διαρθρώνεται, όπως αντίστοιχα και η έκθεση του 1855, σε κεφάλαια που αφορούν την ιστορία της νήσου και τις τέσσερις αρχαίες πόλεις της, ενώ περιέχει επιπλέον έναν πολύτιμο χάρτη της Κέας, όπου σημειώνονται οι αρχαίες θέσεις και τα τοπωνύμια. Στον πρόλογο αυτής της έκθεσης ο συγγραφέας εξηγεί με ρομαντική διάθεση τον λόγο ενασχόλησής του με την καταγραφή των αρχαιοτήτων: «Προ πολλού, περιερχόμενος τας εξοχάς της περιφέρειάς του Δήμου Κέας και παρατηρών θέσεις τινάς... έρωσ της των Αρχαιοτήτων ανακαλύψεως με εκεντούσεν εις την καρδίαν, να κάμω τας κατά δύναμιν ανακαλύψεις, καταγράφων, ως ηδυνάμην, τα ερείπια των πόλεων... αντέγραψον δε και τας επί των λίθων ευρισκομένας επιγραφάς, τας οποίας έστελλον εις Αθήνας προς την Γενική Εφορείαν των Αρχαιοτήτων και εδημοσιεύοντο εις την Αρχαιολογική Εφημερίδα, συνάζων συνάμα και εκ διαφόρων θέσεων, τα ευμετακόμιστα λείψανα, της καλλιτεχνίας και της προγονικής ημών μεγαλειότητος».

Από τα ευμετακόμιστα λείψανα που συγκέντρωνε ο Κ. Μάνθος στην οικία του στην Ιουλίδα δημιούργησε μια σημαντική ιδιωτική συλλογή, την οποία μπορούσε ο καθένας, Έλληνας και ξένος, να επισκεφθεί ελεύθερα - και την οποία επίσης κατέγραφε περιοδικώς αποστέλλοντας τα χειρόγραφα φυλλάδια στον Γενικό Έφορο Αρχαιοτήτων, όπως τεκμαίρεται από το αχρονολόγητο χειρόγραφο με τίτλο «Κατάλογος Ενεπιγράφων Λίθων και λοιπών Αρχαίων της Κέας Λειψάνων» και την προσθήκη με άλλο χέρι «εν τη οικία του Κ. Μάνθου» και σημείωση στην κεφαλίδα

δια χειρός Π. Ευστρατιάδη «όμοιος του καταλόγου του 1870, αλλά ελλιπέστερος». Η συλλογή του Κ. Μάνθου αγοράστηκε το 1870 από την Αρχαιολογική Εταιρεία, όπως μας πληροφορεί ο Π. Σταματάκης στο Ημερολόγιο του 1870 (3 Ιουνίου), το οποίο τηρούσε ως βοηθός τότε του Γενικού Εφόρου Αρχαιοτήτων: «Η Αρχ. Εταιρία ηγόρασε παρά του Κ. Μάνθου εν Κέω οικόνητος την Αρχαιολογικήν του Συλλογήν αντί δραχ. 1000, δούσα αυτώ ίδια του έξοδα της μεταφοράς. Κατάλογος αυτών ευρίσκειται εν τω Γραφείω της Εφορείας των Αρχαιοτήτων». Και προσθέτει σε παράπλευρη σημείωση: «Μετακομίσθησαν εν Αθήνας παρά του ιδίου τη 14 Ιουνίου και παρεδόθησαν τη Εταιρεία. Τα πλείστα αυτών ετέθησαν εν τω ανεγ. (ειρομένω) Μουσ. (είω)».

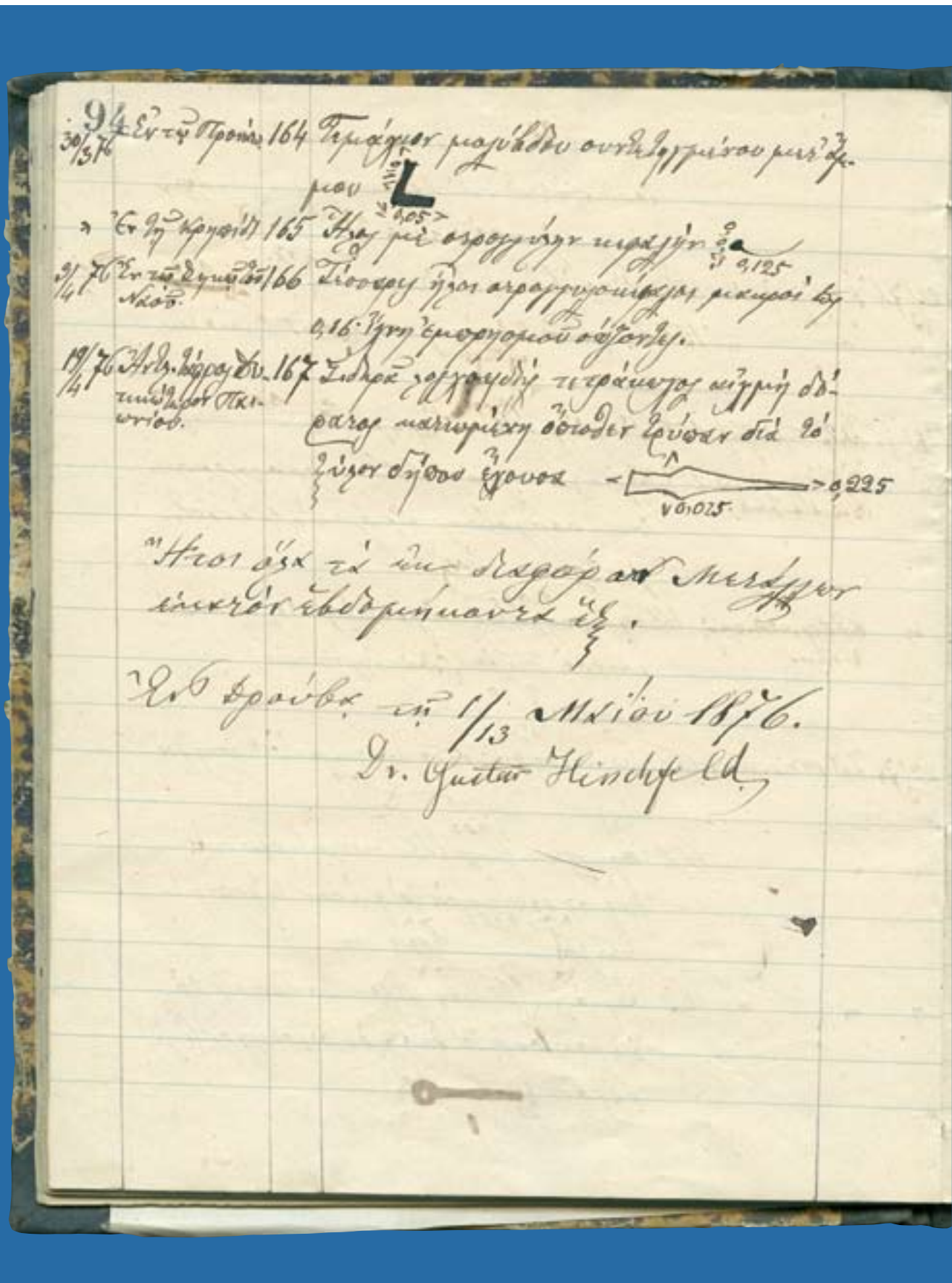
Ο Κ. Μάνθος δεν περιορίστηκε στις περιηγήσεις και τις καταγραφές των αρχαιοτήτων της Κέας, αλλά αναλάμβανε και έφερνε σε πέρας διάφορες εργασίες που του ανέθεταν η Αρχαιολογική Εταιρεία ή η Γενική Εφορεία Αρχαιοτήτων, τόσο στην Κέα όσο και σε γειτονικά νησιά. Γράφει ο Σ. Κουμανούδης στην έκθεση των Πεπραγμένων της Αρχαιολογικής Εταιρείας των ετών 1880-81, σχετικά με την αναστήλωση του Λέοντος της Κέας: «κατά τον εν αυτή τη Κέα αυτεπάγγελτον φύλακα των αρχαιοτήτων Κ. Μάνθον... έπρεπε να υποστηριχθή το βάθρον δια τοιχοδομίας στερεάς. Τούτο παρεδέχθημεν και ανετέθη η εκτέλεσις του έργου εις τον Μάνθον, όστις το εξετέλεσεν επιμελώς». Σε άλλη περίπτωση, πληροφορούμαστε (Ημερολόγιο Σταματάκη 1869, 4 Δεκεμβρίου) την μετάβαση του Κ. Μάνθου στην Κύθνο κατ' εντολή της Γενικής Εφορείας Αρχαιοτήτων, όπου αγόρασε δαπάνη του Υπουργείου διάφορες αρχαιότητες και τις μετέφερε στην Αθήνα.

Ο Κ. Μάνθος συνέχισε να συγκεντρώνει αρχαιότητες στο σπίτι του στην Ιουλίδα και μετά την αγορά της συλλογής του από την Αρχαιολογική Εταιρεία το 1870, αφοσιωμένος μέχρι τέλους στο αξιόπαινο έργο της διάσωσης των αρχαιοτήτων της Κέας.

Ο Gustav Hirschfeld και οι πρώτες καταγραφές αντικειμένων στην Ολυμπία

Ο θεσμός των Ξένων Αρχαιολογικών Σχολών εγκαινιάστηκε το 1846 με την ίδρυση στην Αθήνα της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής. Ακολούθησαν το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο το 1874, η Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών το 1882, η Βρετανική Σχολή Αθηνών το 1886, το Αυστριακό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο το 1908 και λίγο αργότερα, το 1909, η Ιταλική Αρχαιολογική Σχολή.

Στις 13 Απριλίου του 1874 υπογράφηκε στην Αθήνα σύμβαση μεταξύ της Ελλάδος και της Γερμανίας, υπό των Ι. Δηλιγιάννη, Υπουργού των Εξωτερικών, Παν. Ευστρατιάδη, Γενικού Εφόρου Αρχαιοτήτων, Ε. von Wagner, πρεσβευτού της Γερμανίας και Ε. Curtius, καθηγητή του Πανεπιστημίου του Βερολίνου, για τη διενέργεια ανασκαφών στην Αρχαία Ολυμπία, η οποία αποτέλεσε το πρότυπο για τις μετέπειτα παραχωρήσεις. Το γενικότερο έργο συντόνιζαν από το Βερολίνο ο αρχαιολόγος E. Curtius και ο αρχιτέκτων Fr. Adler. Τις εργασίες πεδίου διύθουναν διάφοροι αρχαιολόγοι και αρχιτέκτονες, από τους καλύτερους της Γερμανίας, όπως οι G. Hirschfeld, G. Treu, W. Dörpfeld, A. Furtwängler, Ad. Bötticher, P. Graef κ.ά. Από ελληνικής πλευράς, ο Έφορος Αρχαιοτήτων Αθανάσιος Δημητριάδης τοποθετήθηκε επίτροπος των ανασκαφών έως το 1878, αναπληρούμενος έκτοτε από τον αδερφό του Κων/νο Δημητριάδη. Οι ανασκαφικές εργασίες άρχισαν στις 22 Σεπτεμβρίου

Εικ. 3.11: Κατάλογος ευρημάτων της Ολυμπίας με την υπογραφή του διευθυντή των ανασκαφών G. Hirschfeld.

Pic. 3.11: List of finds from Olympia bearing the signature of excavation director G. Hirschfeld.

1875 και ολοκληρώθηκαν στις 8 Μαρτίου 1881. Σε αυτό το διάστημα αποκαλύφθηκε ολόκληρη η Άλτις χάρη σε μια επιχείρηση πρωτοφανή σε έκταση και ανθρώπινο δυναμικό, αλλά και πρωτοποριακή ως προς την ανασκαφική μεθοδολογία και τη φωτογραφική της τεκμηρίωση.

Ο Γερμανός αρχαιολόγος Gustav Hirschfeld διύθυσε τις ανασκαφές στην Ολυμπία από το 1875 έως το 1877 και αποκάλυψε σημαντικά μνημεία και έργα τέχνης του Ιερού, όπως το Ναό του Δία, το Ηραίο, τον Ερμή του Πραξιτέλη, τη Νίκη του Παιωνίου. Συνέγραψε με τους Curtius και Adler τους δύο πρώτους τόμους του πεντάτομου έργου *Ausgrabungen zu Olympia* (1875-1881), οι οποίοι αφορούν τα αποτελέσματα των ανασκαφικών περιόδων 1875-76 και 1876-77. Ο Hirschfeld είχε κάνει σπουδές αρχαιολογίας και γεωγραφίας, υπήρξε φοιτητής του Curtius στο Βερολίνο και από το 1870 εργάστηκε ως υπότροφος του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου στην Ελλάδα, την Ιταλία και τη Μικρά Ασία.

Οι κατάλογοι των αντικειμένων εμπεριέχονται σε δύο βιβλιοδετημένα σημειωματάρια με έντυπη αρίθμηση σελίδων. Κάθε κατάλογος διαιρείται σε

πέντε στήλες με την ημερομηνία ευρέσεως, τον τόπο ευρέσεως, τον αύξοντα αριθμό, την περιγραφή και τον τόπο αποθέσεως του αντικειμένου. Στο τέλος κάθε καταλόγου αναγράφεται ολογράφως ο αριθμός των καταγεγραμμένων αντικειμένων και ακολουθούν τόπος / ημερομηνία και υπογραφή: Εν Δρούβα, 1/13 Μαΐου 1876, Gustav Hirschfeld. Όλοι οι κατάλογοι περιέχουν αντικείμενα της ανασκαφικής περιόδου 1875-76 και συγκεκριμένα από τον Σεπτέμβριο του 1875 έως τον Απρίλιο του 1876.

Το πρώτο σημειωματάριο περιέχει τέσσερις καταλόγους. Ο πρώτος έχει τίτλο «Χαλκίων ή ορειχαλκίων ανακαλυφθέντων λειψάνων κατάλογος» και περιλαμβάνει συνολικά 685 αντικείμενα σε 79 σελίδες. Ακολουθεί ο δεύτερος με τίτλο «Των εκ διαφόρων Μετάλλων ήτοι Σιδήρου Μολύβδου κ.τ.λ. κατάλογος» με συνολικά 167 αντικείμενα σε 14 σελίδες. Ο τρίτος έχει τίτλο «Νομισμάτων Κατάλογος» και συνολικά 175 αντικείμενα σε 23 σελίδες. Ο τέταρτος έχει τίτλο «Ποικίλων ήτοι Υαλίνων Οστεινών κλπ. Κατάλογος» και συνολικά περιλαμβάνει 60 αντικείμενα σε 8 σελίδες. Το δεύτερο σημειωματάριο αποτελείται από τρεις καταλόγους. Ο πρώτος με τίτλο

«Πηλίνων ανακαλυφθέντων λειψάνων κατάλογος» περιλαμβάνει συνολικά 242 αντικείμενα σε 26 σελίδες. Η ημερομηνία και η υπογραφή σημειώνονται από τον ίδιο τον Hirschfeld με ελληνικούς χαρακτήρες. Ο δεύτερος έχει τίτλο «Μαρμαρίνων Γλυπτικών και τινών Αρχιτεκτονικών ανακαλυφθέντων λειψάνων κατάλογος» και περιλαμβάνει συνολικά 178 αντικείμενα σε 33 σελίδες. Ο τρίτος έχει τίτλο «Κατάλογος των κατά την α' περίοδον ευρεθεισών επιγραφών» και είναι ανυπόγραφος. Καταγράφονται συνολικά 79 αντικείμενα σε 13 σελίδες.

Όλοι οι κατάλογοι είναι στην ελληνική γλώσσα, με χρήση της αντίστοιχης αρχαιολογικής ορολογίας. Από τον γραφικό χαρακτήρα των κειμένων τεκμαίρεται ότι οι συντάκτες των καταλόγων ήταν τουλάχιστον τρεις. Πρόκειται για Έλληνες αρχαιολόγους, πιθανότατα βοηθούς του Εφόρου Αρχαιοτήτων, που γνωρίζουμε ότι συμμετείχαν στις ανασκαφές της Ολυμπίας και συνέδραμαν τον Γερμανό αρχαιολόγο στο έργο της καταγραφής των αντικειμένων.

The paper offers insight of the laborious work of preservation and protection of the antiquities carried out by the Greek Archaeological Service in the 19th c., often in collaboration with the Archaeological Society of Athens and occasionally with the assistance of the Foreign Archaeological Schools in Athens.

Archival material from the National Archive of Monuments sheds light to the work of three persons with respect their endeavours in collecting and recording antiquities. Panagiotis Stamatakis,

as Ephor of Antiquities of the Archaeological Service and under the auspices of the Archaeological Society, conducted various tasks in Central Greece, Attica, Delos and the Peloponnese. It is with his tireless efforts that the first archaeological collections were built in Thebes, Chaeroneia, Thespiai, Tanagra, Sparta, Ithome and Mykonos. Numerous letters, journals, reports and catalogues of collections testify to his valuable contribution to the archaeological field. Konstantinos Manthos, an antiquary and zealot of antiquity from Kea, toured the island for many years, collecting

and recording ancient monuments and objects, mainly architectural remains and inscriptions, as depicted in many reports, drawings and sketches. Gustav Hirschfeld, an archaeologist of the German Archaeological Institute at Athens, was the Director of the excavations at Olympia in the years 1875-77, the period when the main part of the Sanctuary was revealed. Catalogues of objects were prepared under his supervision, preserving important information about the identity and context of the finds.

ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΤΗΛΕΓΡΑΦΟΙ

ΤΗΛΕΓΡΑΦΕΙΟΝ

ΑΡΙΘ. ΔΙΕΚΤ.

16052

ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑ

Έληφθη εκ τῆς <u>31</u> ὥρα <u>12</u> Μ.	Μεταβίασθη εἰς τῆς <u>31</u> ὥρα <u>12</u> Μ.
Ὁ Παραλαβὸν	Ὁ Μεταβίασας

Ἐκ Κορυθίου ἀριθ. 341 187 ἡμέρα 31 ὥρα 12 Μ. 190
μην 8

Δ. υ.
Γνωστὸν ἔφορον ἑρχομένων
εἰς
Κελευθώσεων ἀναμνηστικῶν
αὐτῶν ἐπισημῶν ἀναμνηστικῶν
ἔφορον εἰς ἑρχομένων ἀρχαίων
ἀναμνηστικῶν ἀναμνηστικῶν
ἔφορον ἑρχομένων
Κορυθίου

Εικ. 4.1: Τηλεγράφημα από τον Ἐφορο Αρχαιοτήτων Κορυνηιώτη σχετικά με την πορεία των εργασιών της ανασκαφῆς του ναυαγίου των Αντικυθήρων.
Pic. 4.1: Telegram by the Ephor of Antiquities Kourouniotis regarding the progress of excavations of the Antikythera shipwreck.

IV.

Φραγκούλα Γεώργια

ΕΝΑΛΙΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

Ένα μικρό αλλά σημαντικό τμήμα του Ιστορικού Αρχείου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας αφορά τη γέννηση και την πορεία της Ενάλιας Αρχαιολογίας στον ελλαδικό χώρο. Η πρώτη αναφορά σχετικά με την ανεύρεση και ανέλκυση αρχαίων αντικειμένων από τον βυθό προέρχεται από αντίγραφο αποσπάσματος του ημερολογίου του Ιερομόναχου Γρηγορίου Λογοθέτη και χρονολογείται το 1875. Πρόκειται για το ναυάγιο του καραβιού «Μέντωρ», το 1802, το οποίο μετέφερε το φορτίο του Λόρδου Έλγιν με τα μάρμαρα του Παρθενώνα από την Ελλάδα στη Μεγάλη Βρετανία. Το καράβι βυθίστηκε κατά τις βραδινές ώρες στον κόλπο του Αυλέμονα, στο δυτικό τμήμα των Κυθήρων, ενώ βρισκόταν σε πορεία πρόσδεσης.

Οι δεκαεπτά κασέλες με τα μαρμάρια αγάλματα που μετέφερε το καράβι κατέληξαν στο βυθό. Ο Λόρδος Έλγιν κινητοποίησε τον Βρετανό Υποπρόξενο προκειμένου να κληθούν βουτηχτάδες για να ανελκύσουν τις κασέλες με έξοδα του ιδίου, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει. Για κάθε κασέλα που θα ανέσυραν, θα πληρώνονταν 500 γρόσια, ενώ θα έδινε 40 χιλιάδες γρόσια σε περίπτωση που θα ανέσυραν όλες τις κασέλες από το βυθό. Σε έγγραφο με ημερομηνία 25-10-1802 (μεταφρασμένο από το πρωτότυπο αγγλικό έγγραφο) το οποίο υπέγραψε ο Έλγιν, ως Έκτακτος Απεσταλμένος της Αυτού Βρετανικής Μεγαλειότητας παρά την Οθωμανική Πύλη, έστειλε οδηγίες στον Βρετανό Υποπρόξενο στα Κύθηρα προκειμένου να περισυλλέξει το φορτίο του Μέντορα, το οποίο βυθίστηκε στον Αυλέμονα και φέρει κασέλες με λίθους, χωρίς οικονομική αξία αλλά με σημαντική αξία για τον ίδιο, όπως χαρακτηριστικά τονίζει. Σε επόμενο έγγραφο, επίσης μεταφρασμένο από την αγγλική,

με ημερομηνία 16 Σεπτεμβρίου 1805, ο πλοίαρχος Γεώργιος Πάρρυ έστειλε αναφορά σχετικά με το είδος και την ποσότητα των ανελκυσθέντων αντικειμένων από τον Μέντορα. Στην αναφορά του προς τον Πρόεδρο της Αρχαιολογικής Εταιρείας το 1875, ο Γρ. Μουκάκος μετέφερε το ιστορικό του ναυαγίου καθώς και την πληροφορία ότι τα κιβώτια ήταν δέκα επτά και ανελκυσθήκαν αρχικά δώδεκα, καθώς τα πέντε παρέμειναν στον βυθό και απομακρύνθηκαν αργότερα.

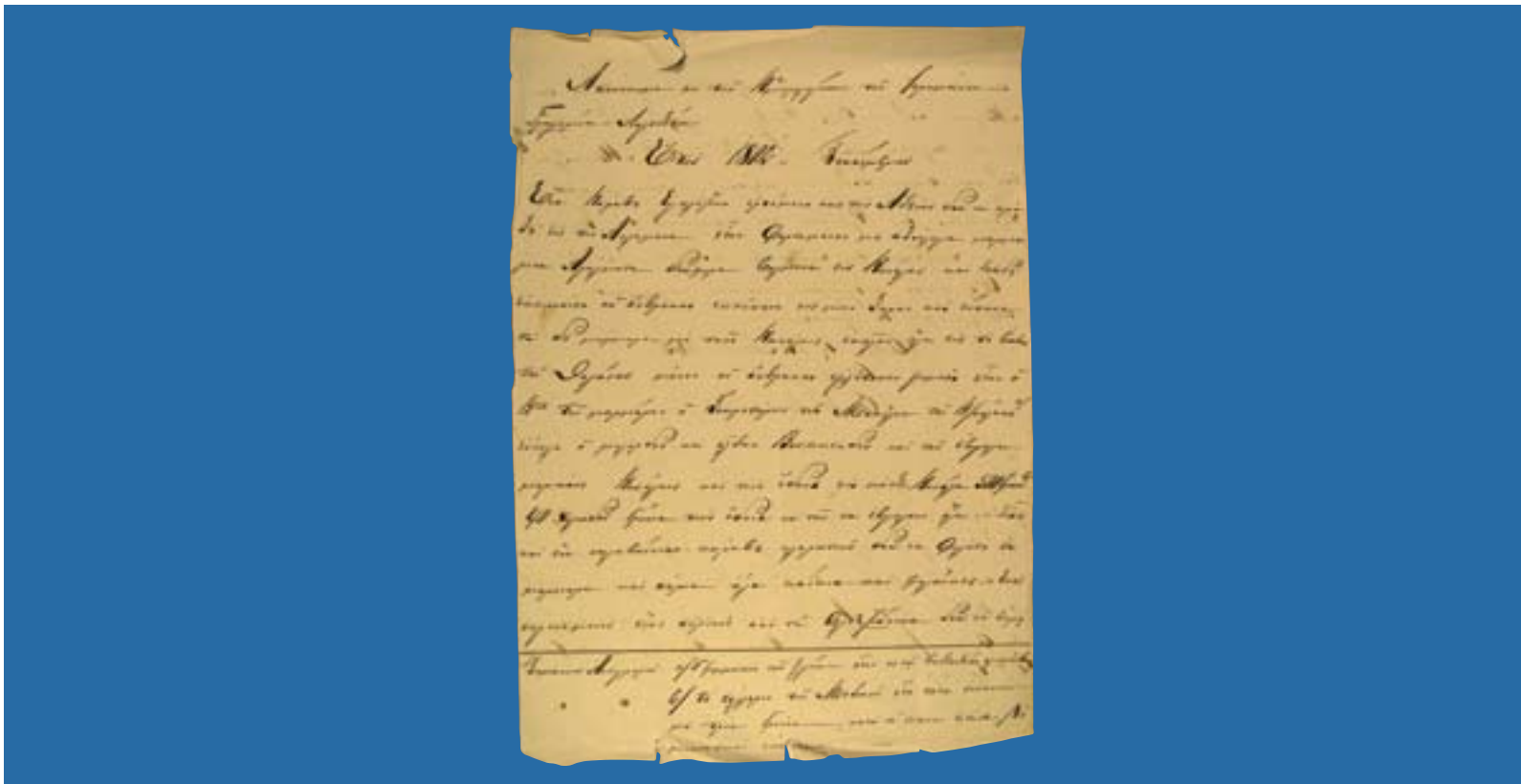
Το μεγαλύτερο, όμως, τμήμα του Αρχείου σχετικά με την Ενάλια Αρχαιολογία, είναι αφιερωμένο στην ανέλκυση των αντικειμένων από το ναυάγιο των Αντικυθήρων. Υπάρχουν έγγραφα τα οποία καλύπτουν την περίοδο από το 1900, με την πρώτη ενημέρωση της Γενικής Εφορείας Αρχαιοτήτων του Υπουργείου Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Παιδείας από τον Πλοίαρχο Δημήτριο Ελευθ. Κοντό, ο οποίος εντόπισε το ναυάγιο με τη βοήθεια των συμιακών δυτών του που καταδύονταν στην περιοχή, ως το 1914.

Στις 7 Νοεμβρίου 1900, ο Πλοίαρχος Κοντός με έγγραφό του ενημέρωνε σχετικά με τα αρχαία αντικείμενα τα οποία ανέσυραν οι δύτες από τη θαλάσσια περιοχή των Αντικυθήρων, ενώ καταδύονταν για δική τους εργασία. Ζητούσε επίσης από τη Γενική Εφορεία την άδεια να συνεχίσει την ανέλκυση, «ιδίως εξόδοις», με τον όρο όμως να αποζημιωθεί στη συνέχεια. Η απάντηση ήταν άμεση και θετική και υπογραφόταν από τον Υπουργό Σ. Στάη. Ο Υπουργός ενημέρωσε τον πλοίαρχο ότι το κράτος ήταν πρόθυμο να συνδράμει με την αποστολή πολεμικού πλοίου και με οποιοδήποτε άλλο μέσο προκειμένου να ανελκυσθούν από τον πυθμένα τα αρχαία αγάλματα. Σύμφωνα δε με το Άρθρο 37

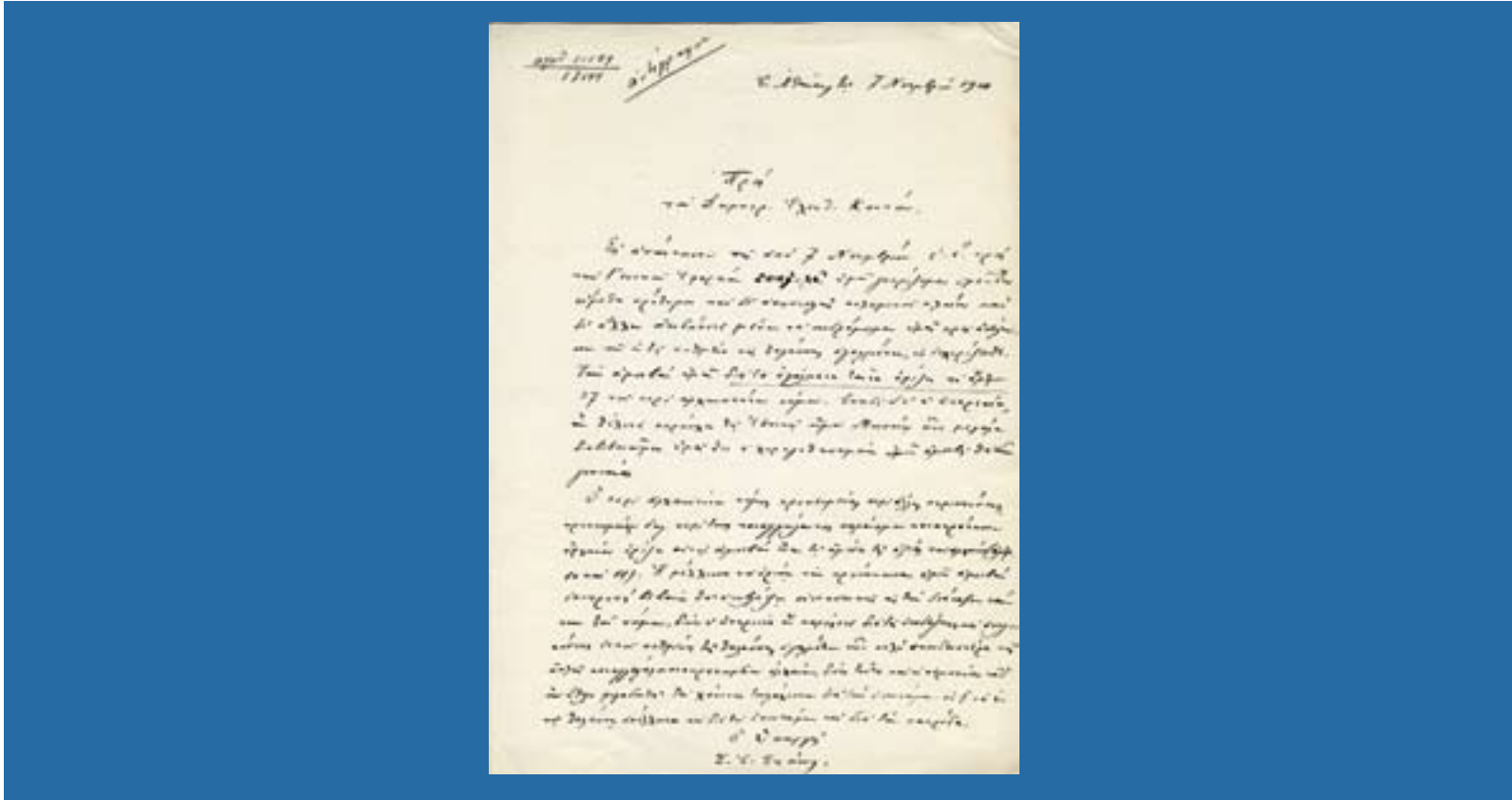
του Νόμου ΒΜΧς «Περί Αρχαιοτήτων», η αμοιβή τους οριζόταν από αρχαιολογική επιτροπή, μέλη της οποίας ορίστηκαν οι: Π. Καββαδίας (Γενικός Έφορος), Χρ. Τσουντας, Β. Λεονάρδος, Δ. Φίλιος, Π. Καστριώτης και Β. Στάης (Έφοροι Αρχαιοτήτων).

Ο Έφορος Αρχαιοτήτων Κ. Κουρουγιώτης μετέβη στην περιοχή για να παρακολουθήσει από κοντά τις εργασίες του Κοντού και των δυτών και ενημέρωνε σχεδόν καθημερινά, μέσω τηλεγραφημάτων, το Υπουργείο σχετικά με την πορεία των εργασιών. Από τα τηλεγραφήματα διαπιστώνεται ότι οι άσχημες καιρικές συνθήκες τους εμπόδιζαν να εργάζονται απρόσκοπτα στην περιοχή. Όταν όμως αντικείμενα ανασύρονταν από το βυθό συντάσσονταν κατάλογός τους και αποστέλλονταν, επίσης τηλεγραφικά.

Πλήθος εγγράφων μεταφέρουν τις οικονομικές δυσκολίες μεταξύ του Ελληνικού Κράτους και των συμιακών δυτών, με επικεφαλής τον Δημ. Κοντό, οι οποίοι καταδύονταν υπό επισφαλείς συνθήκες προκειμένου να ανασύρουν όλα τα αντικείμενα. Σύμφωνα με την επιτροπή, ο πλοίαρχος Κοντός όφειλε να αποζημιωθεί για την υπόδειξη της θέσης του ναυαγίου, καθώς και για την οργάνωση της ανέλκυσης των αντικειμένων. Στο Αρχείο, όμως, διασώζεται επιστολή από τις 21 Οκτωβρίου 1914, την οποία αποστέλλει ο πλοίαρχος στον Πρωθυπουργό της χώρας Ελ. Βενιζέλο, εκφράζοντάς του παράπονα γιατί σύμφωνα με το Νόμο για τις αρχαιότητες δεν αποζημιώθηκε αρκετά, με αποτέλεσμα να μην έχει καταφέρει να ανακάμψει οικονομικά από τα έξοδα του ναυαγίου. Η απάντηση του Πρωθυπουργού ήταν άμεση. Στις 21 Νοεμβρίου 1914, μέσω του Υπουργού του, με επιστολή προς

Εικ. 4.2: Αντίγραφο αποσπάσματος του ημερολογίου του Ιερομόναχου Γρηγορίου Λογοθέτη σχετικά με το ναυάγιο του Μέντορα στον κόλπο του Αυλέμονα, στα Κύθηρα.
 Pic. 4.2: Copy of the diary of monk Grigorios Logothetis regarding the shipwreck of Mentor in Avlemonas gulf, Kythera.

Εικ. 4.3: Απάντηση του υπουργού Σ. Στάη προς τον πλοίαρχο Δημ. Κοντό σχετικά με την άδεια ανέλκυσης αντικειμένων από το ναυάγιο των Αντικυθήρων.
 Pic. 4.3: Minister S. Stai's reply to captain Dimitri Kontos regarding permission to retrieve the finds from the shipwreck in Antikythera island.

τον Δήμαρχο Σύμης ενημέρωσε ότι η ατομική αποζημίωση η οποία δόθηκε στον πλοίαρχο, ήταν δίκαιη και το αρχαιολογικό ταμείο δεν είχε περιθώρια επιπλέον εξόδων.

Σε συγκεκριμένη χρονική στιγμή (Σεπτέμβριος 1900), ξεκίνησε αλληλογραφία του Υπουργείου με εξειδικευμένη εταιρεία στη Γένοβα της Ιταλίας, με την επωνυμία Societa Promotrice per Ricuperi Sottomarini, προκειμένου να ανελκυσθούν με ασφάλεια τα εναπομείναντα στο βυθό αντικείμενα. Η ανέλκυση θα γινόταν με τη βοήθεια μηχανικών μέσων που η εταιρεία υποστήριζε ότι είχε στην κατοχή της και τα οποία θα επέτρεπαν στους δύτες να καταδυθούν βαθύτερα και ασφαλέστερα. Η συνεργασία όμως δεν ευδοκίμησε.

Πολύ σύντομα μετά την ανέλκυση των πρώτων αντικειμένων, ξεκίνησε αλληλογραφία από το Υπουργείο προκειμένου να εντοπιστεί ο καταλληλότερος τεχνίτης/συντηρητής ο οποίος θα επανέφερε τα ευρήματα στην καλύτερη δυνατή κατάστασή τους, ειδικότερα τα χάλκινα αγάλματα. Το Υπουργείο αναζήτησε λύση από το εξωτερικό. Ο αποκαλούμενος Έφηβος των Αντικυθήρων συγκολλήθηκε και συντηρήθηκε από τον «καλλιτέχνη» Alfred André, και

παράλληλα άλλοι ξένοι εξεδήλωσαν επιθυμία να συμμετάσχουν στο έργο εκείνο, όπως ένας τεχνίτης από το Μουσείο του Καΐρου, ο Oscar Effendi, υποδιευθυντής του Αυτοκρατορικού Μουσείου της Κωνσταντινουπόλεως και ο Wilhelm Stern από τη Βιέννη. Ο τελευταίος απέστειλε πολυσέλιδη αναφορά (12-10-1901) σχετικά με το συγκεκριμένο έργο το οποίο είχε την ευκαιρία να δει από κοντά και πρότεινε τη μεταφορά του στη Βιέννη προκειμένου να συνεχιστεί εκεί η συντήρησή του.

Έλληνες συντηρητές, όπως οι Ι. Παπαδάκης, Θ. Αρβανίτης, Παν. Καλούδης, μέσω επιστολών τους παρουσίασαν στην Υπηρεσία το έργο τους, προκειμένου να τους ανατεθεί η σημαντική αυτή αποστολή για τα πρωτόγνωρα ευρήματα της χώρας. Ο τεχνίτης Νικ. Βρανάκης απέστειλε έκθεση εργασιών για τη συγκόλληση του χάλκινου Ερμή.

Η συμμετοχή της Ελλάδας στη Ναυτική έκθεση της Μασσαλίας, τον Σεπτέμβριο του 1956, με θέμα το βυθό της θάλασσας, αντιπροσωπεύεται με μικρό αριθμό εγγράφων στο Ιστορικό Αρχείο. Η πρόσκληση (2-3-1956) από τη διοργανώτρια επιτροπή, μέσω της Γενικής Γραμματέως, κας. D' Arnhjelm, μεταφέρει την επιθυμία των

Γάλλων να συμμετέχει η Ελλάδα, η οποία είχε να επιδείξει ένδοξο ναυτικό παρελθόν, ήδη από την αρχαιότητα. Η απάντηση του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου ήταν αρνητική, καθώς βάσει νόμου απαγορεύεται η εξαγωγή αρχαίων στο εξωτερικό.

Μετά από συμφωνία μεταξύ της Διεύθυνσης Αρχαιοτήτων, της Ελληνικής Θαλάσσιας Ένωσης του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού και του Ναυτικού Μουσείου, όπως αυτή μεταφέρεται μέσα από τα έγγραφα του Αρχείου, αποφασίστηκε να μεταβεί στην έκθεση, ως εκπρόσωπος, ο κ. Ι. Μελετόπουλος, μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του Μουσείου. Σκοπός του ήταν να μεταφέρει ιστορικά δεδομένα της μακράς ιστορίας του Λιμένα Πειραιά.

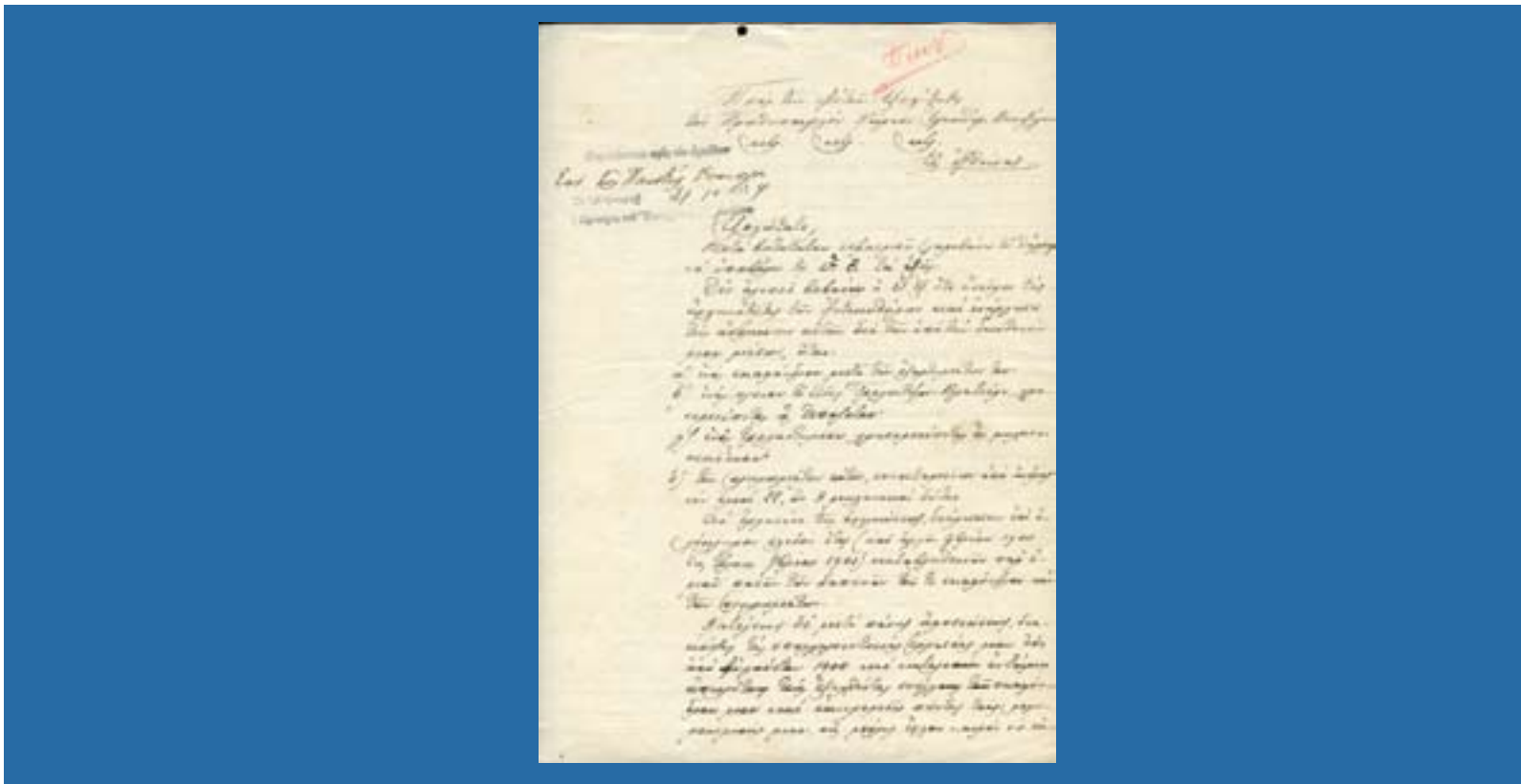
Ο τομέας της Ενάλιας Αρχαιολογίας στην Ελλάδα έχει αναπτυχθεί με γοργούς ρυθμούς τα τελευταία τριάντα χρόνια, ειδικά μετά τη σύσταση της αρμόδιας Υπηρεσίας. Τα στοιχεία που διαθέτει το Αρχείο για σημαντικά ζητήματα δίνουν μια σημαντική εικόνα για την πορεία του τομέα κατά τη διάρκεια της γέννησης και των πρώτων χρόνων της δραστηριότητάς του.

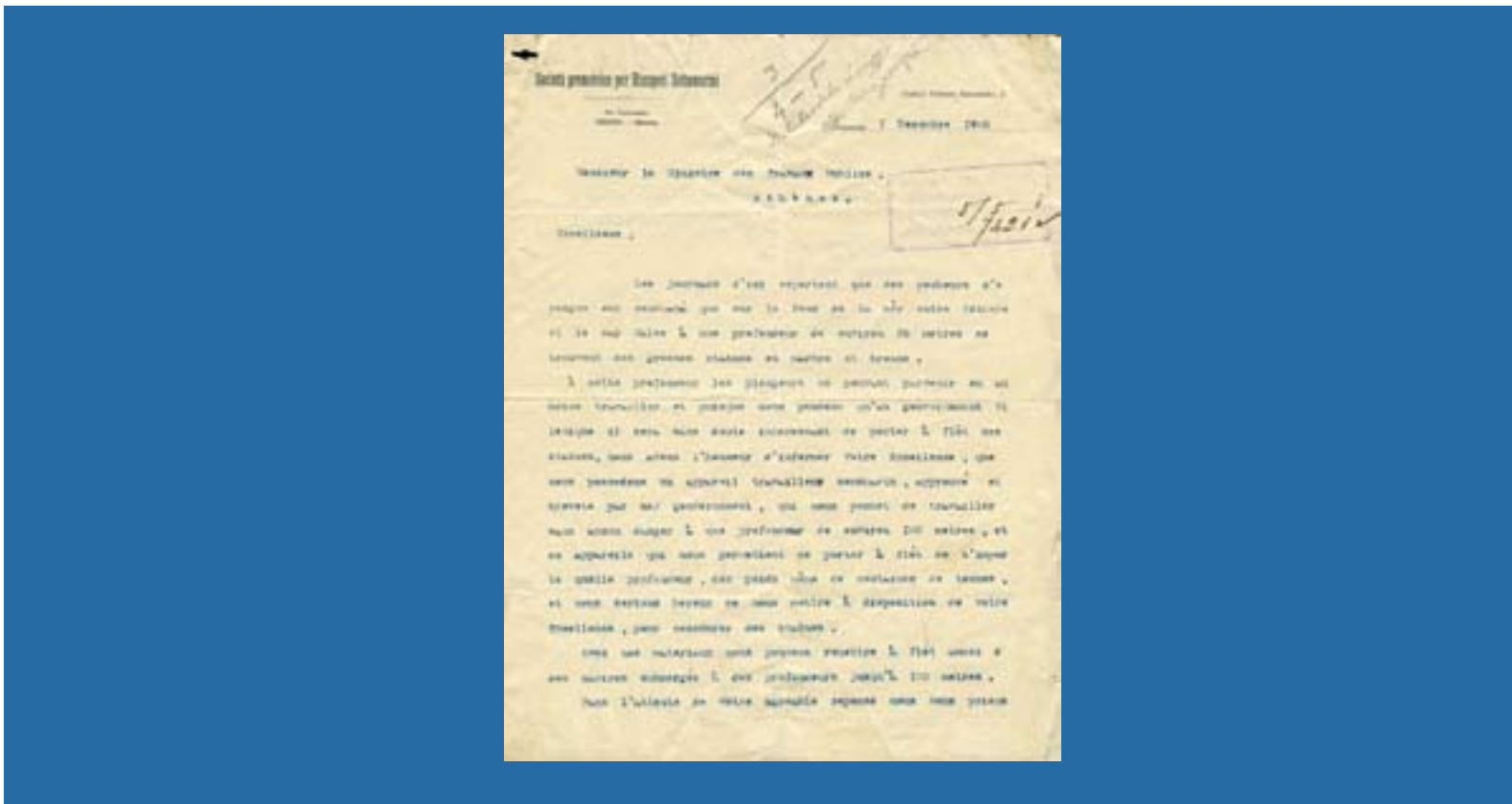
There are a few references regarding Maritime Archaeology in the Historical Archive of the Archaeological Service in Greece. Research in this sector began in the end of 19th century and the beginning of the 20th century. The first reference concerns the shipwreck "Mentor" in the east Kythera. Lord Elgin had ordered the

transfer of the Parthenon marbles from Greece to Great Britain. In 1900, sponge divers from the island of Symi recovered a great number of artifacts from the waters. It was the first time that the Ministry of Religion and Public Education offered financial and technical support for the recovery of objects from the waters. Records

on the Antikythera wreck constitute, in fact, the biggest part on maritime archaeology of the Historical Archive. There are partial references for the participation of Greece in the Navy Exhibition that took place in Marseills in September 1956. The theme of the exhibition was underwater findings.

Εικ. 4.4: Επιστολή του Δημ. Κοντού στις 21 Οκτωβρίου 1914 στον Πρωθυπουργό Ελευθ. Βενιζέλο σχετικά με την ελλιπή αποζημίωσή του.
Pic. 4.4: Letter of Dimitris Kontos on October 21, 1914 to Prime Minister Eleftherios Venizelos regarding his submarginal compensation.

Εικ. 4.5: Επιστολή της εταιρείας Societa Promotrice per Ricuperi Sottomarini, προκειμένου να συνεργαστεί με το ελληνικό κράτος στην ανέλκυση του ναυαγίου.
Pic. 4.5: Letter by the company Societa Promotrice per Ricuperi Sottomarini, proposing cooperation with the Greek State in the retrieval of the shipwreck.

Της Ἀθήνης τῆς 20^{ῆς} Σεπτεμβρίου 1902

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ
ΤΩΝ ΜΕΜΟΡΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Σ. ΠΙΘ. ΤΗΣ
ΑΔΕΛ.

Προς
τὸν Ἰσχυρὸν Ἐφορμὴν

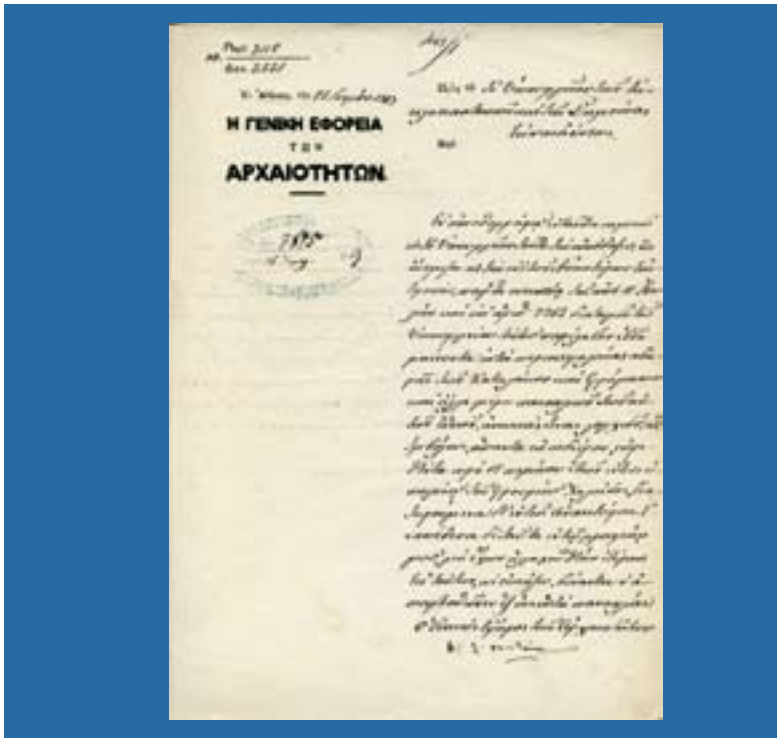
Τὸ ἀρχαιολογικὸν ἔργον ἡμῶν ἐν τῇ πόλει τῆς Ἀθήνης τῆς ἀρχαίας τῶν ἀρχαιοτήτων ἐν τῷ βυθῷ τῶν Ἀντικυθήρων ἢ τὸ χαλκῶν ἄγαλμα τῶν ἐπιπέδων. Ἐπεὶ ἐν αὐτῷ κεφάλαιον ἐφαρμόσθη ἐντέτακτον ἐν ἑστέρας μερίμας τὸ πᾶν ἡμῶν ὑπουργικῶν ἐργῶν παρατηρητικῶν χρόνον καὶ τὸν ἀποδοτικῶν ἔργων καμνιέρον ἐν ἑν ἡμέρῃ ἢ ἀραιὰ ἐν ἡμετέροις ἀντιό.

Ὁ Ἰσχυρὸς Ἐφορμὴ τῶν ἀρχαιοτήτων ἐσπεύσθη ἐν ἐργασίᾳ ὑποδείξαι ἡμῶν ἐν ἀναφορῇ τῶν καμνιέρον ἡ Alfred André (conservateur d'objets d'art) ἐσπεύσθη ἐν παρατηρητικῶν ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἐργασίας τῶν χαλκῶν τῶν Ἀντικυθήρων ἄγαλματος.

Μετὰ μακρὰς κλίμας καὶ ἐργασίᾳ τῶν πᾶν ἡμῶν ὑπουργικῶν ἐργῶν, πᾶν ἐν ἑστέρας ἐσπεύσθη καὶ τὸν ἡμετέρον ὑπουργικῶν ἐν ἐντέτακτον παρατηρητικῶν

f

Εἰκ. 4.6: Ἐκθεση ἐργασίᾳ τοῦ συντηρητῆ Alfred André σχετικά με τὴν πρόοδο τῶν ἐργασίᾳ γιὰ τὸ χαλκῶν ἄγαλμα τῶν Ἀντικυθήρων.
Pic. 4.6: Report by conservator Alfred André regarding the progress of works on the bronze statue from Antikythera.

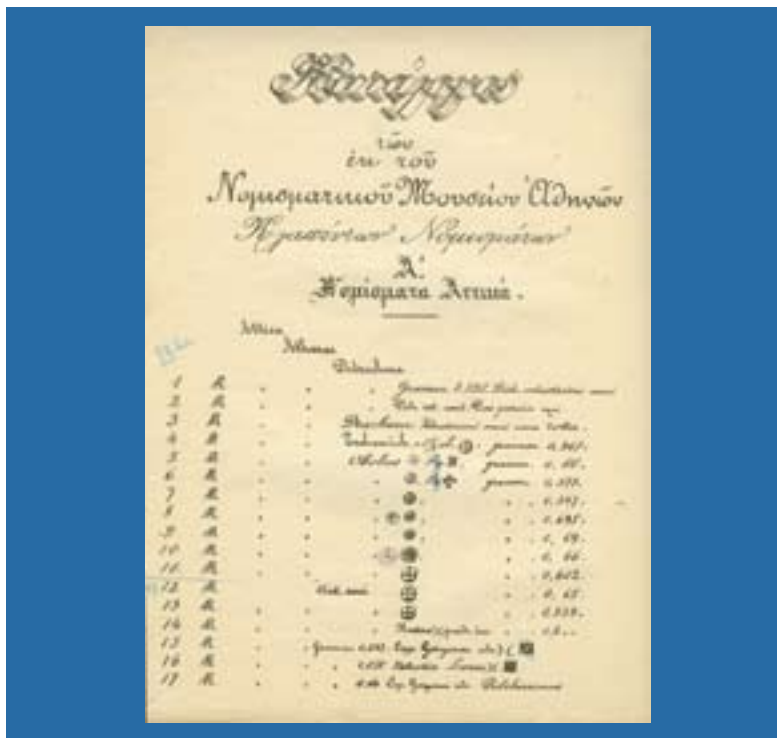
Εικ. 5.1: Έγγραφο της 16 Ιουλίου 1863, με υπογραφή του Κ. Πιττάκη, για την παραλαβή τμημάτων πανοπλιών των Καταλών και Φράγκων από τα Ανάκτορα.

Pic. 5.1: Document dated July 16, 1863, signed by K. Pittakis, regarding the receipt of Catalan and Frankish armor from the Palace.

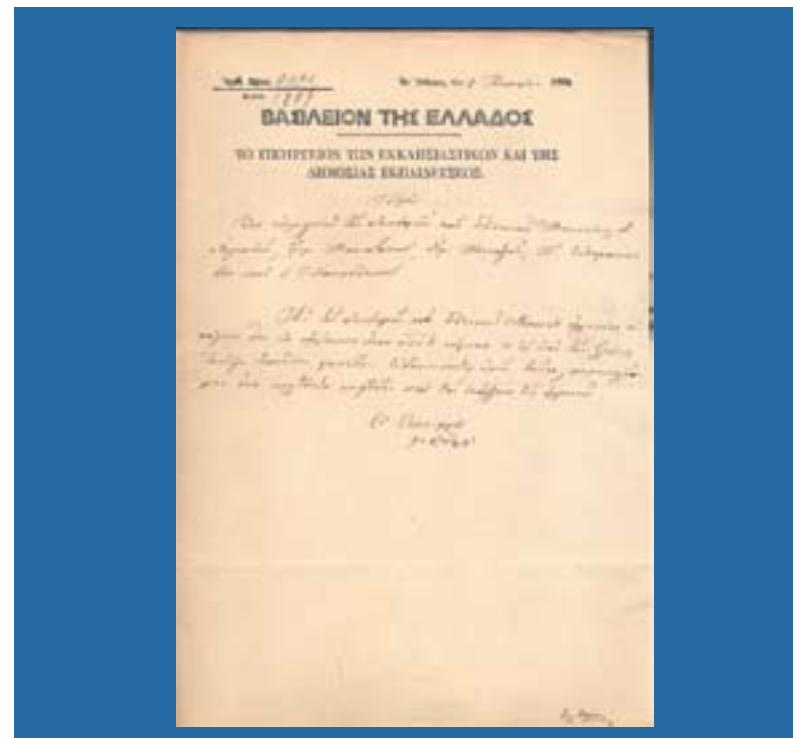
Εικ. 5.2: Έγγραφο του Π. Σούτσου, της 23 Ιουλίου 1863, για την παραλαβή αρχαίων νομισμάτων από τα Ανάκτορα.

Pic. 5.2: Document by P. Soutsos dated July 23, 1863, regarding the receipt of ancient coins from the Palace.

Εικ. 5.3: Κατάλογος του 1888, για τα κλαπέντα νομίσματα του Νομισματικού Μουσείου. Εκδόθηκε από το Εθνικό Τυπογραφείο.

Pic. 5.3: Catalogue of 1888 regarding the coins stolen from the Numismatic Museum. It was issued by the National Printing House.

Εικ. 5.4: Έγγραφο της 8 Απριλίου 1866, για την έναρξη των εργασιών ανέγερσης του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου.

Pic. 5.4: Document regarding the beginning of the construction of the National Archaeological Museum, dated April 8, 1866.

V.

Μαρία Ι. Αντωνίου

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19^ο & ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20^οΥ ΑΙ.

ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ.

Το πρώτο «Εθνικόν Μουσείον» του Ελληνικού Κράτους ιδρύθηκε επίσημα από τον Ιωάννη Καποδίστρια με ψήφισμα του 1829 και στεγάστηκε στο κτίριο του Ορφανοτροφείου της Αίγινας, έως τη μεταφορά της συλλογής στην Αθήνα τον Σεπτέμβριο του 1837. Μολονότι ο Αρχαιολογικός Νόμος του 1834 είχε προβλέψει την ίδρυση μουσείων στην Αθήνα και στις επαρχιακές πόλεις, οι οικονομικές και πολιτικές συνθήκες δεν επέτρεψαν την άμεση υλοποίηση του σχεδίου.

Τα πολυπληθή λείψανα του παρελθόντος παρέμεναν είτε μέσα στα ίδια τα αρχαία μνημεία είτε στο ύπαιθρο. Από τα μέσα έως τα τέλη του 19ου αι., η σημαντική συλλογή της Αρχαιολογικής Εταιρείας στεγάστηκε προσωρινά σε νεόδμητα πνευματικά ιδρύματα: στο Πανεπιστήμιο, το Βαρβάκειο Λύκειο και το Πολυτεχνείο. Τα πρώτα μουσεία της Αθήνας μετά τα μέσα του 19ου αι. ήταν το Μουσείο της Ακρόπολης και το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Κατά τον 19ο αι. συγκροτήθηκαν, επίσης, σε όλες σχεδόν τις πόλεις της περιφέρειας, μικρές και μεγάλες αρχαιολογικές συλλογές, οι οποίες έδωσαν αργότερα, κυρίως από τις αρχές του 20ού αι., το έναυσμα για τη δημιουργία των οργανωμένων επαρχιακών μουσείων.

Το Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Πολιτισμού αποτελεί σημαντικότερη πρωτογενή πηγή πολύτιμων πληροφοριών. Επιλεκτικά παρουσιάζονται εδώ έγγραφα και μαρτυρίες σχετικά με την ιδιωτική συλλογή του Όθωνα και τη Νομισματική Συλλογή, τη δημιουργία του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου και του Μουσείου Καλών Τεχνών, ενώ, τέλος, παρατίθενται χαρακτηριστικές περιπτώσεις επαρχιακών συλλογών.

Στην Αθήνα του 19ου αι., είχαν συγκροτηθεί και αρκετές ιδιωτικές συλλογές. Πλουσιότερη ήταν η συλλογή του Όθωνα και της Αμαλίας, η οποία, μετά την έξωσή τους από τα Ανάκτορα, παραδόθηκε στο Γραφείο της Γενικής Εφορείας Αρχαιοτήτων. Ο Κυριακός Πιπτάκης, Γενικός Έφορος Αρχαιοτήτων, με την υπ. αριθμ. 3068 αναφορά του προς το αρμόδιο Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως στις 17 Ιανουαρίου 1863, γνωστοποίησε την παραλαβή και καταγραφή των αρχαιοτήτων των ανακτόρων, εσωκλείοντας κατάλογο 246 αρχαίων αντικειμένων. Η συλλογή αποτελούνταν από «αρχαιοτάτων αγγείων, εξ χαλκίνων αγαλματίων και δεκατριών τύπων λιθίνων μετά μιας προτομής». Αναφέρει ότι «η αναγραφή αυτή εγένετο όσον τάχιστα, μη συγχωρούντων άλλως των περιστάσεων».

Χαρακτηριστικός είναι ο τρόπος φύλαξης της συλλογής στο γραφείο της Γενικής Εφορείας Αρχαιοτήτων, όπως περιγράφεται από τον ίδιο τον Πιπτάκη: «Μη έχων πού να τοποθετήσω ταύτα ασφαλέστερον (ιδίτι δυστυχώς οικοδόμημα Μουσείου δεν υπάρχει) εναπέθεσα ταύτα εις το γραφείον μου, αφήσας τα μεν μικρά αγγεία εντός των κοφινίων, δι' ων μετεκομίσθησαν..., έτερα δε έθεσα εντός της εν τω γραφείω μου εντοιχισμένης θήκης (ντουλάπι), και τα μεγαλύτερα τούτων, μη έχων άλλην καταλληλότεραν θέσιν, εναπέθεσα επί των θέσεων των εν τω δωματίω του γραφείου μου. Ούτως κατετέθησαν ταύτα προσωρινώς, έως ότου οικοδομηθή Μουσείον». Αναγνωρίζοντας ότι ο χώρος του γραφείου στο Υπουργείο δεν είναι ο πλέον κατάλληλος για τη φύλαξη αρχαιοτήτων, λάμβανε προσωπικά αυστηρά μέτρα ασφαλείας. Επιπλέον, παρακαλούσε για την επαγρύπνηση των κλητῆρων του υπουργείου, «δια να αποφύγωμεν ούτως πάσαν κατηγορίαν».

Λίγους μήνες αργότερα, με το έγγραφο υπ' αριθμ. 3118 της 16 Ιουλίου 1863, ο Πιπτάκης παρέλαβε 77 σιδερένιες περικεφαλαίες των Καταλανών και Φράγκων, άλλα τμήματα πανοπλιών και σιδερένιες λόγχες. Τα αντικείμενα αυτά είχαν βρεθεί προ δεκαπενταετίας σε κάποιο υπόγειο στο Φρούριο της Χαλκίδας, φυλάσσονταν όμως στα Ανάκτορα. Καθώς δεν υπήρχε άλλος διαθέσιμος χώρος, μεταφέρθηκαν και αυτά στο γραφείο του, όπου φυλασσόταν ήδη η υπόλοιπη συλλογή.

Η βασιλική συλλογή περιλάμβανε και σημαντικό αριθμό σπάνιων νομισμάτων, τα οποία παραδόθηκαν στο Νομισματικό Μουσείο, σε αίθουσα του Πανεπιστημίου, συστεγαζόμενο τότε με την Εθνική Βιβλιοθήκη. Τον Ιούλιο του 1863, με την υπ' αριθμ. 1378 αναφορά του, ο Έφορος της Βιβλιοθήκης και του Εθνικού Νομισματικού Μουσείου Παναγιώτης Σούτσος γνωστοποίησε στο υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως την παραλαβή των αρχαίων νομισμάτων από τα ανάκτορα. Η αναφορά συνοδευόταν από δύο καταλόγους που συνέταξε ο νομισματογνώμων του Εθνικού Νομισματικού Μουσείου Αχιλλεύς Ποστολάκας.

Τα επόμενα χρόνια, το Νομισματικό Μουσείο εμπλουτίστηκε με νομίσματα από ανασκαφές Ξένων Σχολών ή από ιδιώτες, που δώρισαν ή πούλησαν τις συλλογές τους. Με έγγραφο τους οι Α. Ρουσόπουλος, καθηγητής της Αρχαιολογίας, και Α. Ποστολάκας διαβίβασαν προς το Υπουργείο κατάλογο νομισμάτων της 12ης Σεπτεμβρίου 1875, τα οποία είχαν επιλέξει από την ιδιωτική συλλογή του ταγματάρχη της Χωροφυλακής Πετιμεζά. Ανέφεραν επίσης και την κατ' εκτίμησιν αξία τους σε δραχμές. Επέλεξαν συνολικά 51 νομίσματα, συνολικής αξίας 2.067 δρχ.

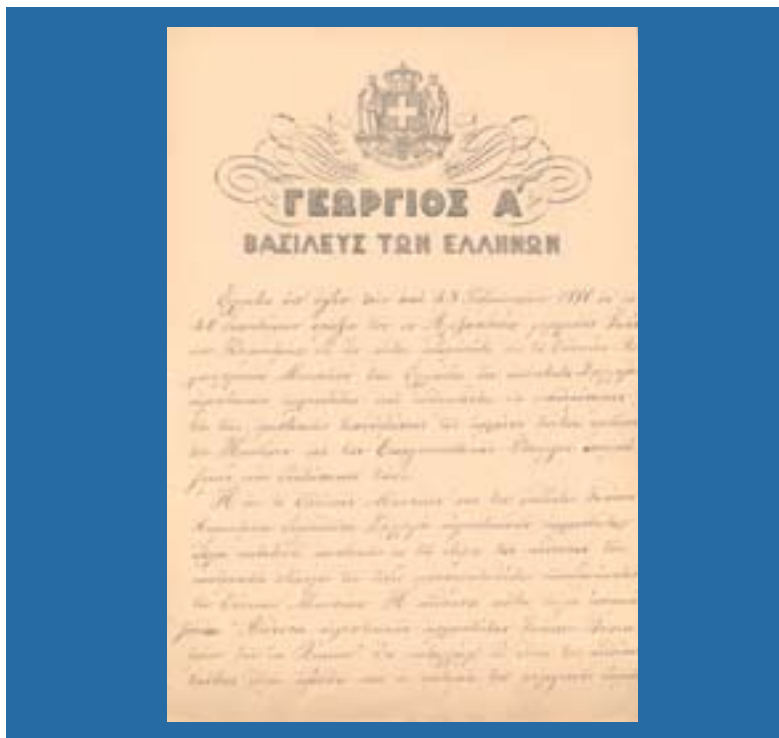
Εικ. 5.5: Πρόγραμμα της τελετής θεμελίωσης του Εθνικού Μουσείου στις 3 Οκτωβρίου 1866. Το πρόγραμμα εκδόθηκε την 1η Οκτωβρίου 1866.

Pic. 5.5: The program of the National Archaeological Museum's foundation ceremony on October 3, 1866. The program was issued on October 1, 1866.

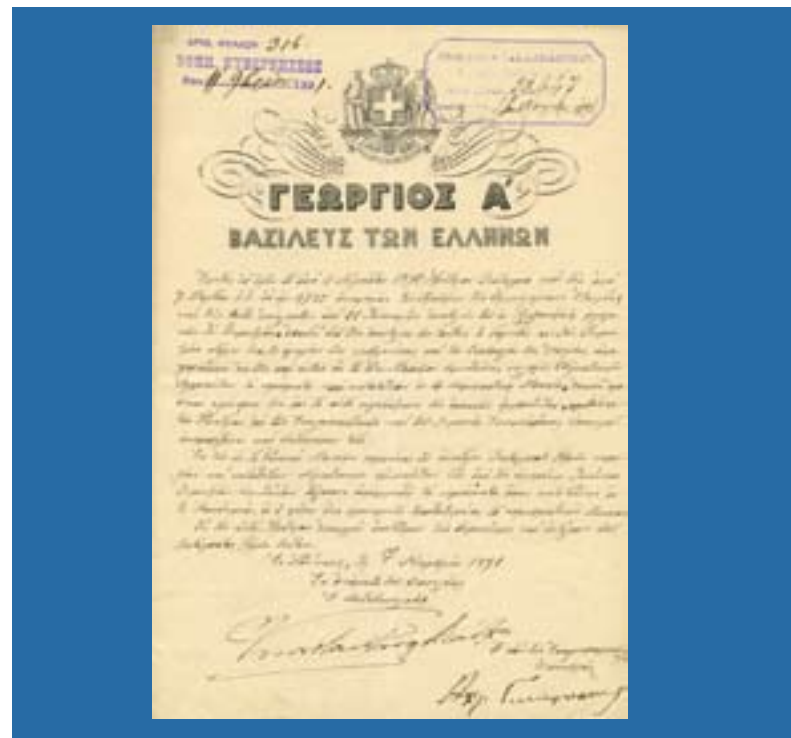
Εικ. 5.6: Σχκαρίφημα του Αλεξάνδρου Ρίζου Ραγκαβή για την τοποθέτηση των εκθεμάτων του Εθνικού Μουσείου (21 Ιουλίου 1874).

Pic. 5.6: Draft plan by Alexandros Rizos Rangavis, regarding the installation of exhibits in the National Museum (July 21, 1874).

Εικ. 5.7: Βασιλικό διάταγμα για τη δημιουργία αίθουσας «Αιγυπτιακών αρχαιοτήτων Ιωάννου Δημητρίου» στο Εθνικό Μουσείο (1890).

Pic. 5.7: Royal decree regarding the construction of a hall named “Egyptian antiquities of Ioannis Dimitriou” in the National Museum (1890).

Εικ. 5.8: Βασιλικό διάταγμα για τη μεταφορά των νομισμάτων της Συλλογής Ιωάννου Δημητρίου στο Νομισματικό Μουσείο (1891).

Pic. 5.8: Royal decree regarding the transfer of Ioannis Dimitriou's coin collection to the Numismatic Museum (1891).

Στα 1877 διορίστηκε βοηθός του Νομισματικού Μουσείου ο Ι. Σβορώνος, ο οποίος διύθυσε το μουσείο από το 1890 έως το θάνατό του, το 1922. Η μεταφορά του Νομισματικού Μουσείου από το Πανεπιστήμιο στην Ακαδημία αποφασίστηκε το 1887 και άρχισαν οι εργασίες διαμόρφωσης του χώρου στη Σιναία Ακαδημία. Όμως, η μεγάλη κλοπή στο Νομισματικό Μουσείο τη νύκτα της 29 Οκτωβρίου 1888, η οποία προκάλεσε αναστάτωση σε όλη την ελληνική κοινή γνώμη, ματαίωσε τις εργασίες μεταφοράς του μουσείου για δύο περίπου χρόνια. Το Εθνικό Τυπογραφείο εξέδωσε το 1888 «Κατάλογο των εκ του Νομισματικού Μουσείου Αθηνών κλαπέντων Νομισμάτων». Πρόκειται για 2.065 νομίσματα Αττικά, Ελληνικά πλην Αττικών, Μικράς Ασίας, Βυζαντινά, Ρωμαϊκά και Νεωτέρων Χρόνων. Τελικώς, το Νομισματικό Μουσείο μεταφέρθηκε στο μέγαρο της Ακαδημίας, όπου παρέμεινε από το 1890 έως το 1940.

Η οικοδόμηση του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου για τη φύλαξη και έκθεση των σημαντικότερων έργων της αρχαίας ελληνικής τέχνης αποτέλεσε καθολικό αίτημα μετά την απελευθέρωση. Η ολοκλήρωση της ανέγερσής του επιτεύχθηκε μόλις στα τέλη του 19ου αι., ύστερα από μακροχρόνιες προσπάθειες, κατά τη διάρκεια των οποίων εκφράστηκαν ποικίλες απόψεις, τόσο ως προς τη θέση, όσο και ως προς την αρχιτεκτονική μορφή. Το Μουσείο αποφασίστηκε να οικοδομηθεί σε οικοπέδο της οδού Πατησίων, δωρεά της Ελένης Τσοίτσα, στις 17 Μαρτίου 1866.

Ορίστηκε επιτροπή, οι «Επιμεληταί της οικοδομής», αποτελούμενη από τους Α. Ραγκαβή (αντικαταστάθηκε από τον Σ. Φινικλή), Εμμ. Μανιατάκη (ή Μανιτάκη), Γερ. Μεταξά, Π. Ευστρατιάδη και Ι. Παπαδάκη, με υποχρέωση άμεσης σύγκλισης για την έναρξη των εργασιών,

σύμφωνα με το έγγραφο 2494 της 8-4-1866 του Υπουργείου Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, υπογεγραμμένο από τον Μ. Ρούφο. Επιπλέον, καθήκοντα της Επιτροπής ήταν η διαχείριση των χρημάτων της σημαντικής δωρεάς του Δ. Βερναρδάκη και γενικά η επιμέλεια της κατασκευής του κτιρίου. Το Μουσείο άρχισε να κτίζεται σύμφωνα με τα σχέδια του Ludwig Lange και ολοκληρώθηκε, ύστερα από διάφορες τροποποιήσεις, από τον Ernst Ziller.

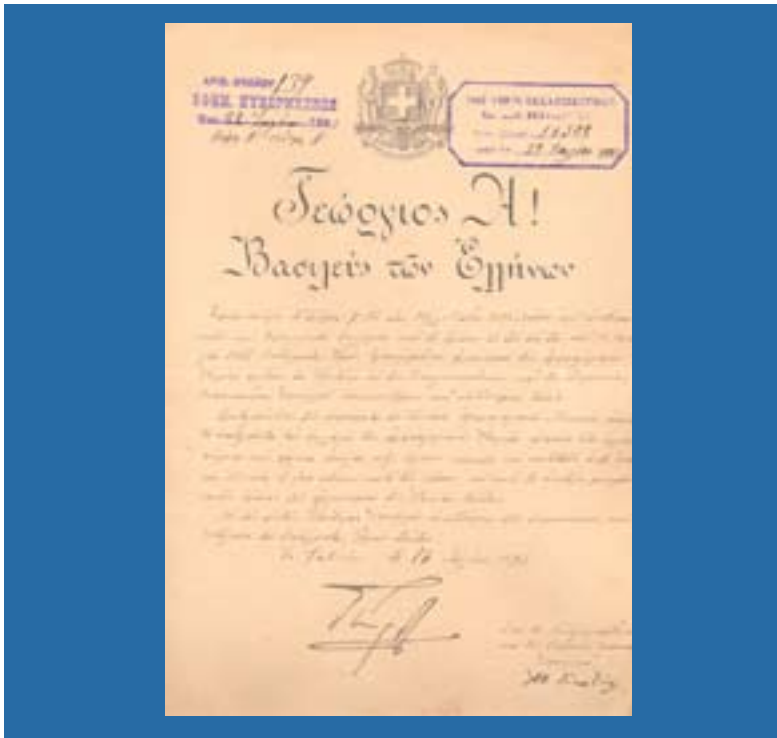
Το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο θεμελιώθηκε στις 3 Οκτωβρίου 1866, με πανηγυρική τελετή, στην οποία παρέστησαν ο βασιλιάς Γεώργιος Α', υπουργοί, βουλευτές, ο Μητροπολίτης Αθηνών και μέλη της Ιεράς Συνόδου, καθώς και ξένοι πρέσβεις. Η οικοδόμηση διήρκεσε 23 χρόνια, έως το 1889. Πολύ πριν την ολοκλήρωσή του, τοποθετήθηκαν αρχαία στην αυλή και στις ημιτελείς αίθουσες. Η μεταφορά των αρχαίων στο νέο κτίριο ξεκίνησε κυρίως από το 1874, μετά την ολοκλήρωση της δυτικής πτέρυγας.

Η κριτική που ασκήθηκε για τη θέση και την αρχιτεκτονική μορφή του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου από τη στιγμή που αποφασίστηκε η ανέγερσή του συνεχίστηκε και μετά την περαίωση του δυτικού τμήματος. Ο Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής, ένας από τους διαφωνούντες, έστειλε στις 21 Ιουλίου 1874 επιστολή προς τον Έφορο των Αρχαιοτήτων, στην οποία αιτιολογούσε την άρνησή του να συμμετάσχει αρχικώς στην Επιτροπή της οικοδομής του μουσείου «διότι δεν ήθελα να συμπράξω εις την εν εσχατία και μακρά εκτός της πόλεως ανέγερση καταστήματος...». Παρά την εκ νέου άρνησή του να συμμετάσχει το 1874 σε επιτροπή για την έκθεση των αρχαιοτήτων στο ολοκληρωμένο τμήμα του μουσείου, δεν

παρέλειψε να εκφράσει την άποψή του σχετικά.

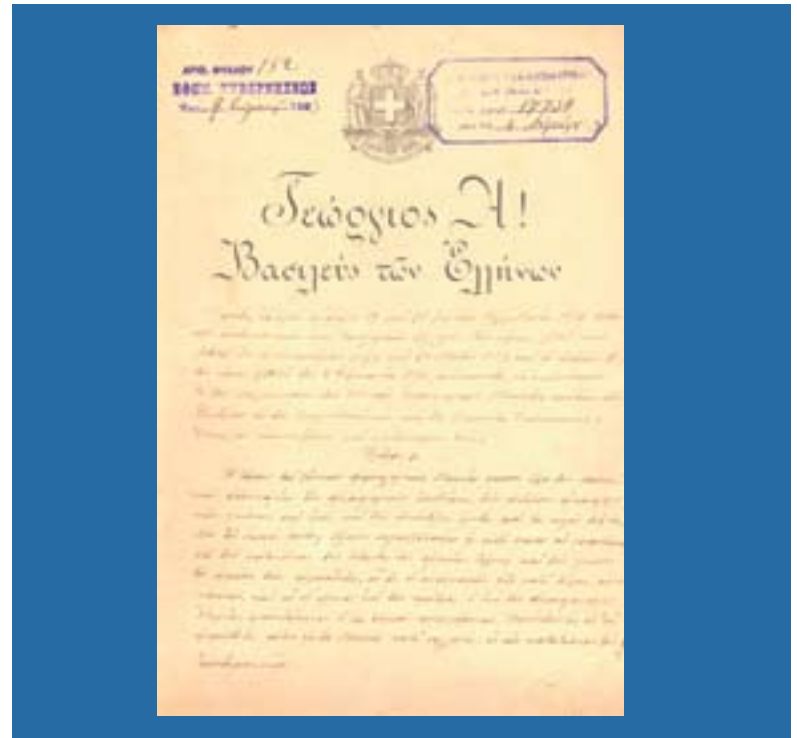
Συγκεκριμένα, θεωρούσε ότι τα ευρήματα έπρεπε να εκτεθούν κατά εποχές και, σύμφωνα με σκαρίφημα της τελευταίας σελίδας της επιστολής του, ως εξής: τα ανάγλυφα και οι επιγραφές να εντοιχιστούν, τα αγάλματα να τοποθετηθούν σε βάσεις και τα μικρού μεγέθους κινητά εκθέματα να τοποθετηθούν σε μεγάλα επιμήκη ή στρογγυλά τραπέζια στο κέντρο των αιθουσών. Τα τραπέζια αυτά να φέρουν στο άνω τμήμα τους επικλινή γυάλινα καλύμματα, εντός των οποίων θα εκτίθεντο νομίσματα ή κοσμήματα. Η κορυφή των επικλινών καλυμμάτων ήταν δυνατόν να χρησιμοποιηθεί, με την χρήση κατάλληλης βάσης, «εις επίθεσιν των ωραιότερων και επιφανεστέρων αγγείων». Σε ορισμένες περιπτώσεις, τα επικλινή καλύμματα μπορούσαν να αντικατασταθούν με ξύλινες βαθμίδες, πάνω στις οποίες θα τοποθετούσαν αγγεία. Πρότεινε εξάλλου τα πόδια και οι γωνίες των τραπεζιών να είναι αρχαιοπρεπή, π.χ. να φέρουν κεφαλές λεόντων, κατασκευασμένων από καταλλήλως διακοσμημένο γύψο.

Στο ολοκληρωμένο πλέον Εθνικό Μουσείο μεταφέρθηκε και η συλλογή αιγυπτιακών αρχαιοτήτων του Ιωάννου Δημητρίου, την οποία ο Έλληνας ομογενής από την Αλεξάνδρεια δώρισε με συμβόλαιο στις 10 Απριλίου 1880. Μέχρι το 1890 η συλλογή φυλασσόταν στο Πολυτεχνείο, μαζί με άλλα αρχαία της Αρχαιολογικής Εταιρείας. Με βασιλικό διάταγμα της 4-8-1890, αποφασίστηκε η συγκρότηση αίθουσας «Αιγυπτιακών αρχαιοτήτων Ιωάννου Δημητρίου του εκ Λήμνου», στην κεντρική πτέρυγα του Μουσείου. Σε επιστολή του της 11-10-1890, ο αρμόδιος Υπουργός απευθύνεται με θερμά λόγια προς τον πρόεδρο της Αρχαιολογικής Εταιρείας: «εκφράζομεν τη υμετέρα Εταιρεία την

Εικ. 5.9: Βασιλικό Διάταγμα για τη μεταφορά της συλλογῆς της Αρχαιολογικῆς Εταιρείας στο Εθνικὸ Μουσεῖο (1893).

Pic. 5.9: Royal Decree regarding the transfer of the Archaeological Society collection to the National Museum (1893).

Εικ. 5.10: Βασιλικό Διάταγμα για τον Οργανισμὸ Λειτουργίας του Εθνικὸ Μουσείου (1893).

Pic. 5.10: Royal Decree regarding the Operation of the National Museum (1893).

Εικ. 5.11: Βασιλικό Διάταγμα για την ἰδρυση της Εθνικῆς Πινακοθήκης (1893).

Pic. 5.11: Royal Decree regarding the establishment of the National Gallery (1893).

Εικ. 5.12: Επιστολή του «Τεγεατικὸ Συνδέσμου» για την ανέγερση μουσείου στην Επισκοπή Τεγέας (1900).

Pic. 5.12: Letter of the “Tegean Association” regarding the construction of a Museum in Episkopi, Tegea (1900).

πλήρη ημών ευαρέσκειαν δια την εν τω Μουσείω αυτής τοποθέτηση και μέχρι τούδε επιμέλεια της συλλογής ταύτης. Δια τας πράξεις αυτές ταύτη η Εταιρεία μεγάλη εγένετο χρήσιμος τω Εθνικώ ημών Μουσείω». Με Βασιλικό Διάταγμα στις 7-11-1891, η συλλογή Πτολεμαϊκών νομισμάτων του Δημητρίου αποχωρίστηκε από την υπόλοιπη συλλογή του και παραδόθηκε στο Νομισματικό Μουσείο, το οποίο στεγαζόταν τότε στη Σιναία Ακαδημία. Ο Νομισματογνώμων του Εθνικού Νομισματικού Μουσείου Α. Ποστολάκας είχε συντάξει αναλυτικούς καταλόγους ήδη από το 1881.

Το 1893, με Βασιλικό Διάταγμα εκλήθη η Αρχαιολογική Εταιρεία να παραδώσει στο Εθνικό Μουσείο όλα τα αρχαία της συλλογής της τα οποία κατείχε, σύμφωνα με τους Οργανισμούς της, του 1837 και του 1862: «άπαντα τα αποτελούντα τας Συλλογάς της Αρχαιολογικής Εταιρείας αρχαία, ήτοι αγγεία πήλινα και χαλκά, ειδώλια κτλ. θέλουσι κομισθή και κατατεθή εν τω Εθνικώ Μουσείω ου είναι κτήμα κατά τον νόμον...». Λίγες ημέρες αργότερα, στις 31-7-1893, νέο Βασιλικό Διάταγμα καθόρισε τον Οργανισμό Λειτουργίας του Εθνικού Μουσείου. Αποτελείτο από 14 άρθρα που προέβλεπαν το διορισμό του προσωπικού (Γενικός Έφορος, επιμελητές, φύλακες) και τα καθήκοντά του και έθεταν βασικούς κανόνες μελέτης, απεικόνισης και φωτογράφησης των αρχαιοτήτων. Με το Άρθρο 2 ιδρύθηκαν έξι συλλογές: α) Συλλογή γλυπτών (Γλυπτοθήκη), β) Συλλογή αγγείων (Αγγειοθήκη), γ) Συλλογή πηλίνων και χαλκών αγαλματίων και λοιπών διαφόρου ύλης αρχαίων (Αγαλματοθήκη), δ) Συλλογή επιγραφών (Επιγραφικόν Μουσείον), ε) Συλλογή έργων προελληνικών χρόνων (Μυκηναία Συλλογή), στ) Συλλογή έργων Αιγυπτιακής τέχνης (Αιγυπτιακή

Συλλογή)». Στο ίδιο άρθρο διευκρινίστηκε ότι: «Αι εν τω Μουσείω της Ακροπόλεως όπερ τυγχάνει παράρτημα του Εθνικού Μουσείου κείμεναι αρχαιοότητες αποτελούσιν ιδίαν Συλλογήν».

Στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αι., οι συλλογές του Εθνικού Μουσείου συνέχισαν να εμπλουτίζονται, είτε από ανασκαφές της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας είτε από τυχαία ευρήματα, όπως π.χ. η ανεύρεση γλυπτών κατά τις εργασίες της «Εταιρείας Αεριοφωτος», από κατασχέσεις ή αγορές από ιδιώτες ύστερα από εκτίμηση της αξίας των αρχαίων από ειδική αρχαιολογική επιτροπή και, τέλος, από δωρεές ιδιωτών, προερχόμενων κυρίως από τις οικονομικά εύρωστες ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού. Σημαντική ήταν η προσφορά του προέδρου της Ελληνικής Κοινότητας Καΐρου, Α. Ρόστοβιτς, ο οποίος, με επιστολή του προς τον Έλληνα πρόξενο Ν. Γεννάδη, γνωστοποίησε την πρόθεσή του να δωρίσει την αιγυπτιακή συλλογή του στο Εθνικό Μουσείο, η οποία διαβιβάστηκε στο αρμόδιο Υπουργείο. Στις 28 Ιουνίου 1904, Βασιλικό Διάταγμα όρισε ότι όλες οι αιγυπτιακές αρχαιοότητες στην κατοχή του Εθνικού Μουσείου, αποτελούν «αυτοτελές Μουσείον, υπαγόμενον εις έναν Έφορον αρχαιοτήτων».

Όπως συνέβη και με το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, οι πρώτες προσπάθειες για τη δημιουργία χώρου κατάλληλου να φιλοξενήσει έργα ζωγραφικής είχαν αρχίσει ήδη από τον Καποδίστρια στην Αίγινα. Αν και το ενδιαφέρον για την ανάπτυξη των Καλών Τεχνών ήταν έντονο και είχε ήδη συγκεντρωθεί σημαντικός αριθμός πινάκων από δωρεές, κυρίως ιδιωτών, οι πρώτες επίσημες ενέργειες για την ίδρυση Πινακοθήκης χρονολογούνται μόλις το 1897. Βασιλικό Διάταγμα

καθόρισε «τα της ιδρύσεως Συλλογής εικόνων και χαλκογραφημάτων», τα οποία θα αποτελούσαν «εν καθίδρυμα καλούμενον Μουσείον των Καλών Τεχνών», το οποίο θα στεγαζόταν προσωρινά στην Ακαδημία. Το διάταγμα όμως αυτό δεν ίσχυσε τελικά και αντικαταστάθηκε από άλλο το 1900, το οποίο καθόρισε τον Κανονισμό Λειτουργίας της Εθνικής Πινακοθήκης και προέβλεπε την εγκατάσταση των καλλιτεχνικών συλλογών στον άνω όροφο του κεντρικού κτιρίου του Πολυτεχνείου. Με άλλα δύο Βασιλικά Διατάγματα του 1900, διορίστηκε Έφορος της Πινακοθήκης ο ζωγράφος Γ. Ιακωβίδης και καθορίστηκε ο μισθός του. Η Πινακοθήκη παρέμεινε στο Πολυτεχνείο ως το 1939, ενώ με την κήρυξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου τα εκθέματα μεταφέρθηκαν στο Εθνικό Μουσείο και στην Τράπεζα της Ελλάδος.

Και στην ελληνική περιφέρεια επιτακτική ήταν η ανάγκη εξεύρεσης κατάλληλων χώρων, για τη στέγαση αρχαιοτήτων. Δημόσια κτίρια, όπως κοινοτικά οικήματα, γυμνάσια, δημοτικές αγορές, παλιοί στρατώνες και σταθμοί χωροφυλακής ή αγροφυλακής, ακόμη και εκκλησίες, χρησιμοποιήθηκαν για τη στέγαση τοπικών συλλογών. Στη Χαλκίδα, σύμφωνα με αναφορά του 1902 του Εφόρου Αρχαιοτήτων Α. Σκιά, μετά την κατασκευή του τοπικού μουσείου μεταφέρθηκαν σε αυτό οι πρώτες αρχαιοότητες, που φυλάσσονταν «εν τοις οικήμασι της δημοτικής αγοράς». Σε ορισμένες περιπτώσεις πόλεων όπου δεν ήταν διαθέσιμο δημόσιο κτίριο, αποτελούσε συνήθη πρακτική εκ μέρους του αρμόδιου για τις αρχαιοότητες Υπουργείου Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως χρησιμοποίηση ιδιωτικών οικιών ή καταστημάτων για την τοποθέτηση των αρχαίων. Για τον σκοπό αυτό συνάπτονταν ενοικιαστήρια ή μισθωτήρια συμβόλαια μεταξύ του ιδιοκτήτη του

Εικ. 5.13: Η «Μεγάλη Αίθουσα Επιτύμβιων» του Εθνικού Μουσείου. Αρχείο Π. Καββαδία.
Pic. 5.13: The “Great Hall of Funerary Monuments” of the National Museum. P. Kavvadias Archive.

Εικ. 5.14: Βασιλικό Διάταγμα, για την ίδρυση «αυτοτελούς Μουσείου» Αιγυπτιακών αρχαιοτήτων (1900).
Pic. 5.14: Royal Decree regarding the establishment of an “independent Museum” of Egyptian Antiquities (1900).

οικήματος και του εκπροσώπου του Κράτους. Από τα παλαιότερα συμβόλαια αυτού του είδους στο Ιστορικό Αρχείο είναι το υπ. αριθμ. 3406 της 23 Αυγούστου 1876, σχετικό με τη μίσθωση οικίας στο Χαρβάτι για τη στέγαση της συλλογής Μυκηνών, μεταξύ του ιδιοκτήτη της οικίας και του Εφόρου Αρχαιοτήτων Στερεάς Ελλάδος Π. Σταματάκη. Σε συμβόλαιο αρ. 19490 του 1887, μισθώνεται, από τον Γενικό Έφορο Π. Καββαδία, οικία για τη συλλογή Χαιρωνείας «ίνα ο μισθωτής τοποθετήση εις μεν το ισόγειον της οικίας αρχαιότητας, το δε άνω πάτωμα να χρησιμεύση εις πρόσκαιρον διαμονήν των διερχομένων περιηγητών ή αρχαιολόγων και εφόρων των αρχαιοτήτων, επί μισθώματι δραχμών, εκατόν ογδοήκοντα (180) κατ' έτος». Η πιεστική ανάγκη εξευρέσεως χώρων για την προσωρινή στέγαση Μουσείων αντανακλάται και στο μισθωτήριο συμβόλαιο υπ' αριθμ. 30537, της 24 Ιουλίου 1903, «...παρά την όχθην του

Πνείου επί υψώματος δε κείμενον Βακουφικόν Τζαμίον, ...το γνωστόν υπό το όνομα «Χασάν Βέη», ίνα χρησιμεύση ως Αρχαιολογικόν Μουσείον Λαρίσης, επί μίαν ολόκληρον δεκαπενταετίαν,... αντί ολικού μισθώματος δια την δεκαπενταετίαν ταύτην δραχμών τριακοσίων (300)».

Στο πλαίσιο της οικοδόμησης των πρώτων τοπικών Μουσείων από τις αρχές του 20ού αι. εγείρονται αιτήματα από τους τοπικούς φορείς, δικαιολογημένα ή μη. Στις 16 Ιουνίου 1900, ο "Τεγεατικός Σύνδεσμος" σε επιστολή του προς το Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, αφού επισημαίνει τη συνεισφορά του στην περισυλλογή των αρχαιοτήτων της περιοχής, εκφράζει τη δυσαρέσκειά του, γιατί: «ενώ ανεμόμενον να ιδρυθή υπό της Αρχαιολογικής Εταιρίας Μουσείον εκεί εν τη Αρχαία της Τεγέας πόλει, όπου και μέγα γήπεδον και άλλα μέσα

υπεσχέθημεν να χορηγήσωμεν...», οι αρχαιότητες επρόκειτο να μεταφερθούν σε παρακείμενο χωριό.

Σήμερα, τα οργανωμένα μουσεία σε όλη την ελληνική επικράτεια αποτελούν χώρους μελέτης και γνώσης που διαφυλάσσουν και προβάλλουν τα εκθέματά τους, σύμφωνα με τις επιταγές της επιστήμης της Μουσειολογίας. Δικαιώνονται, έτσι, οι πρώτοι εκείνοι φιλάρχαιοι και αρχαιολόγοι, οι οποίοι, δρώντας κάτω από αντίξοες συνθήκες, έμειναν προσηλωμένοι στο όραμά τους για τη διαφύλαξη του πολιτιστικού παρελθόντος, όπως μαρτυρούν τα τεκμήρια του Ιστορικού Αρχείου.

This chapter deals with the formation of the first archaeological collections and the foundation of the first museums of the Greek State in the 19th and early 20th centuries. The evidence is based on original documents which are kept in the Historical Archive of the Greek Archaeological Service.

Kyriakos Pittakis, the General Ephor of Antiquities, describes vividly the transfer of the private collection of King Otto and Queen Amalia in 1863, from the Palace to his office in the Ministry of Education. He emphasizes the difficulties of keeping the antiquities safe, due to lack of a suitable museum. The documents concerning the Numismatic Collection contain information

about various cases of ancient coins coming from excavations and private donors. The construction of the National Archaeological Museum lasted twenty three years, from 1866 to 1889. The documents of this period include various Royal Decrees, which placed specific collections inside the new museum, as, for instance, the collection of Egyptian antiquities. Similar Royal Decrees deal with the foundation of the National Gallery in 1897 and the appointment of its first Curator a few years later.

In the 19th and the beginning of the 20th century, the small and large archaeological collections at Greek regional towns were housed in public buildings or even in private houses. There are

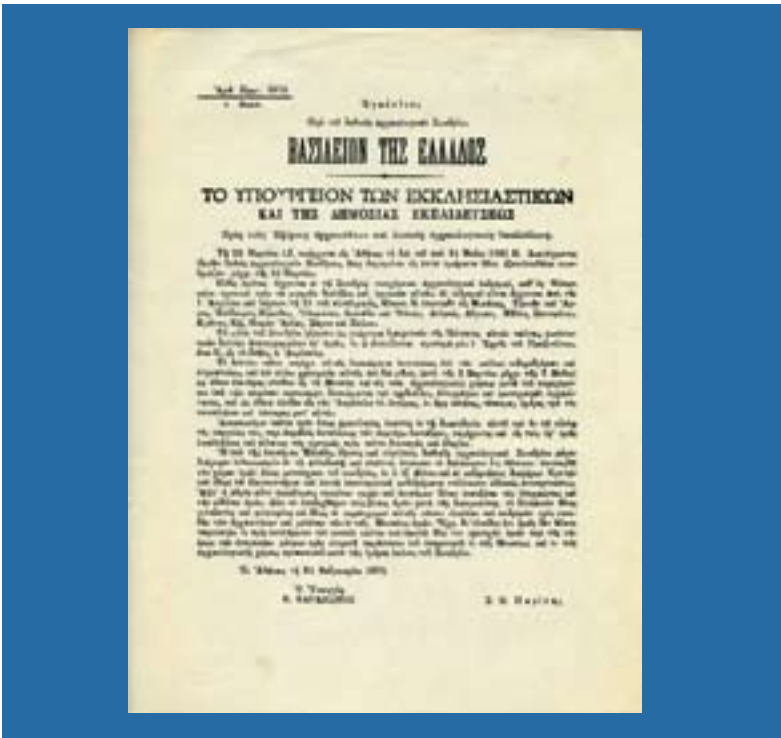
numerous references of local schools, churches, police stations, town halls and marketplaces, used as temporary museums. In other cases, the Greek State rented private houses or shops in order to ensure a safe shelter for the ancient remains.

Nowadays, the well-organized contemporary museums, places of study and knowledge, vindicate those first archaeologists who, despite the unfavorable conditions of their era, remained devoted to the preservation of cultural heritage, as witnessed by the documents of the Historical Archive.

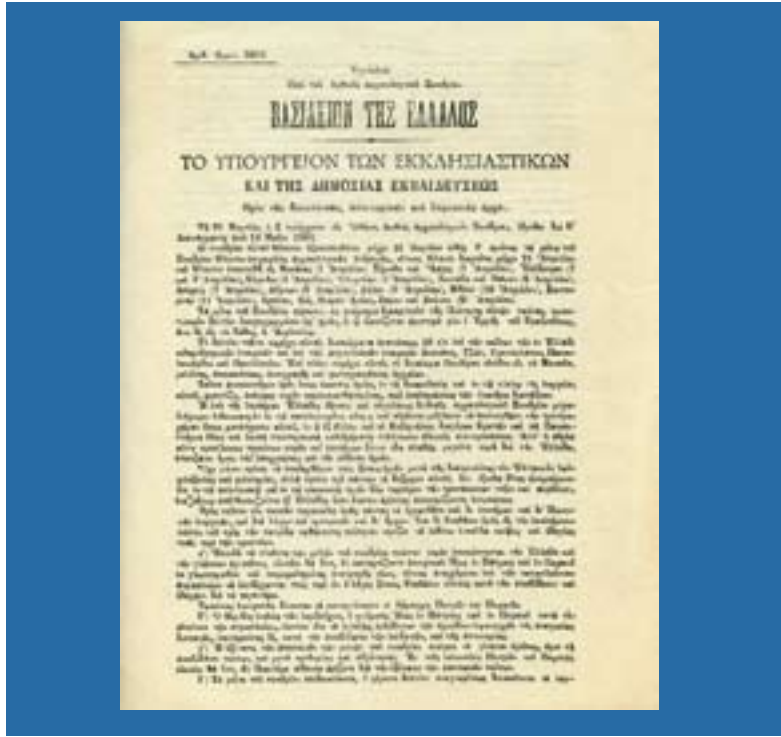
Εικ. 6.1: Το Βασιλικό Διάταγμα του Γεωργίου Α με το οποίο ιδρύεται το Διεθνές Αρχαιολογικό Συνέδριο τον Απρίλιο του 1901.

Pic 6.1 The Royal Decree of George I on the establishment of the International Archaeological Conference in April 1901.

Εικ. 6.2: Εγκύκλιος προς τους Εφόρους Αρχαιοτήτων και το προσωπικό της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.

Pic 6.2: Circular letter to the Ephors of Antiquities and the staff of the Archaeological Service.

Εικ. 6.3: Εγκύκλιος προς τις διοικητικές, αστυνομικές και δημοτικές αρχές.

Pic 6.3: Circular letter to all administrative, police and civil authorities.

Εικ 6.4 Σχέδιο του Κανονισμού του Συνεδρίου, το οποίο συνέταξε ο Γενικός Έφορος Αρχαιοτήτων Παναγιώτης Καββαδίας.

Pic 6.4 Draft of the Organization of the Conference prepared by the General Ephor of Antiquities Panagiotis Kavvadias.

Αλεξάνδρα Αλεξανδρή

ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η πραγματοποίηση ενός διεθνούς αρχαιολογικού συνεδρίου, το οποίο θα συνερχόταν σε τακτά διαστήματα με σκοπό την προαγωγή της επιστήμης της Αρχαιολογίας μέσα από την έρευνα και τη συζήτηση επιστημονικών και πρακτικών ζητημάτων, υπήρξε σημαντικός στόχος της ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα. Η ιδέα έβρισκε θερμούς υποστηρικτές και στις Ξένες Αρχαιολογικές Σχολές που είχαν ιδρυθεί στην Ελλάδα, αλλά οι πρώτες απόπειρες να υλοποιηθεί το σχέδιο αυτό ήταν άκαρπες.

Το 1901, μετά από εισήγηση του Υπουργού Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Σ. Ε. Στάη συνεκλήθη τελικά με Βασιλικό Διάταγμα το πρώτο Διεθνές Συνέδριο Αρχαιολογίας και ορίστηκε επιτροπή, η οποία θα αναλάμβανε να διοργανώσει την πρώτη του συνεδρίαση στην Αθήνα. Πρόεδρος της επιτροπής ορίστηκε ο Διάδοχος Κωνσταντίνος, ο οποίος ήταν Πρόεδρος και της Αρχαιολογικής Εταιρείας, ενώ Αντιπρόεδρος ήταν ο Υπουργός των Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως. Στην Επιτροπή συμμετείχαν οι Διευθυντές των Ξένων Αρχαιολογικών Σχολών (Γαλλική, Γερμανική, Αυστριακή, Αμερικανική, Αγγλική), καθώς και ο Γενικός Έφορος Αρχαιοτήτων, ο Πρύτανης του Εθνικού Πανεπιστημίου, ο Αντιπρόεδρος της Αρχαιολογικής Εταιρείας και ο Δήμαρχος Αθηναίων.

Κατά την πρώτη της συνεδρίαση, η Επιτροπή αποφάσισε να αναβάλει προσωρινά το Συνέδριο για να επιτευχθεί η καλύτερη οργάνωσή του και να ολοκληρωθούν μερικές αρχαιολογικές εργασίες απαραίτητες για την καλύτερη προβολή της χώρας στους εταίρους του εξωτερικού.

Το 1903, ο Κωνσταντίνος συγκάλεσε εκ νέου την Επιτροπή και αποφασίστηκε ομόφωνα το Συνέδριο να λάβει χώρα την περίοδο του Πάσχα του 1905. Ανατέθηκε, μάλιστα, στον Παναγιώτη Καββαδία, τότε Γενικό Έφορο Αρχαιοτήτων, η σύνταξη ενός προκαταρκτικού κανονισμού για τον καθορισμό των στόχων και της οργανωτικής δομής του Συνεδρίου, ο οποίος θα συνόδευε την επίσημη πρόσκληση. Το 1904, μετά από τροποποιήσεις, το κείμενο του κανονισμού οριστικοποιήθηκε και παράλληλα αποφασίστηκε να διατεθεί για την οργάνωση του συνεδρίου και την εκτύπωση των πρακτικών το ποσό των 30.000 δραχμών από την Αρχαιολογική Εταιρεία.

Η οργάνωση ενός διεθνούς αρχαιολογικού συνεδρίου δεν αποτελούσε μόνον ένα σημαντικό επιστημονικό γεγονός που θα έδινε την ευκαιρία στην ελληνική αρχαιολογία να εδραιωθεί αναλαμβάνοντας ηγετικό ρόλο σε διεθνές επίπεδο. Είχε και διπλωματικές διαστάσεις, προσφέροντας μοναδική δυνατότητα προβολής της Ελλάδας. Ως εκ τούτου, οι προσκλήσεις δεν εστάλησαν μόνο σε επιστημονικά ιδρύματα, αλλά και στις κυβερνήσεις διαφόρων κρατών μέσω του Υπουργείου Εξωτερικών, ενώ οι Έλληνες πρόξενοι ανέλαβαν να προωθήσουν την προσπάθεια σε πολιτικό και διπλωματικό επίπεδο.

Το συνέδριο διήρκεσε 13 ημέρες (6/13 Απριλίου έως 24/31 Μαρτίου) και σε αυτό συμμετείχαν εκπρόσωποι από 19 χώρες. Κατά την έναρξη και το κλείσιμο του Συνεδρίου αναγνώστηκαν επίσημοι χαιρετισμοί από Πανεπιστήμια, Επιστημονικές Εταιρείες, αλλά και θρησκευτικές αρχές (όπως τα Ορθόδοξα Πατριαρχεία και το

Βατικανό) και κυβερνητικούς εκπροσώπους. Το περιεχόμενο αλλά και το ύφος των χαιρετισμών αυτών εδραίωναν το διεθνές κύρος της Κλασικής Αρχαιολογίας, προσδίδοντας παράλληλα μια άλλη διάσταση στο συνέδριο, η οποία αναδείκνυε τις πολιτικές διαστάσεις της επιστήμης της Αρχαιολογίας.

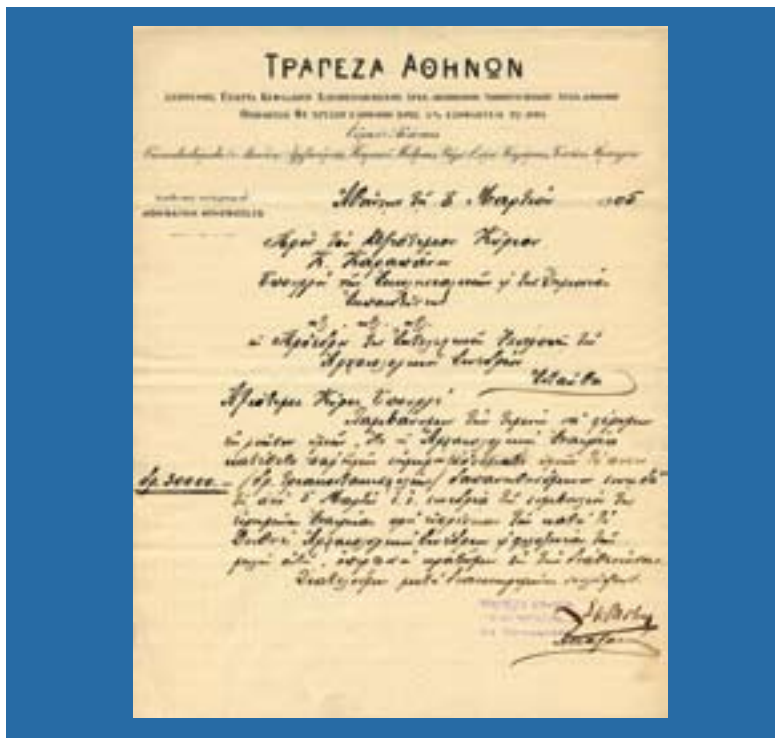
Σε αντίθεση με άλλα διεθνή συνέδρια που είχαν πραγματοποιηθεί κατά τον 19ο αιώνα (όπως το Διεθνές Συνέδριο Ανθρωπολογίας και Προϊστορικής Αρχαιολογίας), τα οποία εστίαζαν σε συγκεκριμένες περιόδους ή γεωγραφικές περιοχές, ο στόχος του Συνεδρίου της Αθήνας ήταν η όσο το δυνατόν ευρύτερη προσέγγιση της Αρχαιολογίας. Στο Συνέδριο προσήλθε μεγάλος αριθμός επιστημόνων με ποικίλα ενδιαφέροντα και διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις. Συγκεκριμένα το παρακολούθησαν 459 σύνεδροι και 406 εταίροι, αντιπροσωπεύοντας Πανεπιστήμια, Μουσεία και Επιστημονικούς Συλλόγους. Παρουσιάστηκαν περισσότερες από 120 εισηγήσεις σε διάφορες γλώσσες (Αγγλικά, Γαλλικά, Γερμανικά, Ελληνικά και Ιταλικά). Στις συνεδρίες παρουσιάστηκαν ανακοινώσεις που οργανώθηκαν σε επτά θεματικές ενότητες: «Κλασική Αρχαιολογία», «Προϊστορική Αρχαιολογία και Αρχαιολογία της Ανατολής», «Ανασκαφές, Μουσεία και η Συντήρηση των Μνημείων», «Επιγραφική και Νομισματική», «Γεωγραφία και Τοπογραφία», «Βυζαντινή Αρχαιολογία» και «Η Αρχαιολογία στην Εκπαίδευση». Παρόλο που η έμφαση δόθηκε στην ελληνική αρχαιολογία, παρουσιάστηκαν ανακοινώσεις για την αρχαιολογία της Πορτογαλίας, για τη γερμανική προϊστορία, τις πρόσφατες ανασκαφές στη Ρωσία, την Ιρλανδική Αρχαιολογία και την εκπαίδευση.

Εικ. 6.5: Απάντηση της Αυστροουγγαρίας σχετικά με τη συμμετοχή στο συνέδριο.
Pic 6.5: Reply of Austro-Hungary regarding participation in the Conference.

Εικ. 6.6: Απάντηση από το Πατριαρχείο σχετικά με τη συμμετοχή στο συνέδριο.
Pic 6.6: Reply of the Patriarchate regarding participation in the Conference.

Εικ. 6.7: Απόδειξη της Τράπεζας Αθηνών για την κατάθεση του ποσού των 30.000 δραχμών για τις ανάγκες της διοργάνωσης του Συνεδρίου.
Pic 6.7: Receipt of the Bank of Athens documenting the deposit of 30.000 drachmas for the organizational needs of the Conference.

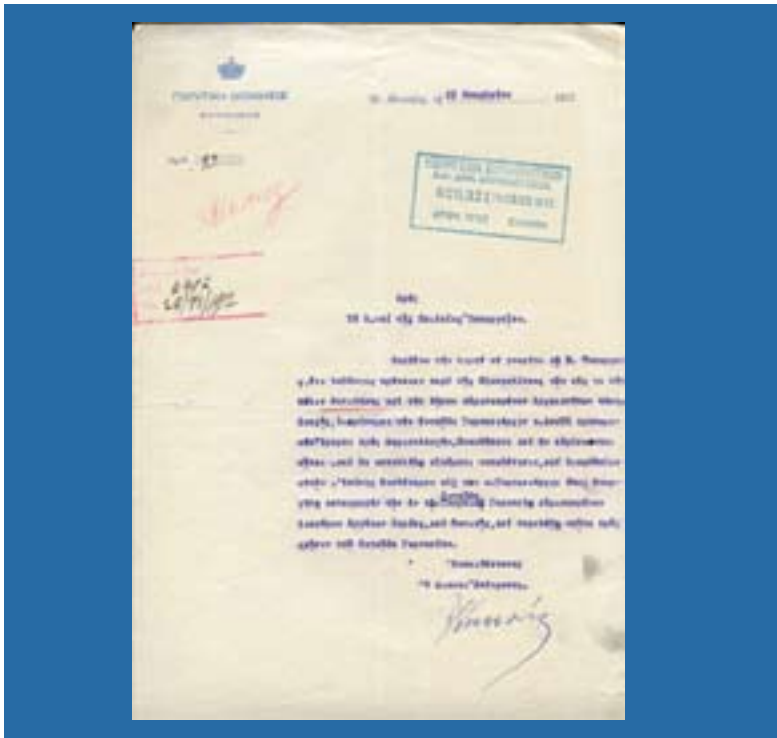
Εικ. 6.8: Επιστολή του ξενοδοχείου «Grande Bretagne» όπου προτείνονται ειδικές τιμές για τους συνέδρους.
Pic 6.8: Letter of the «Grande Bretagne» hotel offering special prices to participants in the Conference.

Το Διεθνές Αρχαιολογικό Συνέδριο της Αθήνας αποτέλεσε απόπειρα εννοιολογικού και ιδεολογικού προσδιορισμού της Αρχαιολογίας ως επιστήμης και του καθορισμού του τμήματος εκείνου της πολιτιστικής κληρονομιάς που έπρεπε να θεωρηθεί σημαντικό. Πολλά από τα ζητήματα που συζητήθηκαν αλλά και οι προτάσεις που ψηφίστηκαν από την ολομέλεια παραμένουν ζωτικής σημασίας για την επιστήμη της Αρχαιολογίας ακόμα και σήμερα. Θέματα όπως η παράνομη διακίνηση των αρχαιοτήτων, η συνεργασία για την προστασία των μνημείων σε διεθνές επίπεδο και η εγκαθίδρυση κοινών πρακτικών στην καταγραφή των μουσειακών αντικειμένων, παραμένουν ουσιαστικοί στόχοι της Αρχαιολογίας. Παράλληλα, το συνέδριο έδωσε το έναυσμα για τη δημιουργία μακρόχρονων διεθνών ερευνητικών προγραμμάτων, όπως η συλλογή επιστημονικών στοιχείων και η σύνταξη λεπτομερών καταλόγων των κλασικών αρχαιοτήτων που φυλάσσονται στα μουσεία του κόσμου (π.χ. *Corpus Vasorum Antiquorum*, *Sylloge Inscriptionum Graecarum*).

The first International Archaeological Conference in Greece took place in 1905. The conference - an event of not only scholarly, but diplomatic importance as well - was attended by academics, politicians and members of the church from all over the world and inspired a series of international research programs. It was organized in seven thematic units, among them: "Classical Archaeology", "Epigraphy and Numismatics", "Archaeology in Education". Some of the topics discussed then remain of great significance until our days.

Το Διεθνές Αρχαιολογικό Συνέδριο συνέχισε της δραστηριότητές του τα επόμενα χρόνια και ακολούθησαν και άλλες συνεδριάσεις (στο Κάιρο το 1909 και στη Ρώμη το 1911). Η έμφαση, όμως, στην κλασική αρχαιολογία που το χαρακτήριζε από τα πρώτα βήματα δεν του επέτρεψε να διατηρήσει την αρχική ευρεία χρονολογική και γεωγραφική θεματολογία. Σήμερα διεξάγονται πλέον πολλά διεθνή εξειδικευμένα αρχαιολογικά συνέδρια, αρκετά από αυτά σε ετήσια βάση.

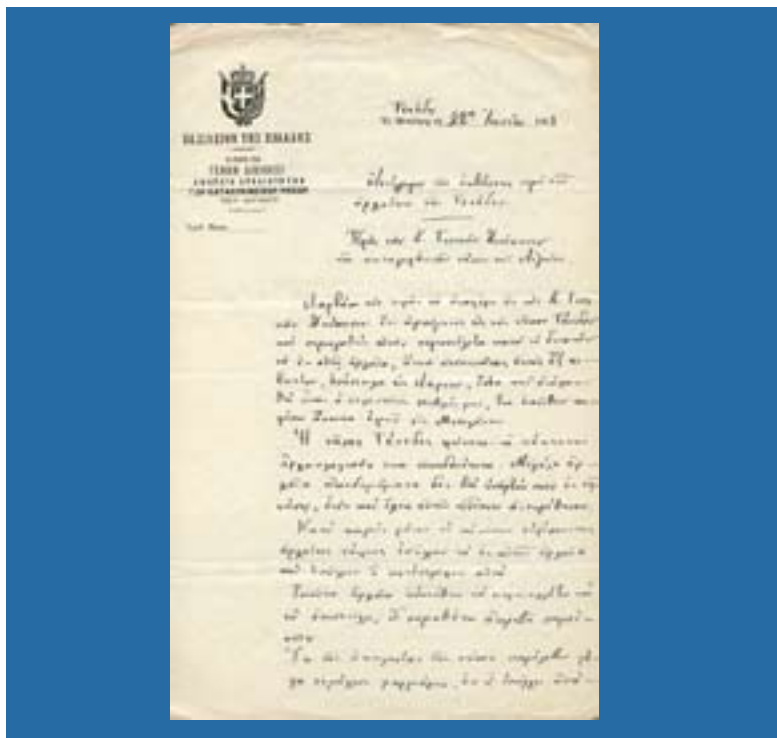
Εικ. 7.1: Έγγραφο της Πολιτικής Διοίκησης Μυτιλήνης, με το οποίο ενημερώνει το Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως για το διορισμό προσωρινού Εφόρου Αρχαιοτήτων.

Pic. 7.1: Document of the Political Administration of Mytilene, which informs the Ministry of Religion and Public Education about the appointment of a temporary Ephor of Antiquities.

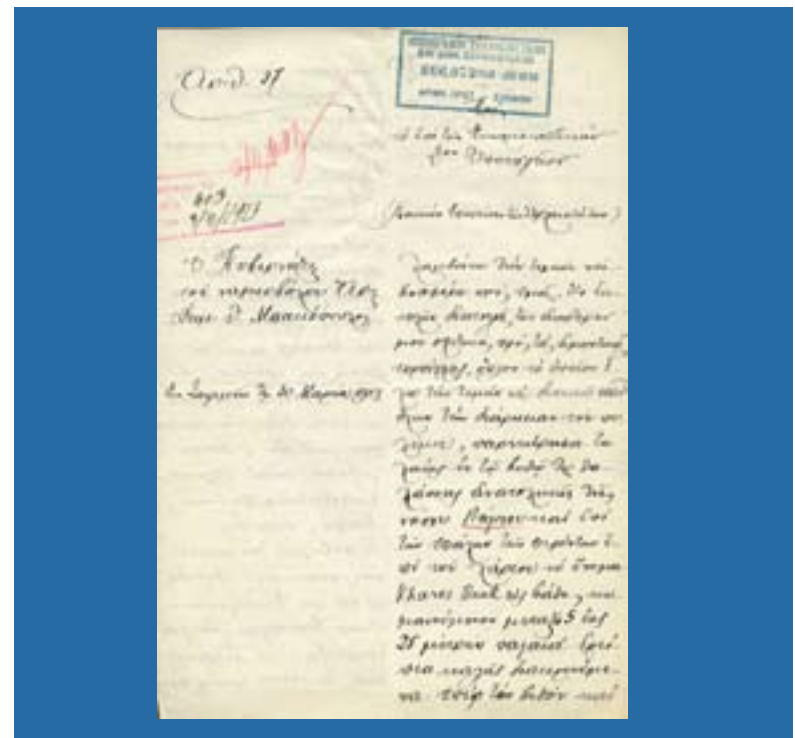
Εικ. 7.2: Διαταγή του Υπουργείου των Στρατιωτικών περί αποσπάσεως οπλίτου Π. Κυπαρίσση.

Pic. 7.2: Order of the Ministry of Military Affairs regarding the detachment of private P. Kyparissis.

Εικ. 7.3: Έκθεση Π. Κυπαρίσση περί των αρχαίων της Τενέδου.

Pic. 7.3: P. Kyparissis' report regarding the antiquities on the island of Tenedos.

Εικ. 7.4: Αναφορά του κυβερνήτη του ναυαρχόλου πλοίου «Αρξ» περί βυθισμένης πόλεως ανοικτά των ανατολικών ακτών της Λήμνου.

Pic. 7.4: Report of the captain of the ship "Arx" regarding a sunken town close to the Eastern coast of the island of Lemnos.

Ιωάννης Βάσιλας

1912-1922: Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Τα έτη 1912-1922 αποτέλεσαν για την Ελλάδα περίοδο πολεμικής έντασης κατά την οποία έφτασε στην κορύφωση της πραγμάτωσής της η «Μεγάλη Ιδέα», καθώς η ελληνική επικράτεια επεκτάθηκε προς όλα σχεδόν τα σημεία του ορίζοντα δημιουργώντας, έστω και πρόσκαιρα, την Ελλάδα των «δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών». Μέσα σε αυτές τις συνθήκες παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η παρακολούθηση της λειτουργίας του ρόλου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, όπως αυτή προκύπτει από τα τεκμήρια του Ιστορικού Αρχείου της.

Η Αρχαιολογική Υπηρεσία μέχρι το 1912 είχε οργανωθεί σε Αρχαιολογικές Περιφέρειες, αντίστοιχες των Περιφερειακών Διευθύνσεων Εκπαίδευσης, ως αποτέλεσμα της ένταξης, από τη σύστασή της, στο Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως. Επιπλέον, η πολιτική του Ελληνικού Κράτους απέναντι στις αρχαιότητες διαμορφωνόταν υπό το πρίσμα της δημιουργίας ενός ιστού «αρχαιολογικού αποθέματος», το οποίο θα αναδείκνυε τη σύνδεση της νέας κρατικής οντότητας με το αρχαιοελληνικό της παρελθόν.

Ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος επέσπευσε τις εξελίξεις στην πρόσκτηση νέων εδαφών. Στα νέα δεδομένα, η Αρχαιολογική Υπηρεσία ανέδειξε τα αντανάκλαστικά της και επαναπροσδιόρισε εν μέρει την αρχαιολογική πολιτική. Τα πρώτα στοιχεία προκύπτουν από τον τρόπο με τον οποίο τόσο η κεντρική διοίκηση όσο και οι τοπικοί φορείς ενήργησαν για την προστασία και ανάδειξη των αρχαιοτήτων μετά την κατάληψη των νησιών του κεντρικού και βορειοανατολικού Αιγαίου.

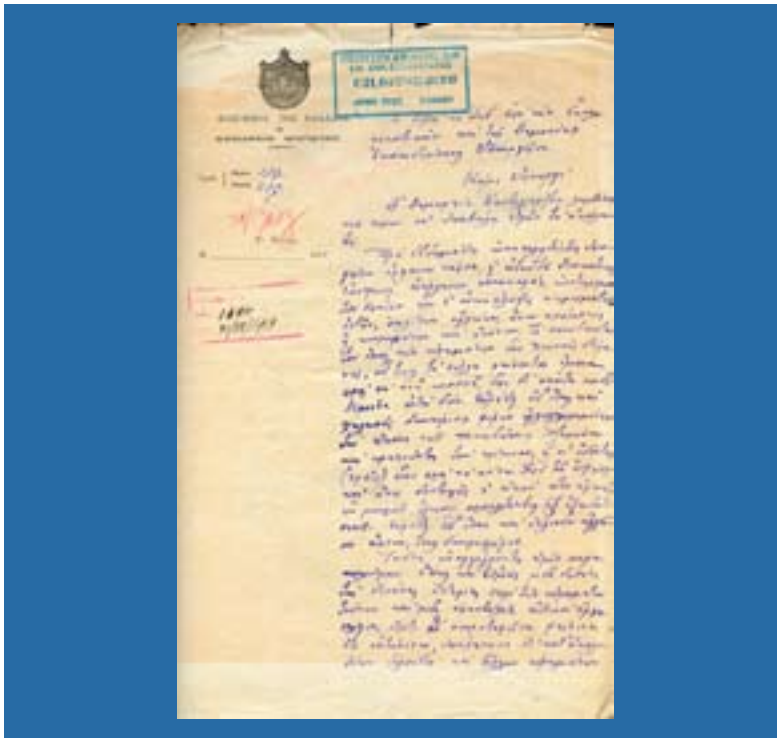
Σε έγγραφό της η πολιτική διοίκηση Μυτιλήνης, στις 23/11/1912, μόλις 15 ημέρες μετά την απελευθέρωση του νησιού, και χωρίς αυτή να έχει ακόμη ολοκληρωθεί, ενημερώνει το Υπουργείο ότι έχει ήδη διοριστεί προσωρινός Έφορος Αρχαιοτήτων με σκοπό την περισυλλογή και την τοποθέτηση των αρχαιοτήτων σε ασφαλή χώρο. Πιο εντυπωσιακό είναι το γεγονός ότι με έγγραφό του, με ημερομηνία 10 Νοεμβρίου 1912, την ημέρα της απελευθέρωσης του νησιού, ο Υπουργός Παιδείας απέστειλε στον Διοικητή της Χίου τεύχος με τον ισχύοντα τότε Αρχαιολογικό Νόμο ΒΜΧς του 1899, ώστε, όπως χαρακτηριστικά ανέφερε, «μεριμνήσετε δια των λειτουργών της εκπαίδευσως και των άλλων αρμοδίων αρχών προς περισυλλογήν και συντήρησιν των εν τη υπό την υμετέρα διοίκησιν νήσω υπαρχόντων αρχαίων».

Σχεδόν άμεσα άλλωστε σχεδιάστηκε και οργανώθηκε τους πρώτους μήνες του 1913 η «Παρά τη Γενική Διοικήσει Εφορεία Αρχαιοτήτων των καταλειφθσών νήσων του Αιγαίου», με δικό της μάλιστα τυπωμένο λογότυπο, στην οποία με απόφαση του Πρωθυπουργού και Υπουργού των Στρατιωτικών Ελευθερίου Βενιζέλου αποσπάσθηκε ως Έφορος ο επίστρατος τότε Ν. Κυπαρίσσης. Ο Κυπαρίσσης σε μικρό χρονικό διάστημα ήταν σε θέση να αποστείλει στην κεντρική υπηρεσία ολοκληρωμένες εκθέσεις από τα νησιά που αποτελούσαν τη συγκεκριμένη Εφορεία.

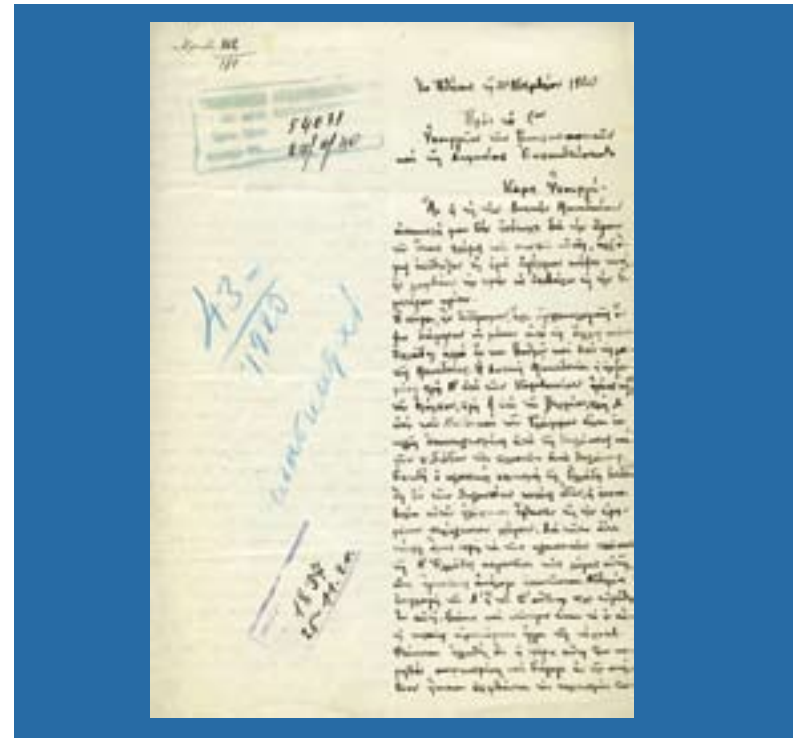
Πέρα όμως από την κεντρική διοίκηση και τις κατευθύνσεις που δόθηκαν από αυτήν, αξιοσημείωτος είναι και ο τρόπος με τον οποίο ανταποκρίθηκαν στην ανάγκη ανάδειξης και διατήρησης των αρχαιοτήτων τοπικοί φορείς,

αλλά και μη σχετιζόμενα με την αρχαιολογία πρόσωπα. Σε έγγραφο του κυβερνήτη του ναρκοβόλου πλοίου «ΑΡΞ» κ. Δ. Μπακόπουλου της 3 Απριλίου 1913 γίνεται αναφορά σε βυθισμένη αρχαία πόλη ανοικτά των ανατολικών ακτών της Λήμνου, στη θέση των υφάλων με το όνομα Kharos Bank, σε βάθος 5-25 μέτρων, περιμέτρου 3 μιλίων, με τη χαρακτηριστική σημείωση «...τα ερείπια της οποίας η Θεία Πρόνοια ηθέλησε να φανερώσει την ημέραν καθ' ην η διαφυλάξασα αυτά θάλασσα επανεκτήθη υπό της Μητέρας Πατρίδος». Από την άλλη, ο Δήμαρχος Μεγίστης (Καστελόριζου) με αναφορά του στις 21 Δεκεμβρίου 1913, ζήτησε οδηγίες και την αποστολή αρχαιολόγου ενημερώνοντας το Υπουργείο ότι η διοικούσα εκεί επιτροπή είχε προβεί σε ανασκαφή ανευρεθέντος τάφου με ένα εντυπωσιακό μάλιστα εύρημα: χρυσό στεφάνι αποτελούμενο από 35 φύλλα κισσού με άνθη, μέσα σε μαρμάρινη λάρνακα.

Επιβεβαιώνεται δε, από τα τεκμήρια που αφορούν και τις υπόλοιπες περιοχές στις οποίες επεκτείνεται η ελληνική επικράτεια, όπως τη Βόρειο Ήπειρο, τη Δυτική Μακεδονία και φυσικά τη Μικρά Ασία, ότι τα παραπάνω δεν αποτελούν μεμονωμένα περιστατικά. Από αναφορά του Κεραμόπουλου στις 4 Αυγούστου 1920 μαθαίνουμε ότι το Αρχαιολογικό Συμβούλιο είχε αποφασίσει ήδη από τον Μάρτιο του 1914 τη διεξαγωγή ανασκαφών στις πεδιάδες Καϊλαριών και Καστοριάς, οι οποίες τελικά δεν πραγματοποιήθηκαν λόγω των πολεμικών γεγονότων. Σε άλλη αναφορά του, έπειτα από περιήγηση στην ευρύτερη περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας, επεσήμανε την ανάγκη δημιουργίας ξεχωριστής Αρχαιολογικής Περιφέρειας, δεδομένων των ιδιαιτέρων

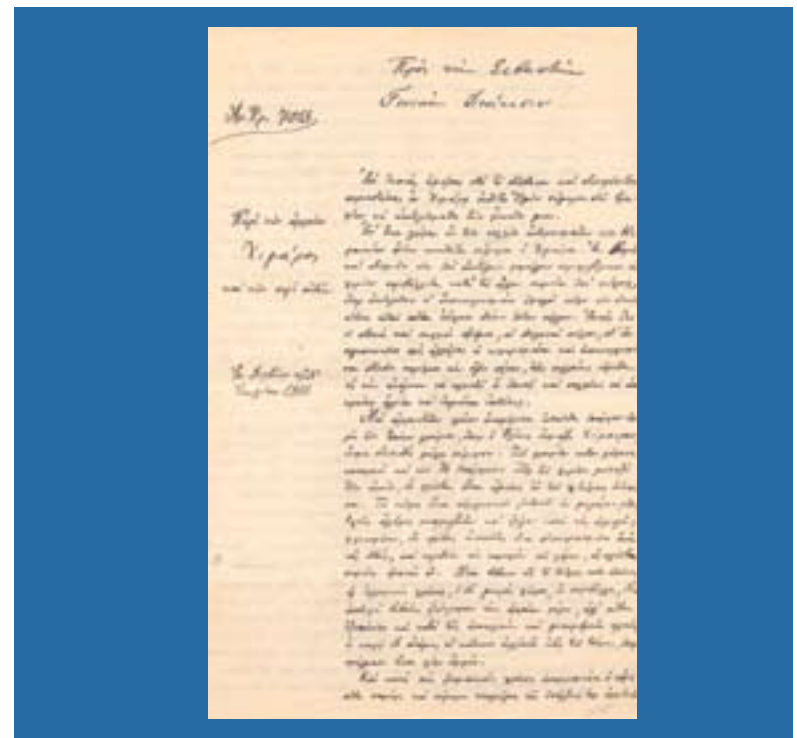
Εικ. 7.5: Αναφορά του Δημάρχου Μεγίστης περί ευρημάτων σε αρχαίο τάφο.
Pic. 7.5: Report of the Megisti Mayor regarding finds in an ancient tomb.

Εικ. 7.6: Αναφορά του Κεραμόπουλου με την οποία προτείνεται η ίδρυση ξεχωριστής αρχαιολογικής περιφέρειας Δυτικής Μακεδονίας.
Pic. 7.6: Report by Keramopoulos where he suggests the establishment of a separate West Macedonia archaeological district.

Εικ. 7.7, 7.8: Εκθέσεις Ευαγγελίδη για τα αποτελέσματα των αρχαιολογικών ερευνών που διεξήχθησαν στη Βόρεια Ήπειρο τον Ιούλιο του 1913.
Pic. 7.7, 7.8: Reports by Evangelidis regarding the results of the archeological researches that took place in North Epirus during July 1913.

αρχαιολογικών στοιχείων της περιοχής «Η χώρα, ην διέδραμον, έχει αρχαιολογικώς όψιν διάφορον ου μόνον από της άλλης νοτίου Ελλάδος αλλά εν τίνι βαθμώ και από της λοιπής Μακεδονίας», δήλωσε χαρακτηριστικά και κατέληξε «Προς τούτο νομίζω πρόσφορον να αποσπασθή η Δυτική Μακεδονία από της Αρχαιολογικής Περιφέρειας της όλης Μακεδονίας και αποτελέση ιδίαν Περιφέρειαν υπό ίδιον Έφορον ή Επιμελητήν,...».

Στη Βόρειο Ήπειρο δραστηριοποιήθηκε άμεσα ο Επιμελητής Αρχαιοτήτων Ευαγγελίδης υπό την «Γενικήν Διοίκησιν των εν Ηπείρω υπό του Ελληνικού Στρατού κατεχομένων χωρών», ο οποίος, με σειρά εκθέσεων, ενημέρωσε τόσο το Υπουργείο των Εξωτερικών όσο και το Υπουργείο Παιδείας για τα αποτελέσματα των αρχαιολογικών ερευνών του Ιουλίου και Αυγούστου 1913 στο Αργυρόκαστρο, στο Δέλβινο, στο Τεπελένι, στη Χιμάρα και σε άλλες περιοχές της Βορείου Ηπείρου.

Η εικόνα ολοκληρώνεται με τη δράση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας στη Μικρά Ασία. Με εγκύκλιό του με ημερομηνία 6 Ιουνίου 1920, ο

Ύπατος Αρμοστής της Ελλάδας στη Σμύρνη τόνιζε την ανάγκη διατήρησης και συγκέντρωσης των αρχαιοτήτων, απαγορεύοντας σε αυστηρό τόνο την για οποιοδήποτε πρόσχημα εξαγωγή τους, ενώ, κατόπιν συνεννόησης της Κεντρικής Διοικήσεως με την Ύπατη Αρμοστεία, Έλληνες αρχαιολόγοι αποστάλθηκαν στη Μικρά Ασία προκειμένου να προβούν σε αρχαιολογικές εργασίες. Ανασκαφές διεξήχθησαν στη Νύσσα, την Έφεσο και τις Κλαζομενές και απέδωσαν σημαντικά ευρήματα, τα οποία προκάλεσαν το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης και στον κυρίως ελλαδικό χώρο, όπως προκύπτει από το γεγονός ότι έκθεση των ανασκαφών της Νύσσης από τον Κουρουνιώτη δημοσιεύθηκε πρωτοσέλιδα από την εφημερίδα ΕΣΤΙΑ στις 13/10/1921.

Με τη Μικρασιατική Καταστροφή έκλεισε ο κύκλος που είχε ανοίξει 10 χρόνια πριν με τον Α Βαλκανικό Πόλεμο. Η Αρχαιολογική Υπηρεσία, αφού αντεπεξήλθε ικανοποιητικά στις απαιτήσεις που δημιουργήθηκαν στο διάστημα αυτό, εκλήθη να ανταποκριθεί σε νέες πλέον συνθήκες.

The period between 1912-1922 was crucial for Greek History, mainly because it resulted to the expansion of the State's territory.

According to the listed documents from the Historical Archive of the Greek Archaeological Service kept at the Directory of the National Archive of Monuments (Greek Ministry of Culture), the Archaeological Service acted imme-

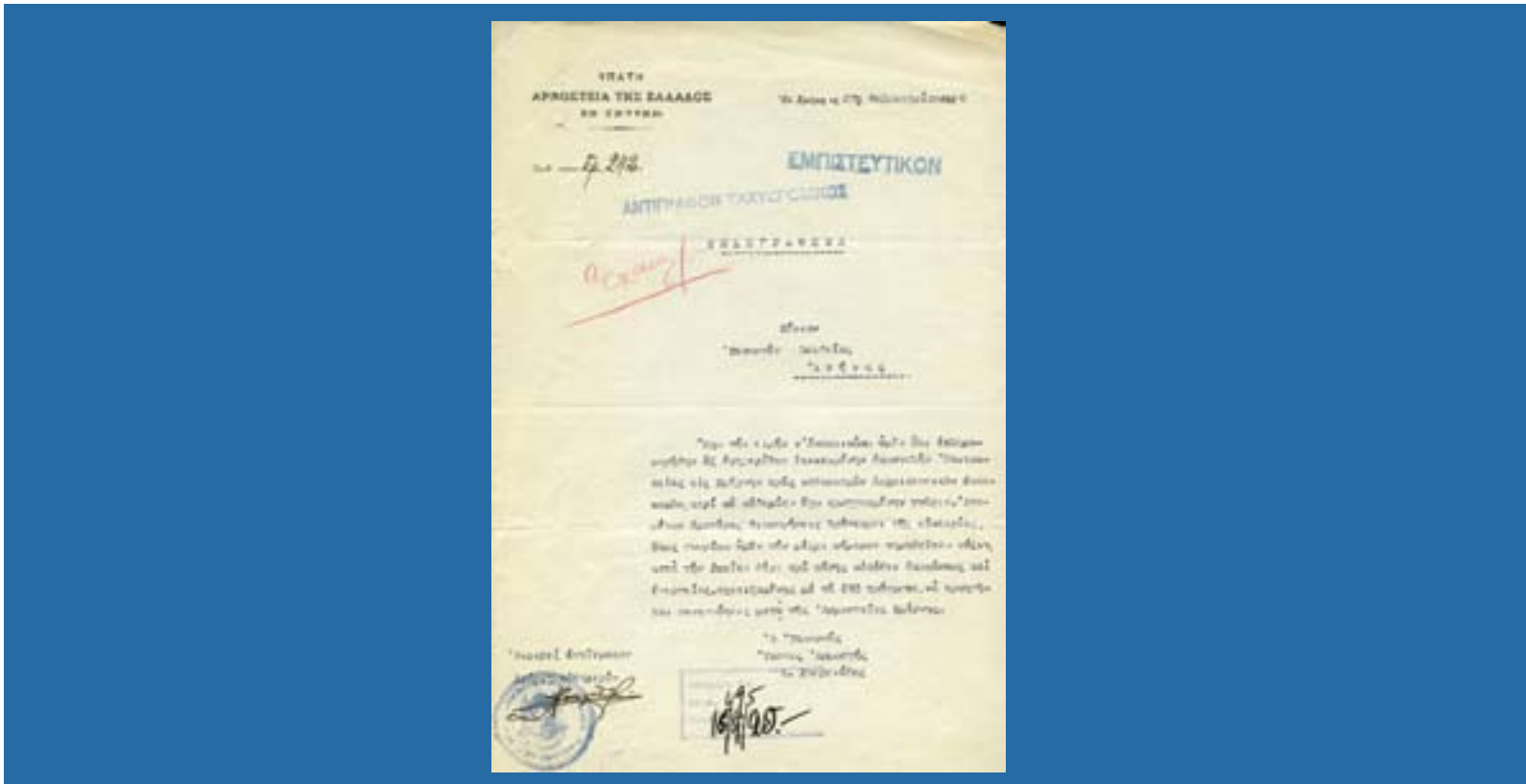
diately towards the protection and restoration of the monuments in the recently conquered areas of the State.

Such documents refer to the islands of the Northern and Eastern Aegean, where a new Ephorate was immediately established, and also to the areas of Western Macedonia, Northern Epirus and Asia Minor, where archaeolo-

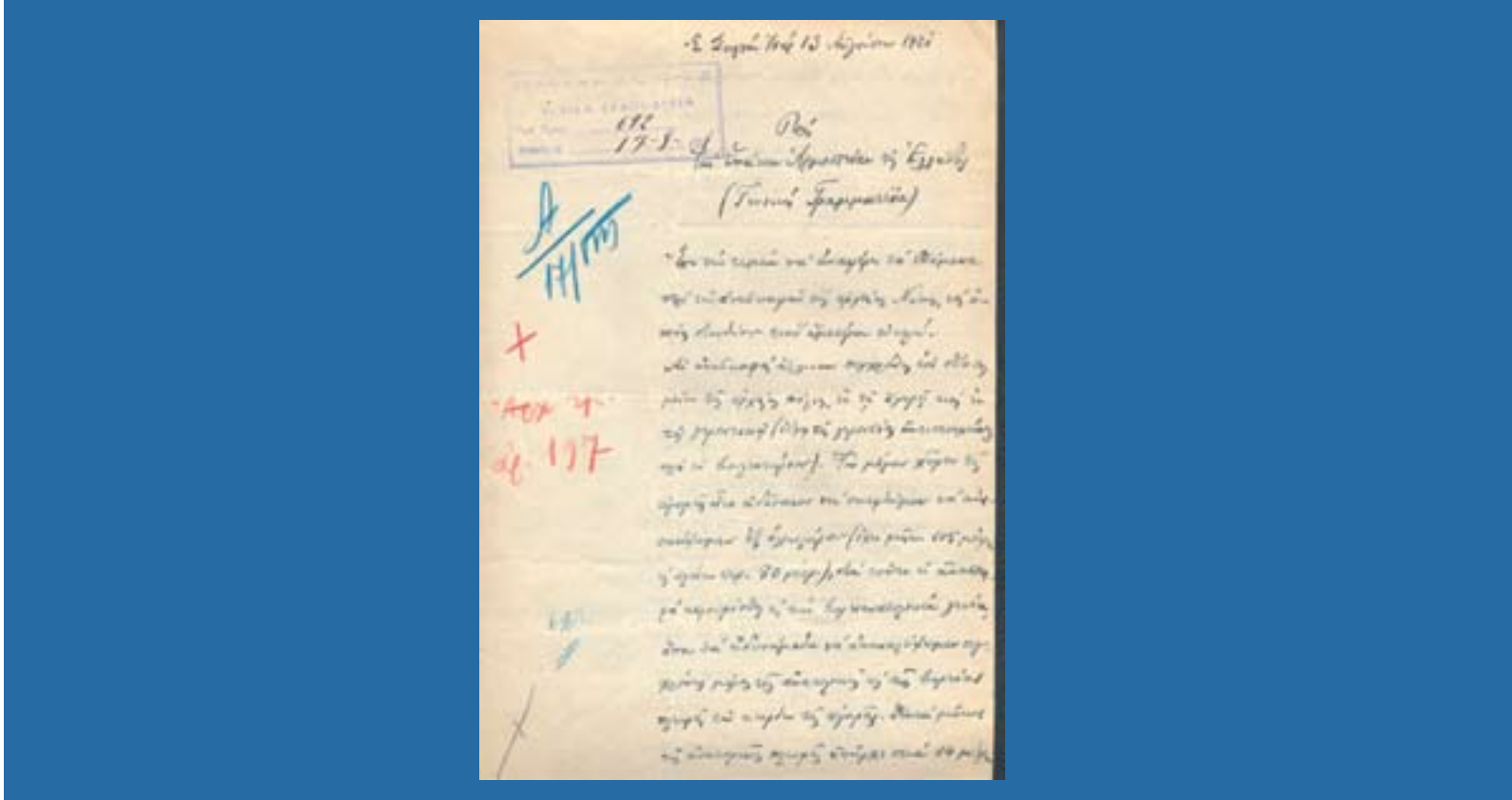
gists of the Archaeological Service were fighting for the protection of the monuments, even during the war.

Εικ. 7.9: Πρωτοσέλιδο της εφημερίδας «ΕΣΤΙΑ» (13/10/1921) όπου δημοσιεύεται άρθρο του Κουρουγιώτη για τις ανασκαφές της Νύσσης.
Pic. 7.9: The first page of the "ESTIA" newspaper (13/10/1921) publishing an article by Kourouniotis regarding the excavations at Nyssa.

Εικ. 7.10: Αλληλογραφία μεταξύ Υπατου Αρμοστή και Αρχαιολογικής Υπηρεσίας για την αποστολή Ελλήνων αρχαιολόγων στη Μικρά Ασία.
Pic. 7.10: Correspondence between the High Commissioner and the Archaeological Service regarding the assignment of Greek archaeologists to Asia Minor.

Εικ. 7.11: Εκθέσεις ανασκαφών από τη Νύσσα και τις Κλαζομενές.
Pic. 7.11: Excavation reports from Nyssa and Klazomenae.

Εικ. 8.1: Πρωτόκολλο Παράδοσης χρυσών και αργυρών αντικειμένων στην Τράπεζα της Ελλάδος. Συνοδευτική φωτογραφία.
Pic. 8.1: Protocol of Delivery of golden and bronze items to the Bank of Greece. Accompanying photograph.

Νίνα Νικολακέα

Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

Η προστασία των Αρχαιοτήτων είναι ένα από τα σημαντικότερα θέματα που απασχόλησαν την Ελληνική Κυβέρνηση σε περιόδους πολέμων - και κυρίως κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Ήδη από το 1937 είχε ξεκινήσει αλληλογραφία μεταξύ της Ελληνικής Κυβέρνησης και της Διεύθυνσης Αρχαιοτήτων του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, σχετικά με την προστασία των αρχαίων. Και οι δύο πλευρές είχαν αντιληφθεί την έκρυθμη κατάσταση στην Ευρώπη και θεωρούσαν αναγκαία την προσπάθεια εξεύρεσης τρόπων διαφύλαξης των αρχαιοτήτων. Η ελληνική Κυβέρνηση και το Υπουργείο ζητούσαν από τους διευθυντές των κατά τόπους αρχαιολογικών μουσείων του κράτους να συντάξουν καταλόγους και να ταξινομήσουν τα αρχαία σε κατηγορίες με βάση τη σπουδαιότητά τους, ενώ θεωρούσαν αναγκαία την κατασκευή καταφυγίων σε μεγάλο βάθος. Οι αρχαιολόγοι υποστήριζαν ότι δεν είναι δυνατό να γίνει επιλογή ανάμεσα στα αρχαία, αλλά ότι όλα έπρεπε να διασωθούν σε περίπτωση πολέμου. Η άποψη αυτή δηλώθηκε καθαρά από τον Ν. Κυπαρίσση, Έφορο Αρχαιοτήτων Αθηνών (Αττικής και Μεγαρίδας εκτός Πειραιώς), σε εμπιστευτική έκθεσή του προς το Υπουργείο, στις 11 Αυγούστου 1937. Αναφέρεται ότι είναι προτιμότερο, αντί να δαπανηθούν μεγάλα ποσά για την κατασκευή καταφυγίων, όπου θα διαφυλαχθούν μερικές από τις αρχαιότητες, να ιδρυθούν, με το ίδιο κόστος, νέα μουσεία, ασφαλή από φωτιά και βομβιστικές επιθέσεις, όλα σε ορισμένη περιοχή, π.χ. της Αθήνας γύρω από την Ακρόπολη. Τα νέα αυτά μουσεία θα αποτελούσαν «αρχαιολογικές πόλεις», οι οποίες με διεθνείς συμβάσεις θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ιερές και απαραβίαστες.

Το ίδιο έτος εστάλησαν στο Υπουργείο κατάλογοι ταξινόμησης των αρχαιοτήτων σε τάξεις σπουδαιότητας των μουσείων Δελφών, Χίου, Λέσβου, Νομισματικού, Πατρών, Βυζαντινού Αθηνών, Ολυμπίας, Θηβών, Βόλου, Ηρακλείου και των αρχαιολογικών συλλογών, Χανίων, Καστελλίου - Κισσάμου, Ρεθύμνης, Ναυπλίου, Τεγέας, Παλαιάς Κορίνθου, Επιδαύρου, Λυκοσούρας, Σικυώνος και Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου. Χαρακτηριστικό είναι το έγγραφο του Νικολάου Γιαννόπουλου, Επιμελητή Αρχαιοτήτων Θεσσαλίας, στις 8 Φεβρουαρίου 1937, στο οποίο καταγράφονται τα αρχαία του Μουσείου Βόλου, διαιρεμένα σε κατηγορίες. Σε ένα δεύτερο έγγραφο του Επιμελητή Ολυμπίας, περιέχεται ο κατάλογος ταξινόμησης των αρχαίων του εκεί Μουσείου.

Η Διεύθυνση Αρχαιολογίας στις 11 Νοεμβρίου 1940 εξέδωσε γενικές τεχνικές οδηγίες για την προστασία των αρχαίων των Μουσείων από εναέριους κινδύνους, συνοδευόμενες από δύο σχέδια - το πρώτο για την κατασκευή ορυγμάτων, και το δεύτερο για την προστασία των αγαλμάτων. Η κατάχωση των τελευταίων και άλλων λίθινων αντικειμένων προτεινόταν ως ο καταλληλότερος τρόπος εξασφάλισής τους. Τόποι κατάχωσης ορίζονταν τα δάπεδα των Μουσείων, οι αυλές τους ή οι αυλές άλλων δημοσίων ιδρυμάτων ή, τέλος, τα υπόγειά τους, σε όσο το δυνατό μεγαλύτερο βάθος, για μείωση του κινδύνου. Στο επάνω μέρος το έδαφος έπρεπε να καλυφθεί με σιδηροπαγή πλάκα. Για τους τόπους κατάχωσης θα συντάσσονταν διαγράμματα με βάση ορισμένα σταθερά σημεία.

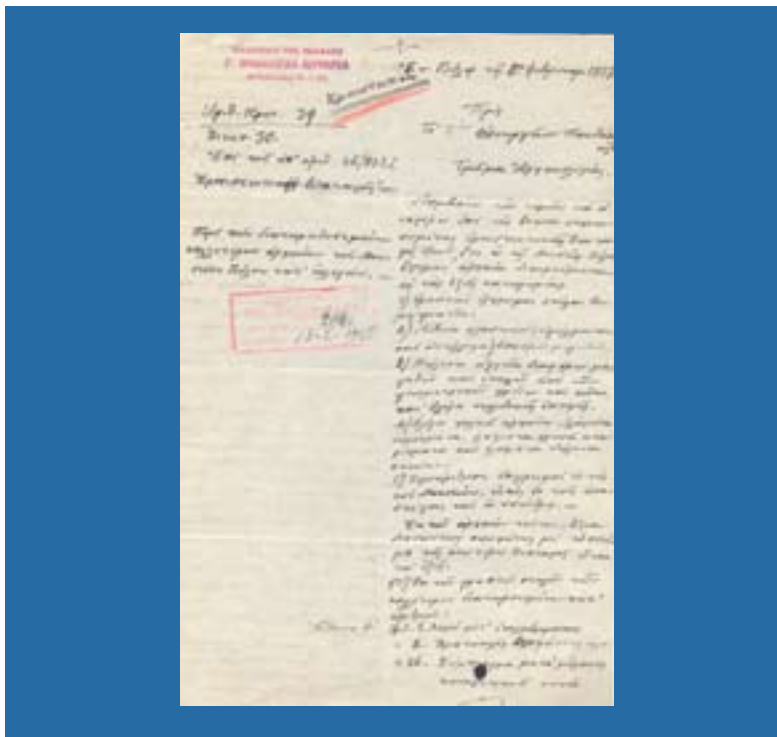
Η διαδικασία κατάχωσης ίσχυσε και για τα μεγάλα πήλινα αντικείμενα. Για άλλες κατηγορίες κινητών αρχαίων, όπως τα χρυσά, προτεινόταν η κατάθεσή

τους στα θησαυροφυλάκια των κατά τόπους τραπεζών. Στο κεντρικό κατάστημα της Τράπεζας της Ελλάδος, στις 17 Απριλίου 1941, υπογράφηκε πρωτόκολλο παράδοσης και παραλαβής ξύλινου κιβωτίου από τον Ν. Σαρσέντη, Γενικό Ταμεία της Τράπεζας της Ελλάδος, και την επιτροπή παραδόσεως. Το έγγραφο συνοδευόταν από φωτογραφίες του περιεχομένου του κιβωτίου, το οποίο περιείχε χρυσά και αργυρά αντικείμενα και έφερε επιγραφή ΜΟΥΣ.Θ/ΚΗΣ ΑΡ.1.

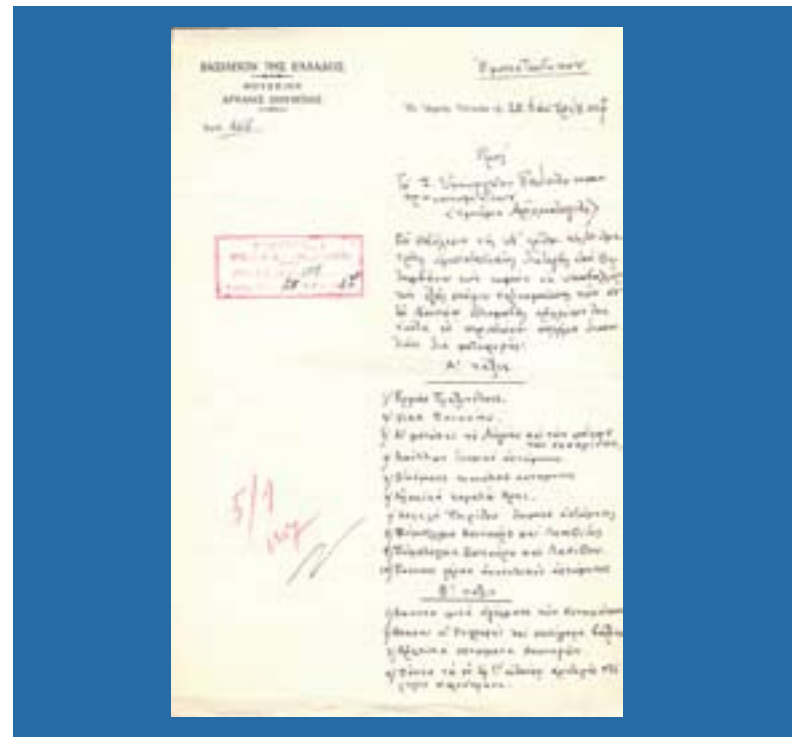
Για τα χάλκινα προβλεπόταν η φύλαξη εντός κιβωτίων, σε περιτύλιγμα από βαμβάκι και ξυλοβαμβάκι. Το εσωτερικό των κιβωτίων έπρεπε να καλυφθεί με κερόχαρτο, κερόπανο ή πισσόχαρτο και ο πυθμένας θα επιστρωνόταν με ροκανίδια, άχυρα ή χόρτα περιτυλιγμένα με κοινό χαρτί. Όσο για τα μικρά πήλινα αγγεία και αντικείμενα, αυτά φυλάσσονταν σε κιβώτια, τα οποία όμως θα περιτυλίγονταν σε τσιγαρόχαρτο. Τα κιβώτια, τέλος, θα διασπείρονταν στα υπόγεια ή ισόγεια των Μουσείων ή άλλων δημοσίων ιδρυμάτων και θα καλύπτονταν με σάκουι άμμου ή χώμα.

Το σφράγισμα των κιβωτίων οριζόταν να γίνει ενώπιον όλων των μελών της επιτροπής. Τα κιβώτια έπρεπε να αριθμηθούν με ειδικό αριθμό, αντίστοιχο με τους αριθμούς του ειδικού καταλόγου κιβωτίων. Σε κάθε κιβώτιο έπρεπε να επικολληθεί ή να επισυναφθεί ο κατάλογος του περιεχομένου.

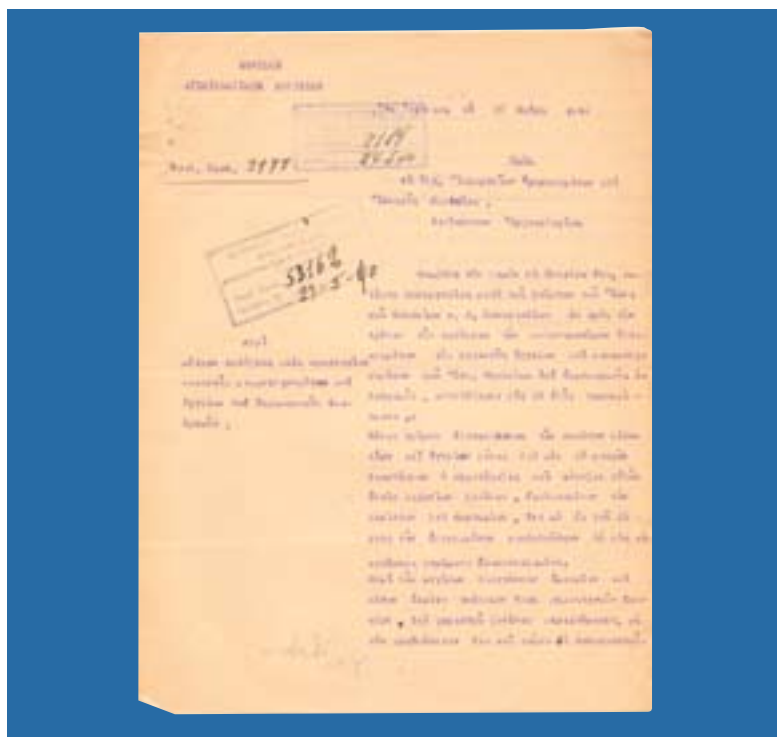
Παρά τις γενικότερες οδηγίες του Υπουργείου για την εξασφάλιση των αρχαιοτήτων με μεγάλη σπουδαιότητα, οι αρχαιολόγοι διαρκώς, με έγγραφα, ενημέρωναν το Υπουργείο για τη σπουδαιότητα και των υπόλοιπων αρχαιοτήτων. Χαρακτηριστικό

Εικ. 8.2: Κατάλογος των καλύτερα διατηρουμένων αρχαιοτήτων του Μουσείου Βόλου.
Pic. 8.2: Catalogue of the best preserved antiquities in the Museum of Volos.

Εικ. 8.3: Κατάλογος αρχαιοτήτων του Μουσείου Αρχαίας Ολυμπίας.
Pic. 8.3: Catalogue of antiquities of the Olympia Museum.

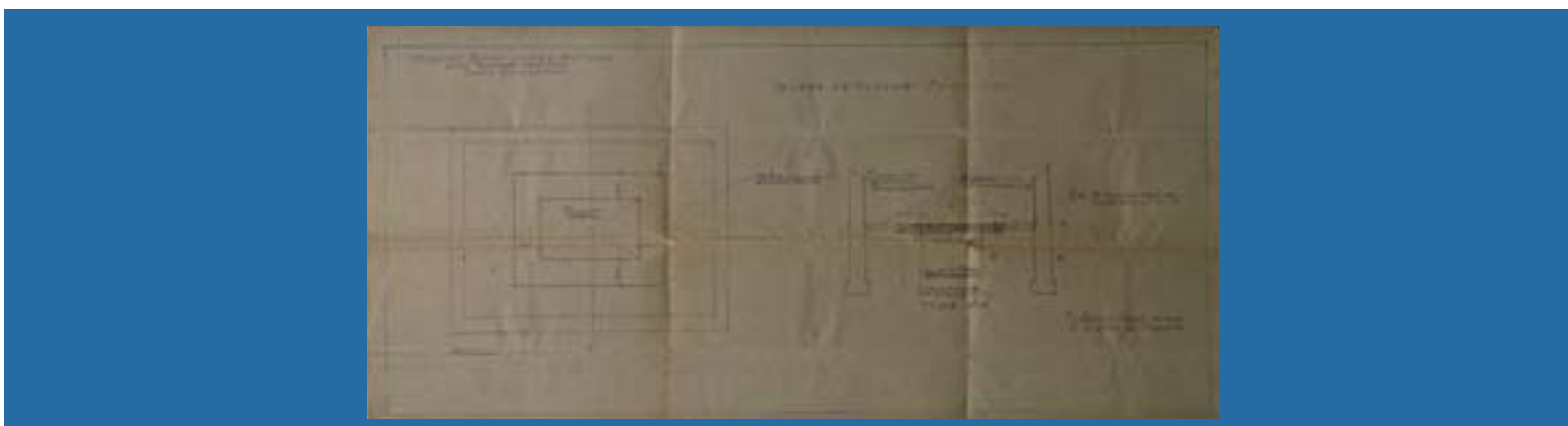

Εικ.8.4: Μέτρα φύλαξης για προστασία συλλογής μικροτεχνημάτων και αγγείων του ΕΑΜ από αεροπορική επιδρομή.
Pic. 8.4: Security measures for the protection of the National Archaeological Museum's collection of small finds and vessels from air invasions.

Εικ. 8.5: Δαπάνη για την προφύλαξη πήλινων αντικειμένων του ΕΑΜ.
Pic. 8.5: Expenditure for the protection of clay exhibits of the National Archaeological Museum.

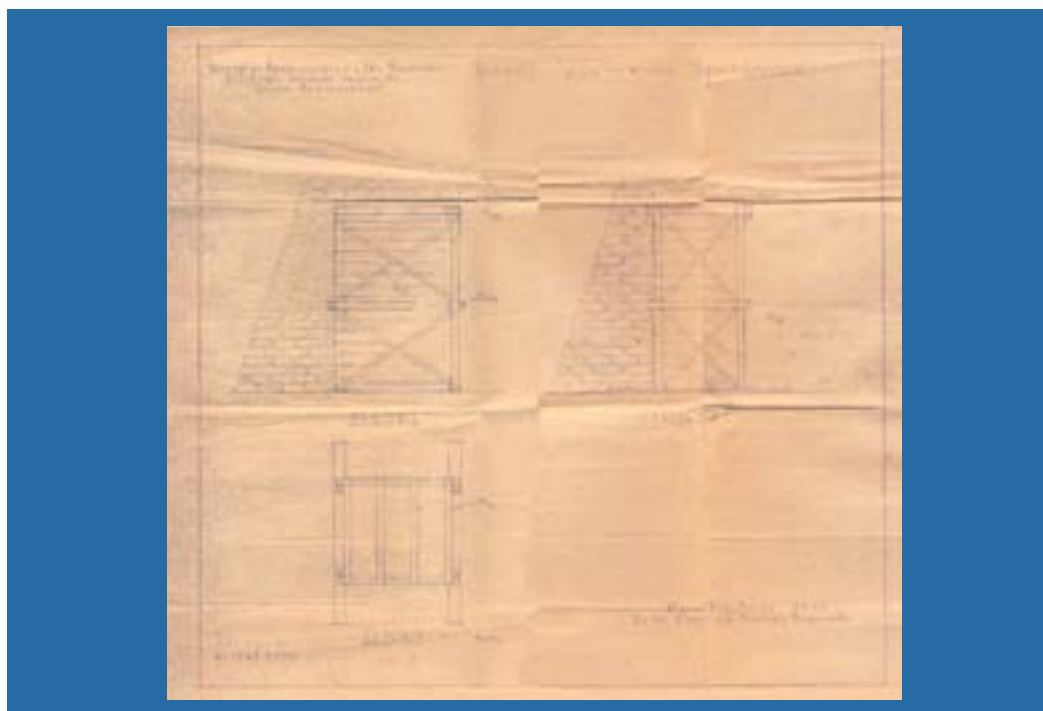

Εικ. 8.6: Γενικές τεχνικές οδηγίες προς τα μουσεία για την προστασία των αρχαίων από εναέριους κινδύνους.
Pic. 8.6: General technical instructions given to museums for the preservation of antiquities from aerial dangers.

είναι ένα έγγραφο του 1940 της Σέμνης Καρούζου, Εφόρου Αγγείων και Μικροτεχνίας του Εθνικού Μουσείου, στο οποίο αναφέρεται ότι, σε αντίθεση με τη Μυκηναϊκή Συλλογή, για την προστασία των γλυπτών, πήλινων αγγείων, ειδωλίων και άλλων αντικειμένων μικροτεχνίας δεν είχε ληφθεί καμία μέριμνα. Σε ένα ακόμα έγγραφο του Διευθυντή του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, με συνημμένο τον πίνακα της απαιτούμενης δαπάνης για τη διαφύλαξη των πήλινων, αναφέρεται ότι η Σέμνη Καρούζου ζητεί την προφύλαξη ορισμένου αριθμού πολύτιμων πήλινων.

Ο γενικότερος φόβος για το ξέσπασμα ενός πολέμου, για τον οποίο ο τότε Πρωθυπουργός της χώρας, Ιωάννης Μεταξάς, είχε κάνει δυσμενείς προβλέψεις, οδήγησε στη λήψη μέτρων για την προφύλαξη των αρχαιοτήτων από πιθανούς εναέριους βομβαρδισμούς. Παρά τα σοβαρότατα προβλήματα που αντιμετώπισε η Ελλάδα κατά τη διάρκεια της Κατοχής, η απόκρυψη αποδείχθηκε συνολικά ευεργετική για τα αρχαία.

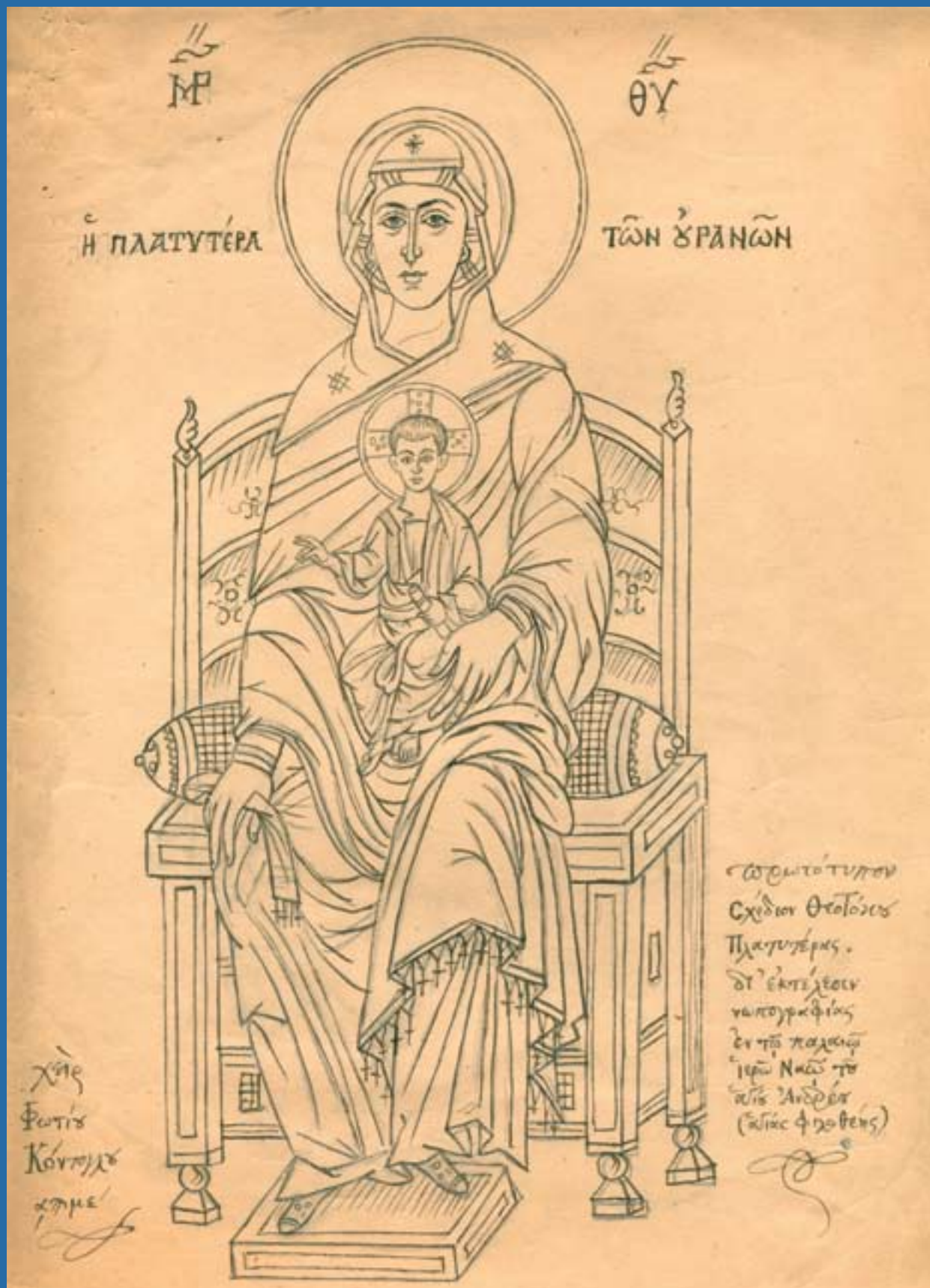

Εικ. 8.7: Γενικές τεχνικές οδηγίες προς τα μουσεία για την προστασία των αρχαίων από εναέριους κινδύνους.
Pic. 8.7: General technical instructions given to museums for the preservation of antiquities from aerial dangers.

The protection of antiquities was one of the major concerns of the Greek government during World War II. The archaeologists worked together towards the protection of antiquities with success. There is a big number of documents regarding the protection of antiquities of the National Archaeological Museum, as

well as catalogues of antiquities of the local museums. The collections of Delphi, Chios, Patra, Olympia, Volos, Nauplion, Epidauros and the Byzantine Museum of Athens are of great significance. Designs and documents at the Historical Archive indicate that antiquities were hidden and therefore preserved.

Εικ. 9.1: «Η Πλατυτέρα των Ουρανών», 1945. Πρωτότυπο σχέδιο σε μελάνι του Φ. Κόντογλου για την εκτέλεση νομογραφίας στον Ναό του Αγ. Ανδρέα Πατησίων.
 Pic. 9.1: "I Platitera ton Ouranon" (The Mother of Heaven), 1945. Original ink drawing by F. Kontoglou for a fresco in the Aghios Andreas church, in Patisia.

Ιωάννα Δημοπούλου

ΦΩΤΗΣ ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ, ΘΕΟΤΟΚΟΣ ΠΛΑΤΥΤΕΡΑ, 1945

Το συγκεκριμένο τεκμήριο, σχέδιο με μελάνι σε χαρτί, αποτελεί προσχέδιο του Φώτη Κόντογλου για το ναό του Αγίου Ανδρέα Κάτω Πατησίων, η εικονογράφηση του οποίου ολοκληρώθηκε το 1950. Ο ναός ήταν ερειπωμένος μέχρι και την Κατοχή και αναστήλωθηκε, σύμφωνα με την επιγραφή στο υπέρθυρο, μετά τον Πόλεμο υπό την επιμέλεια του Αναστάσιου Ορλάνδου. Η εκκλησία αγιογραφήθηκε την ίδια χρονιά με τον Άγιο Κωνσταντίνο Ομόνοιας και την Αγία Βαρβάρα Αιγάλεω.

Όπως προκύπτει από τα υπόλοιπα έγγραφα του φακέλου στον οποίο βρέθηκε το σχέδιο του Κόντογλου, η αναστήλωση του Αγίου Ανδρέα ήταν μία από τις πολλές που έλαβαν χώρα στη μεταπολεμική Ελλάδα. Τα πρώτα μετακατοχικά χρόνια, όμως, ήταν χρόνια μεγάλης δραστηριότητας και για τον Κόντογλου. Συμμετείχε σε ομαδικές εκθέσεις ζωγραφικής και εκδόθηκαν πολλά από τα βιβλία του, ενώ η δεκαετία του '50 σηματοδότησε την κορύφωση της παραγωγικότητας του Κόντογλου στον τομέα της θρησκευτικής ζωγραφικής.

Πέρα από την προφανή καλλιτεχνική του αξία, η σημασία του προσχεδίου αυτού έγκειται στο

γεγονός ότι αποτελεί μοναδική, αδημοσίευτη μαρτυρία για την εικονογράφηση της κόγχης του Ιερού, αφού οι υπάρχουσες τοιχογραφίες είναι σχεδόν κατεστραμμένες από την υγρασία. Ένα ακόμη προσχέδιο για τις τοιχογραφίες του εν λόγω ναού, σύμφωνα με μονογραφία του Ν. Ζία, είναι μια τέμπερα σε χαρτί για τον ανατολικό τοίχο, γύρω από την κόγχη του Ιερού, η οποία φέρει την έγκριση της Επιτροπής Τεχνοκριτικών στο κάτω μέρος.

Το προσχέδιο συνοδεύεται από δύο διαβιβαστικά, το σημαντικότερο των οποίων προσφέρει και τα ονόματα του Αρχαιολογικού Συμβουλίου που ενέκρινε το έργο του Κόντογλου. Το συμβούλιο αποτελούσαν σημαντικές μορφές της ελληνικής Αρχαιολογίας όπως οι Α. Κεραμόπουλος, Α. Ορλάνδος, Γ. Οικονόμος, Σ. Μαρινάτος, Χ. Καρούζος, και Ι. Μηλιάδης, μεταξύ άλλων.

Στο σχέδιο αυτό της Πλατυτέρας, ο Κόντογλου παραμένει πιστός στις αξίες του: γραμμικότητα και απλότητα, σχέση με τη Βυζαντινή παράδοση αλλά και τη λαϊκή ζωγραφική. Παρόλα αυτά, τόσο η εκφραστικότητα των προσώπων, ιδιαίτερα της Παναγίας, όσο και οι πτυχώσεις των ενδυμάτων, βρίσκονται πιο κοντά στην Παλαιολόγεια

Photis Kontoglou, the renowned Greek artist, made this drawing in 1945 as part of his proposal for the wall paintings of the altar apsis of the Agios Andreas church in Kato Patissia, Athens. The church was renovated in 1950 and the mural paintings must have been finished around the same time. Based on information from the rest of the documents in the folder

where this drawing was discovered, church renovations were common in post-war Greece.

The drawing belongs to Kontoglou's mature period and is typical of his work, which relies heavily on traditional iconography and style, mainly of the late and post Byzantine period.

ζωγραφική και τη σχολή του Πανσέληνου, παρά στη Μεταβυζαντινή παράδοση της Κρητικής σχολής.

Εικονογραφικά, η Παναγία ακολουθεί τον γνωστό τύπο της Πλατυτέρας. Είναι καθισμένη σε ημικυκλικό θρόνο, πάνω σε μαξιλάρι και ακουμπά τα πόδια της σε υποπόδιο. Στα γόνατά της κρατά τον Ιησού που ευλογεί με το δεξί του χέρι, ενώ στο αριστερό φέρει περγαμνή. Στην τελική σύνθεση που κόσμησε το ιερό, η Παναγία πλαισιώνεται από σεβίζοντες αγγέλους.

Οι τοιχογραφίες του Ναού του Αγίου Ανδρέα Πατησίων είναι σημαντικό έργο της εκκλησιαστικής δημιουργίας του Κόντογλου και πιθανότατα το τελευταίο μιας σειράς που είχε ξεκινήσει με την Αγία Λουκία του Ρίου (1934-5).

Apart from its obvious artistic value, the drawing's importance is further reinforced by the fact that it is the sole remainder of the apsis decorations. Most of the actual wall paintings have been almost entirely destroyed by humidity.

 ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Εν Αθήναις τῆς 7-12-1945

Ἀριθ. πρωτ. 80249/3118
 1934

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ
 ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΞΙΣ

Διεύθυνσις: Αρχιτ.
 Τμήμα
 Γραφείον 710-12-45

Προβλεπόμενοι περιεχόμενοι
~~Ογκομετρ.~~

Συνημμένα
Α. Πρωτ.
6/14
 1945

Τῶν Κωνσταντίνου
Αναστολάκου
Ἐφορου καὶ ἑπιπέ-
δου Διαβιβαστέου ἑπι-
μετρούμενου, αἰδοσάμενος
καὶ τῶν ἐν τῷ ἀρ. 43 ἐ. ἐ.
αἰδοσάμενος τοῦ Ἐπιμετρο-
νομικοῦ Ἐπιμετροῦ καὶ
τοιοῦτοῦ καὶ
Ἐπιμετροῦ καὶ τῶν με-
βλητικῶν καὶ τοῦ Ἐπι-
μετροῦ καὶ τῶν με-

Κατ' ἐπιταγήν

Εικ. 9.2: Διαβιβαστικό σημείωμα προς τη Διεύθυνση Αναστήλωσης, όπου φαίνονται τα ονόματα της επιτροπής που ενέκρινε το προσχέδιο του Κόντογλου, 1945.
 Pic. 9.2: Route slip to the Department of Restorations, bearing the names of the board members that approved of Kontoglou's blueprint, 1945.

Αποστολέα εις τὴν ἐκ' ἀπρ' 43
τῆς 30/ii/1945 ὑποφύλλου τοῦ Ἐργασιο-
γμοῦ Συμβουλίου -

α/ Πάροι ἐκ' ἀπρ' 20 ἐκ' ἀπρ' 30249/ii
π.τ. ἔργαζον τῆς Διεύθυνσης Αναστήλωσης
τῆς τοῦ Σ. αἰοῦ Παλαιοῦ ἀγίου τοῦ
ἱεροσολύμων, Ἐπαύριος ἡ τῆς μετα-
βιβλικῆς γ. καὶ τοῦ ἁγ. ἀσπιδίου
Παλαιῦν, γυμνασίου καὶ ἀρχαίων
ἐκ' τῆς τοῦ ἔργου -

ὁ Τραϊνός
β. Βίγας

ὁ Γραφικολύ
β. Κυριακοπούλου

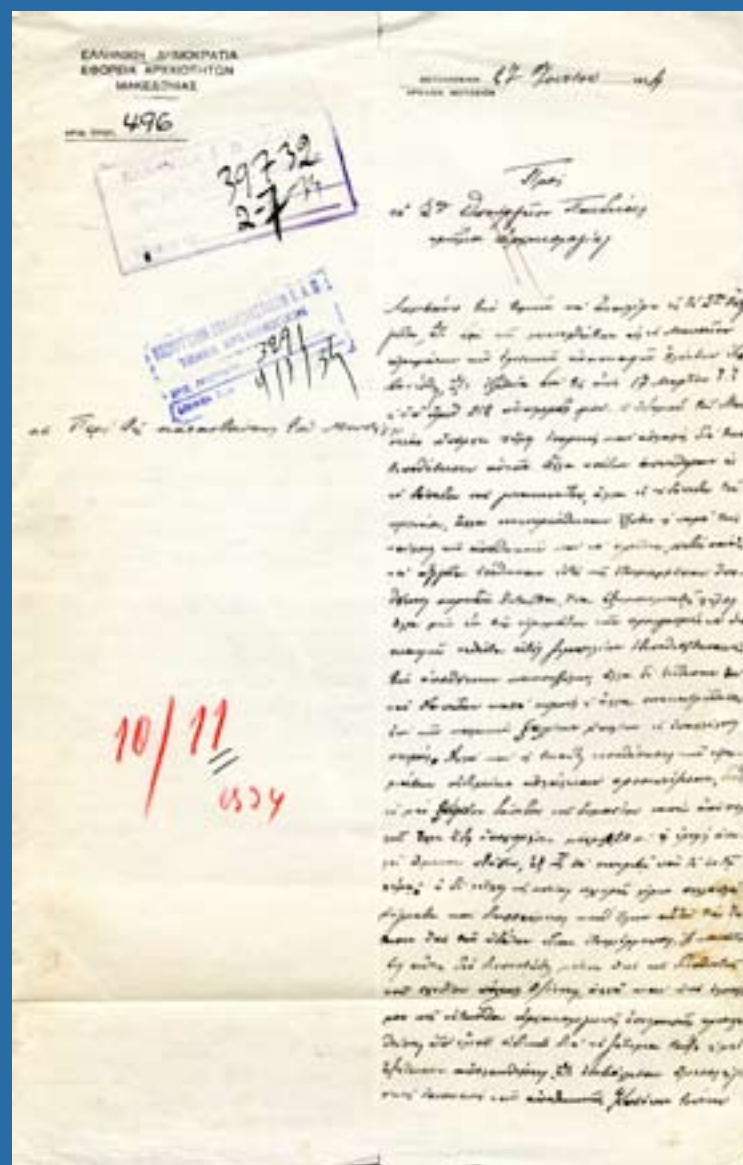
Τοῖς Μην
α. Κυριακοπούλου
β. Ὀρφανίδης
γ. Δαροπούλου
δ. Βίγας
ε. Μαυρολάου
ς. Καρούσης
ζ. Μυσιώδης
η. Παπαγιάννης
θ. Τσιγγανός

Εικ. 9.3: Διαβιβαστικό σημείωμα προς τη Διεύθυνση Αναστήλωσης, όπου φαίνονται τα ονόματα της επιτροπής που ενέκρινε το προσχέδιο του Κόντογλου, 1945.
Pic. 9.3: Route slip to the Department of Restorations, bearing the names of the board members that approved of Kontoglou's blueprint, 1945.

Ειχ. 10.1: Η «Αρχαιολογική Επιτροπεία» του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ζητά την ίδρυση «ενός αξιοπρεπούς Μουσείου της Θεσσαλονίκης» (29 Νοεμβρίου 1931).

Pic. 10.1: The Archaeological Committee of the University of Thessaloniki asks for the foundation of «a decent Museum of Thessaloniki» (November 29, 1931).

Ειχ. 10.2: Αναφορά της 27ης Ιουνίου 1934 του Εφόρου Ν. Κοτζιά, σχετικά με την κατάσταση του τότε Αρχαιολογικού Μουσείου (Γενί Τζαμί), με αφορμή τη μεταφορά εκεί των ευρημάτων από τις ανασκαφές της Ολύνθου.

Pic. 10.2: Report of the Ephor of the Antiquities of Macedonia N. Kotzias on the state of the then Archaeological Museum (Geni Mosque) (June 27, 1934).

Σταυρούλα Μασουρίδη

Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Το Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης άνοιξε τις πύλες του για πρώτη φορά στο κοινό στις 27 Οκτωβρίου 1962, επέτειο της πεντηκονταετίας από την απελευθέρωση της πόλης. Το κτίριο, κηρυγμένο διατηρητέο μνημείο από το Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού (ΥΠΠΟΤ), σχεδιάστηκε από τον αρχιτέκτονα Πάτροκλο Καραντινό και αποτελεί ένα από τα σύμβολα της μεταπολεμικής αρχιτεκτονικής στην πόλη.

Το πολύτιμο Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας του ΥΠΠΟΤ παρέχει σημαντικό πληροφοριακό υλικό για τις πρώτες προσπάθειες ίδρυσης ενός Αρχαιολογικού Μουσείου στη Θεσσαλονίκη, αλλά και για τις δυσκολίες και τα προβλήματα που «καθυστέρησαν» τη διαδικασία αυτή.

Από το 1925 έως το 1962, το Αρχαιολογικό Μουσείο της Θεσσαλονίκης στεγαζόταν στο Γενί Τζαμί, το οποίο κτίστηκε στα 1902 με σχέδια του Ιταλού αρχιτέκτονα Vitaliano Poselli ως τέμενος των εξισλαμισμένων Εβραίων («ντον-μέδων»).

Κατά το 1925 ο τότε έφορος αρχαιοτήτων και μετέπειτα καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ευστράτιος Πελεκίδης αισθάνθηκε την απόλυτη ανάγκη της ίδρυσης ενός μουσείου, καθώς ήλθαν στο φως άφθονα ευρήματα από τις ανασκαφές στα οικοπέδα της Πυρκαϊστού Ζώνης (το κεντρικό μέρος της πόλης, το οποίο καταστράφηκε από την τεράστια πυρκαγιά στις 18 Αυγούστου 1917) και από τις εργασίες για την κατασκευή υπονόμων (από το 1925 άρχισε να κατασκευάζεται νέο δίκτυο υπονόμων επί τη βάσει μελέτης του μηχανικού Andrucci). Ο Πε-

λεκίδης άρχισε σιγά-σιγά να συγκεντρώνει τις αρχαιότητες και να τις τοποθετεί στο Γενί Τζαμί «προσωρινά». Το Γενί Τζαμί παρέμεινε για χρόνια το Αρχαιολογικό Μουσείο της Θεσσαλονίκης και μάλιστα η οδός στην οποία βρίσκεται ονομάστηκε «οδός Αρχαιολογικού Μουσείου». Η συγκέντρωση αρχαιοτήτων συνεχίστηκε και από τον Έφορο Ν. Κοτζιά και τον επιμελητή Χ. Μακαρόνα, με αποτέλεσμα όλα τα αρχαιολογικά αντικείμενα να βρίσκονται σε αυτό το ωραίο κτίριο, αλλά πολύ μικρό για τέτοιου είδους μουσείο, στοιβαγμένα, σε ασφυκτική κατάσταση. Ο περίβολος ήταν γεμάτος από λάρνακες, αγάλματα, επιγραφές, κίονες κλπ. Η αφθονία των ευρημάτων από τις διάφορες ανασκαφές στη Μακεδονία δημιουργούσε το αδιαχώρητο. Η συλλογή αγγείων, για παράδειγμα, της νεολιθικής εποχής από τις ανασκαφές στην Κοζάνη των καθηγητών Πελεκίδη και Κυριακίδη (1929-1930), τα ευρήματα της Ολύνθου (από το 1928 κ.ε.) ή οι συλλογές των ρωμαϊκών χρόνων μπορούσαν λόγω του όγκου και της σπουδαιότητάς τους να αποτελέσουν ξεχωριστά μουσεία (εφημερίδα *Βραδυνή*, 25/5/1936).

Είναι χαρακτηριστικό το κείμενο της αναφοράς της 27ης Ιουνίου 1934 του Εφόρου Ν. Κοτζιά (αρ. 496), στο οποίο γράφει σχετικά με τη μεταφορά των ευρημάτων από τις ανασκαφές της Ολύνθου εκείνου του έτους: «Ουδαμού του Μουσείου υπάρχει χώρος επαρκής και ασφαλής διά την τοποθέτησιν αυτών. Άλλα τούτων απετέθησαν εις το δάπεδον του γυναικωνίτου, άλλα εις το δάπεδον του προναίου, άλλα συνεσωρεύθησαν έξωθεν και παρά τους τοίχους των αποθηκών και τα πλείστα, σχεδόν πάντα τα άλλα ετέθησαν εντός ετοιμορρόπου αποθήκης». Το

ημερολόγιό του ίδιου στις 23 Νοεμβρίου 1934 είναι δηλωτικό της κατάστασης των χώρων του Μουσείου: «Όμβρια ύδατα διαρρέοντα διά στέγης Μουσείου επέφερον μεγάλας βλάβας εις οροφήν. Κίνδυνος αρχαίων εκ καταρρεύσεως κονιαμάτων». Δεν ήταν όμως μόνο οι ανωτέρω παράγοντες που καθιστούσαν το Γενί Τζαμί ακατάλληλο να συνεχίσει να στεγάζει το Αρχαιολογικό Μουσείο της Θεσσαλονίκης. Το κτίριο ανήκε στην Εθνική Τράπεζα και επιβάρυνε το δημόσιο ταμείο 30.000 δρχ. ετησίως λόγω μισθώματος (έγγραφο αρ. 110, 17 Φεβρουαρίου 1934).

Η ίδρυση νέου Αρχαιολογικού Μουσείου στην πόλη της Θεσσαλονίκης είχε προταθεί από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Μακεδονίας ήδη από το 1930, σε σύσκεψη που έγινε «περί Μουσείων» στο Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων υπό την προεδρία του τότε Υπουργού Γεωργίου Παπανδρέου (έγγραφο αρ. 110, 17 Φεβρουαρίου 1934). Η πρόταση επικροτήθηκε και αποφασίστηκε να δομηθεί νέο μουσείο με τον όρο «της εξευρέσεως χώρου καταλλήλου, επαρκούς και μη επιβαρύνοντος το Δημόσιον με δαπάνην της αγοράς αυτού, αντί δε τούτου το δημόσιον να διέθετε διά την έναρξιν μεν της ανοικοδομήσεως το ποσόν του 1.300.000 δρχ. αμέσως, το δε υπόλοιπον διά δανείου ή δι' εισφορών του ενταύθα Δήμου ή της Κτηματικής Ομάδας».

Στα 1931 δημοσιεύθηκε ο νόμος 5081 «περί ιδρύσεως Μουσείων πόλεων», δηλαδή ιδρυμάτων «πνευματικής και καλλιτεχνικής κινήσεως» (ΦΕΚ 186/Α/7-7-1931). Με αφορμή την κίνηση αυτή του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων, λόγω «της εξαιρετικής φύσει και θέσει σπουδαιότητος» της πόλης, αλλά και λόγω «του

Εικ. 10.3: Απόκομμα της εφημερίδας *Βραδινή* για το Γενί Τζαμί και την ανάγκη ανέγερσης νέου Αρχαιολογικού Μουσείου στη Θεσσαλονίκη (25 Μαΐου 1936).

Pic. 10.3: Article about the Geni Mosque and the need for a new Archaeological Museum in Thessaloniki (newspaper «Vradini», May 25, 1936).

Εικ. 10.4: Τηλεγράφημα του Εφόρου Ν. Κοτζιά δηλωτικό της επικίνδυνης κατάστασης των χώρων του Μουσείου (23 Νοεμβρίου 1934).

Pic. 10.4: The Ephor N. Kotzias sent a telegram describing the dangerous condition of the premises of the museum (November 23, 1934).

Εικ. 10.5: Έγγραφο του Ν. Κοτζιά «Περί του Μουσείου Θεσσαλονίκης και της ανάγκης ανεγέρσεως νέου» (17 Φεβρουαρίου 1934).

Pic. 10.5: Document of N. Kotzias «About the Museum of Thessaloniki and the need for the construction of a new one» (February 17, 1934).

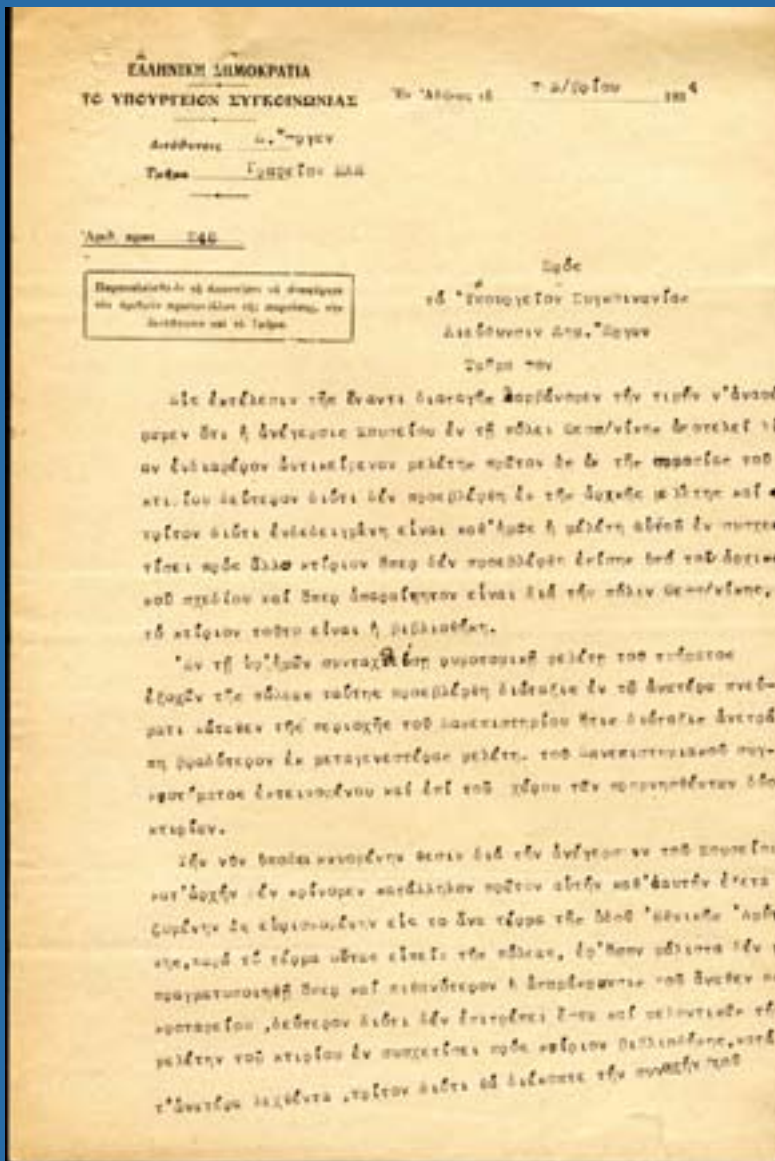
τελείως ανεπαρκούς τού χώρου του σημερινού της Μουσείου, του ήδη Γενή Τζαμή καταφόρτου και ανεπιδέκτου επεκτάσεως», η «Αρχαιολογική Επιτροπεία» του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, όπως διαφαίνεται στο σχετικό έγγραφο (αρ. 116, 29 Νοεμβρίου 1931), με ομόφωνη απόφασή της ζήτησε την ίδρυση «ενός αξιοπρεπούς Μουσείου της Θεσσαλονίκης», ενώ ταυτόχρονα υπέβαλε την παράκληση η υπό μελέτη οικονομική ενίσχυση να μην είναι πολύ κατώτερη της προς του Αθηναϊκού Μουσείου.

Η προσπάθεια να εκτελεσθούν τα όσα αποφασίστηκαν στη σύσκεψη του 1930, ξεκίνησε με αρκετή αργοπορία, το 1934, εξαιτίας της τριετούς απουσίας του Εφόρου Αρχαιοτήτων Μακεδονίας. Κατόπιν επανειλημμένων συνεργασιών με τον προϊστάμενο του Σχεδίου Πόλεως Ο. Παπαδόπουλο, προτάθηκε ως κατάλληλο για την οικοδόμηση του νέου Μουσείου οικοδομικό τετράγωνο, περ. 3.000 τ.μ., ακριβώς απέναντι και προς δυτικά του Πανεπιστημίου (Φιλοσοφική Σχολή), μεταξύ δύο προβλεπόμενων πάρκων, στο βόρειο τμήμα της οδού Εθνικής Αμύνης (τμήμα του οικοπέδου μεταξύ των σημερινών οδών Εθν. Αμύνης - Αρμενοπούλου - Κ. Μελενίκου - Εγνατίας). Αν και η αρχική σκέψη ήταν να κτισθεί διώροφο κτίριο με ημιυπόγειο, λόγω των άμεσων αναγκών κρίθηκε η ανέγερση ενός μόνο ορόφου, με δύο αίθουσες για τα γλυπτά, δύο για τα αγγεία, μία για τα μωσαϊκά και τρία δωμάτια για τα γραφεία. Για τα απαραίτητα εργαστήρια και τα οικήματα των φυλάκων να διατεθούν τα ημιυπόγεια. Η αρχαιολογική επιτροπή του Πανεπιστημίου συμφώνησε ως προς τη θέση του νέου Αρχαιολογικού Μουσείου, ζήτησε όμως αυτό να γίνει διώροφο (20/6/1934), ενώ θετικό ήταν και το Γνωμοδοτικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο του Υπουργείου (αρ. πρωτ. 46618/3517/31-8-1934).

Η πρόταση όμως του αρμόδιου Γραφείου Μελετών Αρχιτεκτονικών Έργων της Διεύθυνσης Δημοσίων Έργων του Υπουργείου Συγκοινωνίας ήταν διαφορετική (αρ. 248, 7 Νοεμβρίου 1934). Πρότεινε το συσχετισμό του Μουσείου με ένα άλλο απαραίτητο για τη Θεσσαλονίκη κτίριο, τη Βιβλιοθήκη, γεγονός που σήμαινε ότι ο χώρος που είχε αρχικώς προταθεί δεν επαρκούσε και για τα δύο κτίρια, μάλιστα δεν θεωρείτο επαρκής ούτε για το Μουσείο μόνο, εφόσον αυτό θα περιλάμβανε «τα αρχαιολογικά ευρήματα ολοκλήρου της Μακεδονίας». Επιπλέον, το άνω τέρμα της οδού Εθνικής Αμύνης ήταν κοντά στο «τέρμα ούτως ειπείν της πόλεως», ενώ, τέλος, η ανέγερση εκεί του Μουσείου «θα διέκοπτε την συνοχήν του μικρού αλυσυλλίου κατά μήκος των υπολειμμάτων του παλαιού τείχους». Έπρεπε λοιπόν η μελέτη της κατασκευής του νέου μουσείου να συσχετισθεί με τον οριστικό καθορισμό άλλων ζητημάτων του εγκεκριμένου σχεδίου πόλεως, πιθανότατα να εγκαταλειφθεί η σκέψη της ανέγερσης δημοσίων υπηρεσιών στα οικόπεδα πάνω από τους προβλεπόμενους χώρους για τα Δικαστήρια και το Δημαρχείο ή να εγκαταλειφθεί το σχέδιο στο πεδίο του Άρεως ή τέλος να απαλλοτριωθούν εκτάσεις της μη πυρκαϊστού περιοχής. Δεν χρειάζονταν να γίνουν εσπευσμένες ενέργειες εφόσον το Γενί Τζαμί καλώς στέγαζε τις κλασικές και ρωμαϊκές αρχαιότητες, ενώ οι βυζαντινές αρχαιότητες θα εύρισκαν θέση στο Ναό του Αγίου Γεωργίου.

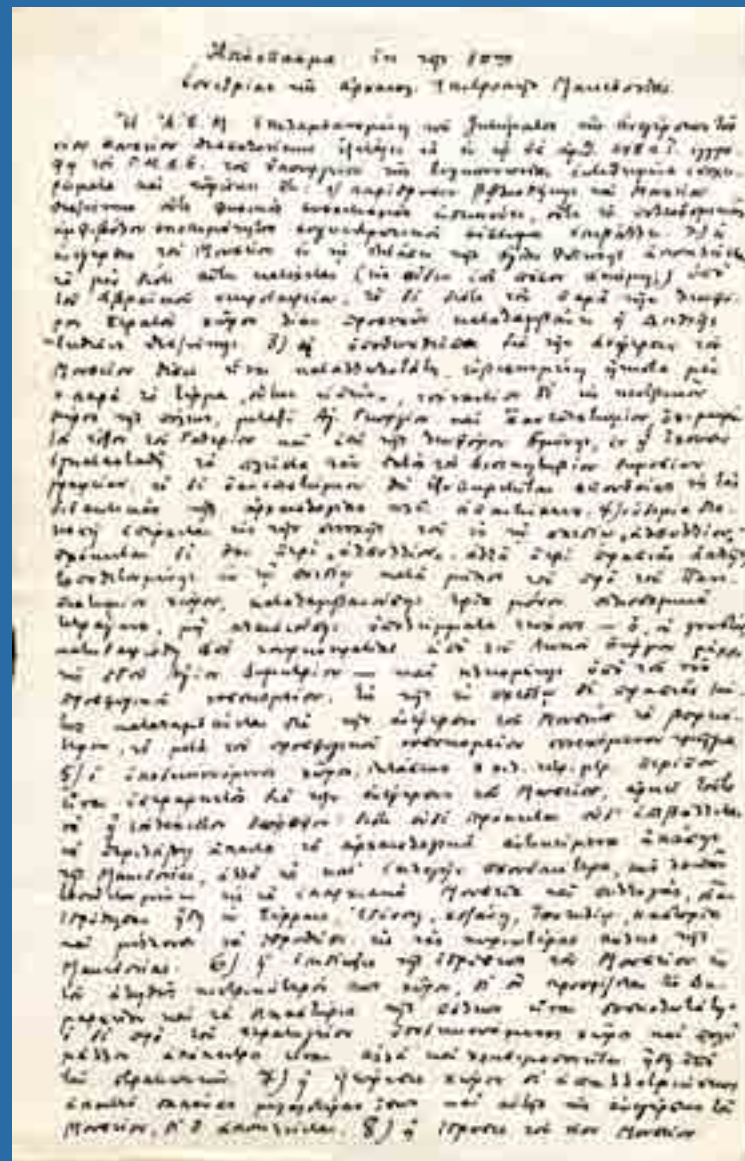
Η απάντηση της Αρχαιολογικής Επιτροπής Μακεδονίας ήταν σαφής (10η συνεδρία, αρ. πρωτ. 16, 15 Ιανουαρίου 1935): 1) Δεν υπήρχε φυσικός συσχετισμός μεταξύ Μουσείου και Βιβλιοθήκης ούτε και επιβαλλόταν από κάποια σκοπιμότητα. 2) Η ανέγερση του Μουσείου στην έκταση του αυθαίρετου συνοικισμού της Αγίας Φωτεινής αποκλειόταν γιατί κατεχόταν ακόμη τότε από το εβραϊκό νεκροταφείο καθώς και γιατί ο χώρος κοντά στη Λεωφόρο Στρατού θα καταλαμβάνονταν σύντομα από τη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης (ο προσφυγικός συνοικισμός της Αγίας Φωτεινής και το παλιό γήπεδο του ΠΑΟΚ στήθηκαν μετά το 1922, πάνω στο τμήμα όπου θάφτηκαν στο φοβερό λοιμό του 1911 χιλιάδες Εβραίοι. Ο συνοικισμός της Αγίας Φωτεινής διατηρήθηκε ως τα μέσα της δεκαετίας του 1960). 3) Η υποδειχθείσα θέση στο βόρειο τμήμα της Εθνικής Αμύνης ήταν καταλληλότερη, σε κεντρικότητα σημείο της πόλης, μεταξύ του Αγίου Γεωργίου και του Πανεπιστημίου, κοντά στο τόξο του Γαλερίου και στα περισσότερα δημόσια γραφεία, ενώ θα εξυπηρετούσε τις διδακτικές απαιτήσεις του Πανεπιστημίου στον τομέα της αρχαιολογίας. 4) Δεν θα διακοπόταν η συνοχή του «αλυσυλλίου», αφού επρόκειτο για απλή πρασιά που θα τοποθετούνταν κατά μήκος του χώρου μπροστά από το Πανεπιστήμιο και δεν θα πλαισίωνε υπολείμματα τείχους (κατεδαφίστηκε κατά την τουρκοκρατία από το Λευκό Πύργο έως την οδό Αγίου Δημητρίου). 5) Ο υποδεικνυόμενος χώρος ήταν υπεραρκετός με την προϋπόθεση να γινόταν το Μουσείο διώροφο. Εξάλλου, το Μουσείο δεν θα στέγαζε όλα τα αρχαιολογικά αντικείμενα της Μακεδονίας, αλλά μόνο τα σπουδαιότερα, καθώς τα υπόλοιπα θα τοποθετούνταν στα επαρχιακά Μουσεία και συλλογές (ήδη είχαν ιδρυθεί στις Σέρρες, Έδεσσα, Κοζάνη, Τσοτύλι, Καστοριά). 6) Ο χώρος μπροστά από το Στρατηγείο και κοντά σε εκείνον που προοριζόταν για τα Δικαστήρια και

16, 15 Ιανουαρίου 1935): 1) Δεν υπήρχε φυσικός συσχετισμός μεταξύ Μουσείου και Βιβλιοθήκης ούτε και επιβαλλόταν από κάποια σκοπιμότητα. 2) Η ανέγερση του Μουσείου στην έκταση του αυθαίρετου συνοικισμού της Αγίας Φωτεινής αποκλειόταν γιατί κατεχόταν ακόμη τότε από το εβραϊκό νεκροταφείο καθώς και γιατί ο χώρος κοντά στη Λεωφόρο Στρατού θα καταλαμβάνονταν σύντομα από τη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης (ο προσφυγικός συνοικισμός της Αγίας Φωτεινής και το παλιό γήπεδο του ΠΑΟΚ στήθηκαν μετά το 1922, πάνω στο τμήμα όπου θάφτηκαν στο φοβερό λοιμό του 1911 χιλιάδες Εβραίοι. Ο συνοικισμός της Αγίας Φωτεινής διατηρήθηκε ως τα μέσα της δεκαετίας του 1960). 3) Η υποδειχθείσα θέση στο βόρειο τμήμα της Εθνικής Αμύνης ήταν καταλληλότερη, σε κεντρικότητα σημείο της πόλης, μεταξύ του Αγίου Γεωργίου και του Πανεπιστημίου, κοντά στο τόξο του Γαλερίου και στα περισσότερα δημόσια γραφεία, ενώ θα εξυπηρετούσε τις διδακτικές απαιτήσεις του Πανεπιστημίου στον τομέα της αρχαιολογίας. 4) Δεν θα διακοπόταν η συνοχή του «αλυσυλλίου», αφού επρόκειτο για απλή πρασιά που θα τοποθετούνταν κατά μήκος του χώρου μπροστά από το Πανεπιστήμιο και δεν θα πλαισίωνε υπολείμματα τείχους (κατεδαφίστηκε κατά την τουρκοκρατία από το Λευκό Πύργο έως την οδό Αγίου Δημητρίου). 5) Ο υποδεικνυόμενος χώρος ήταν υπεραρκετός με την προϋπόθεση να γινόταν το Μουσείο διώροφο. Εξάλλου, το Μουσείο δεν θα στέγαζε όλα τα αρχαιολογικά αντικείμενα της Μακεδονίας, αλλά μόνο τα σπουδαιότερα, καθώς τα υπόλοιπα θα τοποθετούνταν στα επαρχιακά Μουσεία και συλλογές (ήδη είχαν ιδρυθεί στις Σέρρες, Έδεσσα, Κοζάνη, Τσοτύλι, Καστοριά). 6) Ο χώρος μπροστά από το Στρατηγείο και κοντά σε εκείνον που προοριζόταν για τα Δικαστήρια και

Εικ. 10.6: Η πρόταση του αρμόδιου Γραφείου Μελετών Αρχιτεκτονικών Έργων της Διεύθυνσης Δημοσίων Έργων του Υπουργείου Συγκοινωνίας για το νέο Μουσείο της Θεσσαλονίκης (7 Νοεμβρίου 1934).

Pic. 10.6: The proposal of the competent Office of Architectural Studies and Works of the Ministry of Transport for the new Museum of Thessaloniki (November 7, 1934).

Εικ. 10.7: Η απάντηση της Αρχαιολογικής Επιτροπής Μακεδονίας (10^η συνεδρία, 15 Ιανουαρίου 1935).

Pic. 10.7: The response of the Archaeological Committee of Macedonia (10th session, January 15, 1935).

το Δημαρχείο ήταν περισσότερο απόκεντρος, αλλά και χρησιμοποιείτο ήδη από τους στρατιωτικούς. 7) Η εξεύρεση χώρου με απαλλοτριώση απαιτούσε μεγαλύτερες δαπάνες. 8) Η ίδρυση του νέου Μουσείου ήταν απολύτως επείγουσα. Το Γενί Τζαμί επιβάρυνε το Δημόσιο λόγω των μισθωμάτων, ήταν πολύ απομακρυσμένο από το κέντρο της πόλης και ήταν υπερφορτωμένο. 9) Η βυζαντινή συλλογή έπρεπε να απομακρυνθεί από το Ναό του Αγίου Γεωργίου, καθώς και η σημασία του μνημείου μειωνόταν, αλλά και το εσωτερικό του ήταν ακατάλληλο για μουσειακή χρήση.

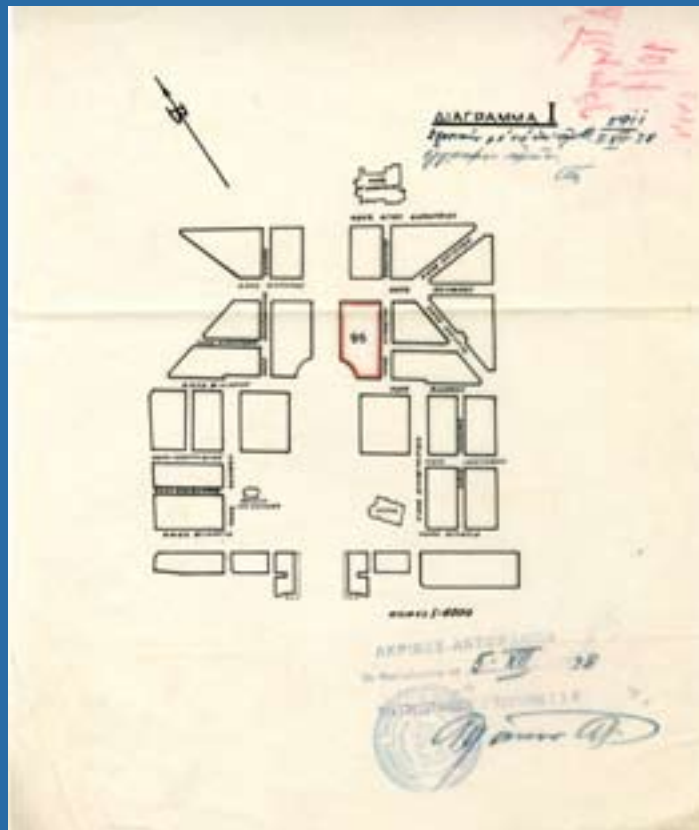
Οι διαφορές και οι επιφυλάξεις ως προς τη θέση ίδρυσης του νέου Μουσείου και η προσπάθεια εξεύρεσης του κατάλληλου χώρου, παρά την παραδοχή από όλους τους αρμόδιους φορείς της επιτακτικής ανάγκης του ζητήματος, συνεχίστηκαν και είχαν ως αποτέλεσμα την καθυστέρηση της πραγμάτωσής του.

Κατά το 1938, το Γραφείο Σχεδίου Θεσσαλονίκης επανήλθε με τρεις νέες προτεινόμενες θέσεις (αρ. πρωτ. 5911, 5 Δεκεμβρίου 1938): I) το οικοδομικό τετράγωνο μεταξύ των οδών Αγνώστου Στρατιώτου - Ολύμπου - Μακεδονικής Αμύνης - Φιλίππου (το δεξί μισό), II) το οικόπεδο στη διασταύρωση Βασιλίσσης Σοφίας (σήμερα Εθνικής Αμύνης) και Αγίου Δημητρίου, όπου βρισκόταν το κεντρικό Νοσοκομείο Θεσσαλονίκης (νοσοκομείο Γ. Γεννηματάς), III) το οικόπεδο κοντά στο Άσυλο Παιδιού και σε απόσταση 200 μ. περ. νότια της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου. Ο Έφορος Αρχαιοτήτων Μακεδονίας Ν. Κοτζιάς (αρ. πρωτ. 585, 16 Δεκεμβρίου 1938) θεώρησε ότι η θέση I, αν και υπεραρκετής εκτάσεως, ήταν ακατάλληλη, καθώς εκεί το

Μουσείο θα περιβαλλόταν από το Δημαρχείο, τα Δικαστήρια και το Μέγαρο της Αστυνομίας, κτίρια μεταξύ τους μη συμβιβαζόμενα ως προς τους σκοπούς που θα εξυπηρετούσαν. Η θέση II κατεχόταν ήδη από το Κεντρικό Νοσοκομείο, γεγονός που δημιουργούσε πολλά πρακτικά και οικονομικά προβλήματα. Η θέση III θεωρούσε ότι ανήκε στην Εθνική Τράπεζα. Κατά τη γνώμη του η καταλληλότερη θέση, που μάλιστα ανήκε στο Δημόσιο, ήταν αυτή που είχε προταθεί και παλαιότερα από την Αρχαιολογική Επιτροπή Μακεδονίας, δηλαδή νότια του Κεντρικού Νοσοκομείου και μεταξύ των σημερινών οδών Εθν. Αμύνης - Αρμενοπούλου - Κ. Μελενίκου - Εγνατίας.

Η Γενική Διεύθυνση Δημοσίων Έργων, όμως, επικατέστη την παλαιά έκθεση της Υπηρεσίας Αρχιτεκτονικών Μελετών του 1934 και των μειονεκτημάτων που παρουσίαζε ο προτεινόμενος χώρος όπως, για παράδειγμα, το ανεπαρκές των διαστάσεών του για την άνετη ανέγερση Μουσείου (αρ. πρωτ. 64465/6-7-1939). Την ίδια άποψη εξέφρασαν ο Διευθυντής Αναστηλώσεως Α. Ορλάνδος και ο καθηγητής αρχαιολογίας Γ. Οικονόμου, οι οποίοι ζήτησαν να επεκταθεί ο χώρος, με το να καταργηθεί δηλαδή η οδός πίσω από το προτεινόμενο γήπεδο (Κ. Μελενίκου) και να παραχωρηθεί και το συνεχόμενο προς δυσμάς γήπεδο μέχρι τον περίβολο του Αγίου Γεωργίου (αρ. πρωτ. 123251/246/7-12-1939). Οι Διευθυντές Αρχαιοτήτων Μαρινάτος, Τεχνικών Υπηρεσιών Πάντζαρης και Υπουργείου Συγκοινωνίας Δημητρακόπουλος διατύπωσαν σοβαρές αντιρρήσεις σχετικά με την πραγματοποίηση των ανωτέρω, έτσι για μία ακόμη φορά προτάθηκε η θέση κοντά στο Άσυλο Παιδιού (αρ. πρωτ. 125400/5346/17-1-1940).

Όμως, νέα καθυστέρηση προήλθε από την πρόταση που κατέθεσε στην 20ή συνεδρία του Αρχαιολογικού Συμβουλίου (30-1-1940) ο Γεώργιος Σωτηρίου, Διευθυντής του Βυζαντινού Μουσείου Αθηνών, ο οποίος υποστήριξε ότι η Θεσσαλονίκη με τόσα αρχαία και βυζαντινά μνημεία μπορούσε να παραχωρήσει κάποιο από αυτά ως Αρχαιολογικό Μουσείο, χωρίς να παραστεί ανάγκη να κτιστεί νέο Μουσείο. Έτσι πρότεινε τη Ροτόντα του Αγίου Γεωργίου, κατάλληλα διαμορφωμένη στο εσωτερικό, αλλά και το εξωτερικό της. Σημαντικό ήταν ότι περιβαλλόταν από μεγάλη αυλή, στην οποία ευρίσκονταν παλαιό οίκημα Εφόρου, περίπτερο της Γαλλικής Σχολής, αίθουσες για βυζαντινά αγγεία και άλλα. Επιπλέον, θα αναστηλωνόταν ο κυκλικός περίβολος, στον οποίο θα ανοίγονταν κατάλληλα παράθυρα κατά τον τύπο της βασιλικής της Αχειροποιήτου. Για τη μελλοντική ανάπτυξη του Μουσείου αυτού θα μπορούσε ο χώρος να επεκταθεί, ακόμη και μέχρι της Πύλης του Γαλερίου, με βαθμιδωτές απαλλοτριώσεις και να διαμορφωθεί στοά (η οποία υπήρχε αρχικά) για την τοποθέτηση αγαλμάτων και άλλων γλυπτών. Αποτέλεσμα τούτων θα ήταν το μνημείο να διασωθεί και να αναδειχθεί παίρνοντας την αρχική του όψη, αλλά και η Θεσσαλονίκη να αποκτήσει ένα πρότυπο Αρχαιολογικό Μουσείο. Επιπλέον, ο Γ. Σωτηρίου πρότεινε το Βυζαντινό Μουσείο να ιδρυθεί δίπλα στο ναό του Αγίου Δημητρίου, όπως είχε σχεδιάσει ο αποθανών Α. Ζάχος (αρχιτέκτονας του Δήμου Θεσσαλονίκης, μέλος της Διεθνούς Επιτροπής η οποία, με επικεφαλής τον Γάλλο αρχιτέκτονα-πολεοδόμο Ε. Hébrard, ξεκίνησε τη διαδικασία εκπόνησης νέου ρυμοτομικού σχεδίου Θεσσαλονίκης ύστερα από την πυρκαγιά του 1917), σε συνδυασμό και με την αναστήλωση του μνημείου (αρ. πρωτ. 145/10-7-1940).

Εικ. 10.8: Διαγράμματα του 1938 με τις τρεις προτεινόμενες θέσεις του Γραφείου Σχεδίου Θεσσαλονίκης για την ανέγερση του νέου Μουσείου:
 I) το οικοδομικό τετράγωνο μεταξύ των οδών Αγνωστού Στρατιώτου - Ολύμπου - Μακεδονικής Αμύνης - Φιλίππου,
 II) το οικοπέδο στη διασταύρωση Βασιλίσσης Σοφίας (σήμερα Εθνικής Αμύνης) και Αγίου Δημητρίου, όπου βρισκόταν το κεντρικό Νοσοκομείο Θεσσαλονίκης (νοσοκομείο Γ. Γεννηματάς),
 III) το οικοπέδο κοντά στο Ασυλο Παιδιού και σε απόσταση 200 μ. περ. νότια του Πανεπιστημίου (Φιλοσοφική Σχολή).

Εικ. 10.8: The 1938 suggestions:
 I) the building square between the streets of Agnostou Stratiotou - Olympus - Macedonikis Amynis - Philippou,
 II) the plot in the corner of Vasilissis Sophias (today Ethnikis Amynis) and Agiou Dimitriou, where the central Hospital of Thessaloniki was (hospital G. Gennimatas), and
 III) the plot near to the Asylum of Child, about 200 m. to the south of the University (School of Philosophy).

Η Αρχαιολογική Επιτροπή Θεσσαλονίκης επε-
νέβη για μια ακόμη φορά, κρίνοντας ότι η εφαρ-
μογή της πρότασης Σωτηρίου δεν ήταν δυνατό να
εκπληρώσει τις μουσειακές ανάγκες της πόλης,
ενώ επέφερε σημαντικές ανατροπές και στο
σχέδιο πόλεως (συνεδρία 1, 13 Ιουνίου 1940). Η
έκταση του ελευθέρου χώρου γύρω από το ναό
ακόμη και μετά τις διαμορφώσεις που πρότεινε
ο Σωτηρίου θα ήταν ανεπαρκής. Η αναστήλωση
του κυκλικού εξωτερικού τοίχου του μνημείου
θα ήταν πολύ δαπανηρή και εξόχως τολμηρή
ελλείψει σαφών δεδομένων. Τα κτίσματα στον
περίβολο (κατοικία εφόρου κλπ) ήταν σαθρά,
ερειπωμένα και μικρά. Επιπλέον, δεν μπορού-
σαν να κτισθούν νέα οικοδομήματα στον περί-
βολο γιατί στο υπέδαφος αυτού υπήρχαν συ-
μπλέγματα οικοδομημάτων, τα πιο πολλά ανεξε-
ρεύντητα. Οι απαλλοτριώσεις θα ήταν εξαιρετικά
δαπανηρές. Όσον αφορούσε στο εσωτερικό του
μνημείου, δεν μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για
μουσειακά εκθέματα λόγω του τεραστίου ύψους
του τρούλου και του απέραντου χώρου, τα οποία
θα εκμηδένιζαν και τα μεγαλύτερα εκθέματα.
Ως προς το Βυζαντινό Μουσείο Θεσσαλονίκης,
τέλος, το σχέδιο του αιμνήστου Ζάχου ήταν η
ίδρυση ενός μικρού Μουσείου δίπλα στο Ναό
του Αγίου Δημητρίου για να στεγάσει τα γλυπτά
και άλλα αρχιτεκτονικά αντικείμενα από τον ίδιο
Ναό, όχι τα πολυπληθή βυζαντινά αντικείμενα
όλης της πόλης. Η ευχή της επιτροπής ήταν
να ιδρυθεί «νέον μέγα μουσείον, δυνάμενον να
περιλάβει τα καλλιτεχνικά και ιστορικά μνημεία
της Μακεδονίας από αρχαιωτάτων χρόνων μέχρι
σήμερον. Δια τοιούτο δε μουσείον δεν λείπουν
οι διαθέσιμοι χώροι».

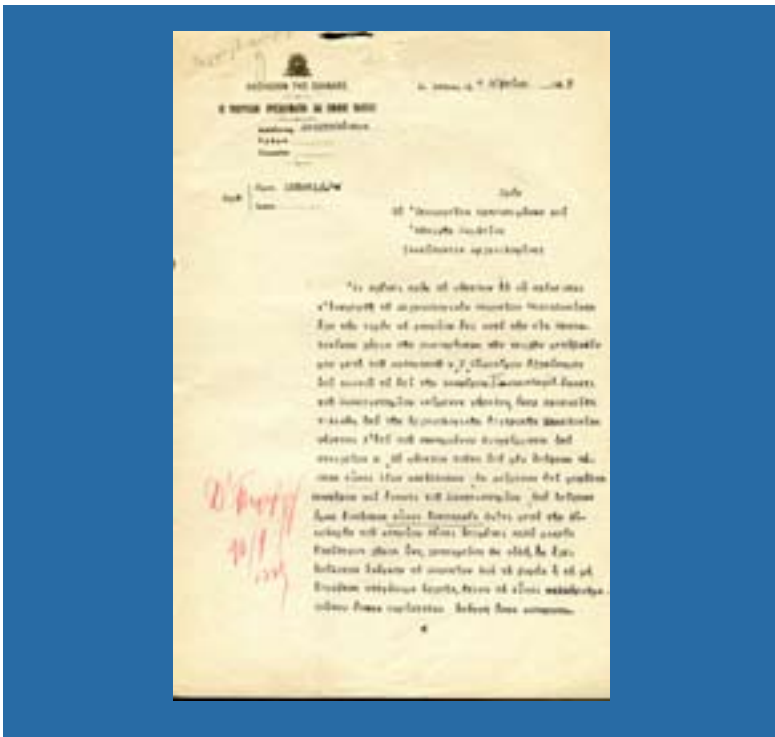
Ο πόλεμος βέβαια δημιούργησε πολλά προ-
κόμματα, αν και το εν λόγω θέμα συνέχισε να

απασχολεί. Με έγγραφό του προς το Υπουργείο
Οικονομικών, ο Υπουργός Παιδείας ζήτησε την
έγκριση πίστωσης 10.000.000 δραχμών για να
επιχειρηθεί το έργο της ίδρυσης του Μουσείου
(αρ. πρωτ. 58735/1688/25-8-1941). «... Επει-
δή τώρα αι αρχαιότητες είναι αποκεκρυμμένοι»
(παρέμειναν έως το 1951 σε βαθιά ορύγματα για
την προστασία τους από αεροπορικούς βομβαρ-
δισμούς, λεηλασίες και αρχαιοκαπηλίες), «θα
γίνει δε άμα τη λήξει του πολέμου ανάγκη να
επανεκτεθώσι αύται εις τα μουσεία των, ορθόν
είναι να ληφθεί απόφασις εν τω παρόντι ότι το
Κράτος θέλει να δώσει εργασίαν εις τους ανέρ-
γους πολίτας, να επιχειρηθεί η κτίσις του ορι-
στικού μουσείου της Θεσσαλονίκης ώστε η εκ-
των κρυψώνων εξαγωγή και τοποθέτησις των
αρχαίων να γίνει απ' ευθείας εις την οριστικήν
θέσιν των εις το νέον Μουσείον... έχομεν και την
υπόσχεσιν του κ. von Schönebeck, ότι μετά τον
Ιανουάριον θα δυνηθώσιν αι γερμανικά αρχαία
κατοχής να παράσχωσιν ημίν αποτελεσματικήν
βοήθειαν εις υλικά και μεταφορικά μέσα».

Κατόπιν τούτων, συστήθηκε στο Υπουργείο
Παιδείας ειδική επιτροπή, αποτελούμενη από
τους Γ. Σωτηρίου ως πρόεδρο, Διευθυντή του
Βυζαντινού Μουσείου, Γ. Οικονόμου, καθηγη-
τή Αρχαιολογίας και Γραμματέα της Αρχαιολο-
γικής Εταιρείας, Δ. Ευαγγελίδη, Διευθυντή
Εθνικού Μουσείου, Α. Ορλάνδου, Διευθυντή
Αναστήλωσης και Γ. Μέγα, Διευθυντή Λαο-
γραφικού Αρχείου Ακαδημίας, προκειμένου
να συντάξουν οικοδομικό πρόγραμμα για την
ανέγερση Μουσείου στη Θεσσαλονίκη (αρ.
πρωτ. 64066/1852/15-9-1941). Η επιτροπή κα-
τέληξε στο ακόλουθο πόρισμα (1-10-1941): ως
προς το γήπεδο για την ίδρυση του Μουσείου,
θεώρησε κατάλληλο το χώρο νότια του Πανε-

πιστημίου, κοντά στο Άσυλο του Παιδιού. Το
Μουσείο, με συνολικό εμβαδόν τουλάχιστον 25
στρέμματα, θα απαιτούσε: α) Ευρύ χώρο ώστε
και το οίκημα να μπορεί να εξελιχθεί και να
περιλαμβάνει αυλή για υπαίθριες αρχαιότητες,
κινητές ή κάτω από υπόστεγα. β) Προϊστορικό
και κλασικό τμήμα (ένα για τα βαρέα αντικεί-
μενα, αγάλματα, επιγραφές, ανάγλυφα κλπ,
και ένα για ελαφρά πράγματα αγγεία, πλαγγό-
νες κλπ). γ) Αίθουσα για τα γύψινα εκμαγεία.
δ) Βυζαντινό τμήμα (1. για βαρέα αντικείμενα,
2. για εικόνες, 3. για ψηφιδωτά, 4. για άμφια,
ξυλόγλυπτα, σκεύη κλπ). ε) Λαογραφικό τμήμα
(1. γενικό τμήμα με ενδυμασίες, έπιπλα, σκεύη,
εργαλεία, 2. χαρακτηριστικά δωμάτια χωριών).
ζ) Γραφεία, εργαστήρια. η) Αίθουσα διαλέξεων,
βιβλιοθήκη, αναγνωστήριο, αρχείο. θ) Αίθουσα
καλλιτεχνικών εκθέσεων και πινακοθήκη. ι)
Κατοικίες φυλάκων, αποχωρητήρια, μεγάλες
αποθήκες.

Όμως, και ο χώρος νότια του Πανεπιστημίου, κον-
τά στο Άσυλο του Παιδιού ήταν τελικά προβλη-
ματικός. Τμήμα του καταλάμβανε ο αθλητικός
σύλλογος ΠΑΟΚ, αλλά η δυσκολία βρισκόταν
στο νοτιοανατολικό τμήμα του που καλυπτό-
ταν από οικίσκους και παραπήγματα που είχαν
ανεγερθεί αυθαίρετα (βλ. παραπάνω, αυθαίρε-
τος συνοικισμός Αγίας Φωτεινής). Το ύψος των
οικονομικών επιβαρύνσεων (απαλλοτριώσεις-
αποζημιώσεις επιφανειούχων) αλλά κυρίως το
οξύ πρόβλημα της στέγασης που θα προέκυπτε
από την κατεδάφιση δεκάδων οικιών και την
απομάκρυνση αναλόγου αριθμού οικογενειών
απέτρεψε την υλοποίηση και αυτού του σχεδί-
ου. Προτάθηκε, λοιπόν, από τον Έφορο Χαρά-
λαμπο Μακαρόνα άλλος χώρος, κεντρικότερος
και εντελώς ελεύθερος για άμεση οικοδόμηση,

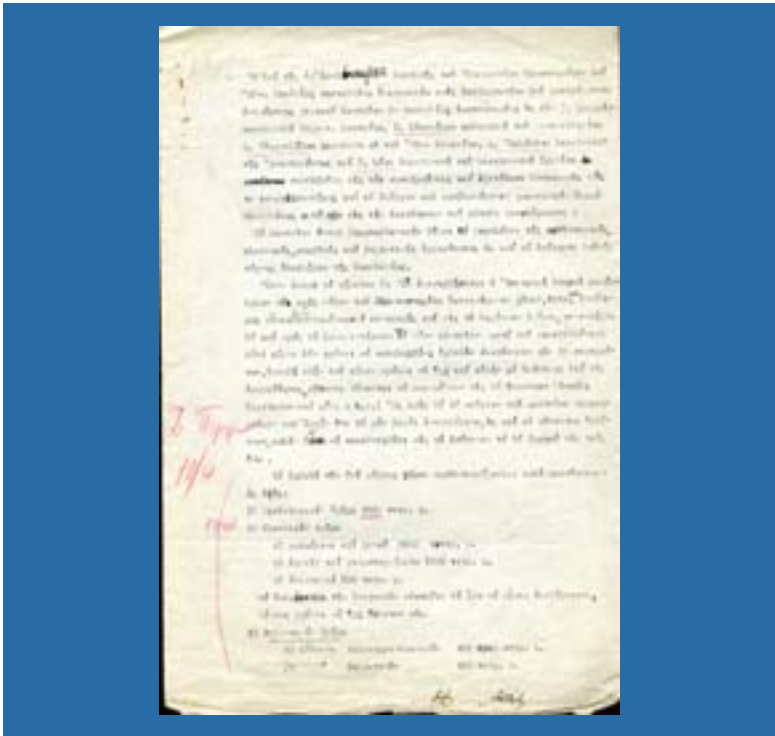
Εικ. 10.9: Η πρόταση του Διευθυντή Αναστήλωσεως Α. Ορλάνδου και του καθηγητή αρχαιολογίας Γ. Οικονόμου (7/12/1939).

Pic. 10.9: The proposal of the Director of Restorations A. Orlandos and the Archeology Professor C. Economou (December 7, 1939).

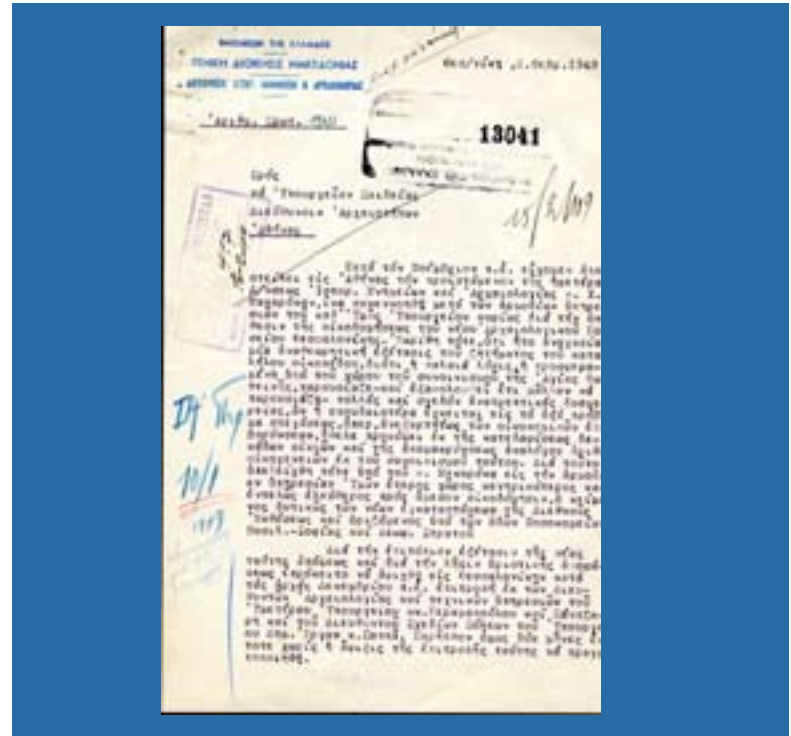
Εικ. 10.10: Η Αρχαιολογική Επιτροπεία Θεσσαλονίκης κρίνει αρνητικά την πρόταση του Γ. Σωτηρίου (συνεδρία 1, 13 Ιουνίου 1940).

Pic. 10.10: The Archaeological Committee of Thessaloniki considered G. Sotiriou's proposal negatively (Session 1, June 13, 1940).

Εικ. 10.11: Το πόρισμα της Ειδικής Επιτροπής (Γ. Σωτηρίου, Γ. Οικονόμου, Δ. Ευαγγελίδης, Α. Ορλάνδος, Γ. Μέγας) σχετικά με το οικοδομικό πρόγραμμα για την ανέγερση Μουσείου στη Θεσσαλονίκη (1/10/1941).

Pic. 10.11: The conclusions of the Committee appointed to deal with the new museum's building project (October 1, 1941).

Εικ. 10.12: Ο Έφορος Χαράλαμπος Μακαρόνας πρότεινε για τη θέση του νέου Μουσείου Θεσσαλονίκης τον χώρο δυτικά των νέων εγκαταστάσεων της ΔΕΘ, που οριζόταν από τις οδούς Νοσοκομίων - Βασ. Σοφίας - Λεωφ. Στρατού (2/2/1949).

Pic. 10.12: The proposal of the Ephor H. Makaronas (the area defined by the streets of Nosokomion - Vas. Sofias - Straou Avenue) (February 2, 1949).

ο κείμενος δυτικά των νέων εγκαταστάσεων της ΔΕΘ, που οριζόταν από τις οδούς Νοσοκομείων - Βασ. Σοφίας - Λεωφ. Στρατού (αρ. πρωτ. 19011, 2/2/1949). Η αλληλογραφία για την ανέγερση του Μουσείου τελεσφόρησε το 1949, με την αγορά γηπέδου 12 στρεμμάτων απέναντι από το κτίριο της ΧΑΝΘ (βλ. Βοκοτοπούλου, Ι., 1986, σ. 17 και Βοκοτοπούλου, Ι., 1996, σ. 18). Αν και ο Υπουργός Παιδείας Κ. Τσάτσος προώθησε το ζήτημα της εκπόνησης σχετικής μελέτης στις τεχνικές υπηρεσίες του Υπουργείου (7/12/1949), βάση της οποίας αποτέλεσε η εισηγητική έκθεση του Χ. Μακαρόνα (19/11/1949), που είχε κάνει μια αρκετά αναλυτική περιγραφή του οικοδομικού προγράμματος ενώ είχε τονίσει τον καλλιτεχνικό, αισθητικό αλλά κυρίως τον διδακτικό και εθνικό ρόλο του νέου Μουσείου της μακεδονικής πρωτεύουσας, η μελέτη τελικά δεν προχώρησε (βλ. Γιακουμακάτος, Α., 2003, σσ. 476-8).

Το 1952-53 ξεκίνησε η επανέκθεση στο Γενί Τζαμί, από τον Χ. Μακαρόνα και τον νέο επιμελητή αρχαιοτήτων Μανόλη Ανδρόνικο. «Η επανέκθεση των ως άνω αρχαίων, αποκειμένων ήδη εις το ύπαιθρον, καθίσταται απαραίτητος ου μόνον ίνα ταύτα καταστούν προσιτά εις τους

επισκέπτας, αλλά και ίνα αποφευχθεί περαιτέρω φθορά των. Είναι δέ αναγκαία παρ' όλον ότι υπάρχει πρόβλεψις ανεγέρσεως νέου αρχαιολογικού Μουσείου, επειδή η οριστική έκθεση των συλλογών εν τω προβλεπομένω κτηρίω δεν πρόκειται να πραγματοποιηθεί προ της παρελεύσεως πολλών ετών» (αρ. πρωτ. 109/17-2-1958).

Το 1956 ανατέθηκε στον Π. Καραντινό η εκπόνηση ενός πρώτου σχεδίου για το Μουσείο της Θεσσαλονίκης, που ο αρχιτέκτονας το αντιλήφθηκε σε οργανική σχέση με το οικοδομικό τετράγωνο απέναντι από τη ΧΑΝΘ, προτείνοντας την κατεδάφιση του στρατιωτικού θεάτρου και την ανέγερση πινακοθήκης, ώστε να δημιουργηθεί ένας ενιαίος πυρήνας πολιτισμού (βλ. Γιακουμακάτος, Α., 2003, σ. 478). Το 1960 ο Π. Καραντινός αφού εκπόνησε, όπως το συνήθιζε, τέσσερις παραλλαγές της μελέτης, κατέληξε στο ακόλουθο σχέδιο (ό.π., σσ. 478, κ.ε.): στεγασμένο αίθριο με διπλή κιονοστοιχία «κλασικής» κυκλικής διατομής· κεντρικός προθάλαμος, αριστερά του οποίου βρισκόταν η αίθουσα αντιγράφων και δεξιά το αναψυκτήριο και οι βοηθητικοί χώροι· κεντρική εσωτερική αυλή, γύρω από την οποία αναπτυσσόταν το πρώτο

Π του βυζαντινού τότε τμήματος (η ανέγερση ανεξάρτητου Βυζαντινού Μουσείου δεν είχε πραγματοποιηθεί ακόμη), ενώ μετά ξεκινούσε ελαφρά υπερυψωμένη η δεύτερη περιμετρική πτέρυγα του αρχαιολογικού τμήματος.

Το νέο Μουσείο άρχισε να κτίζεται το Φεβρουάριο του 1961, εγκαινιάστηκε τον Οκτώβριο του 1962 και το 1971 ολοκληρώθηκε η έκθεση σε όλες τις αίθουσες (βλ. Βοκοτοπούλου, Ι., 1996, σ. 19). Το 1980 δημιουργήθηκε μια νέα πτέρυγα για τα ευρήματα από τις ανασκαφές της δεκαετίας του 1970 στους Βασιλικούς Τάφους της Βεργίνας, ενώ στις 8 Σεπτεμβρίου 2006, το Μουσείο εγκαινιάστηκε ξανά, έπειτα από αλλαγές στο πρώτο αρχιτεκτονικό σχέδιο του Π. Καραντινού. Επιπλέον, πραγματοποιήθηκε η επανέκθεση των συλλογών του Μουσείου με τρόπο σύγχρονο και ανθρωποκεντρικό. Έτσι, στο κόσμημα αυτό της πόλης, χώρο πολιτισμού και μάθησης, όπου εκτίθενται ευρήματα κυρίως από την περιοχή της Θεσσαλονίκης, αλλά και των γειτονικών νομών, παρουσιάζεται συνολικά ο πολιτισμός της Μακεδονίας από τα προϊστορικά χρόνια μέχρι την ύστερη αρχαιότητα, και αναπαρίσταται η ζωή και η καθημερινότητα των ανθρώπων που έδρασαν κάποτε στον τόπο αυτό.

The precious Historical Archive of the Archaeological Service provides important information about the foundation of the archaeological museum in Thessaloniki and about the difficulties and the problems that «delayed» this process.

From 1925 until 1962, the Archaeological Museum of Thessaloniki was accommodated in the Geni mosque, which was very small for such type of a museum with an enormous amount of archaeological exhibits. Moreover, the mosque belonged to the National Bank thus

the state was burdened with a 30.000 drs rent a year.

The foundation of a new archaeological museum in the city of Thessaloniki had been proposed by the Ephorate of Antiquities of

Macedonia already from 1930, in the meeting «about museums» that held in the Ministry of Education and Religions under the presidency of the Minister Georgios Papandreou.

In the year 1934, a 3000 m² area was suggested as a suitable place for the construction of the new Museum building, the one opposite the University (School of Philosophy), at the northern part of the Ethnikis Amynis road (the area between the current streets of Ethn. Amynis - Armenopoulou - K. Melenikou - Egnatias). The Archaeological Committee of the University as well as the Consultative Archaeological Council of the Ministry agreed to that suggestion. However, the competent Office of Architectural Studies and Works of the Ministry of Transport marked the need for a Library near to the Museum. Thus the area that had been proposed initially was not sufficient for

the two buildings nor only for the Museum that was to hold «the archaeological discoveries of entire Macedonia».

In 1938, the Office suggested three new places: I) the building square between the streets of Agnostou Stratiotou - Olympus - Macedonikis Amynis - Philippou, II) the plot in the corner of Vasilissis Sophias (today Ethnikis Amynis) and Agiou Dimitriou, where the central Hospital of Thessaloniki was (hospital G. Gennimatas), and III) the plot near to the Asylum of Child, about 200 m. to the south of the University (School of Philosophy), which prevailed over the others.

During the long period until the construction of the new museum, several other areas were also proposed, among them was the one introduced before the Archaeological Council

(30-1-1940) by G. Sotiriou, Director of the Byzantine Museum of Athens. His view was not to build a new museum but to use the Rotonda of Saint George instead, a proposal that did not become acceptable.

The correspondence about the foundation of the new Archaeological Museum of Thessaloniki ended in 1949 with the purchase of an area of 12 acres opposite the building of HANTH. In 1956, the architect P. Karantinos was assigned to develop the plan of the Museum. The new Museum began to be built in February 1961 and it was inaugurated in October 1962. In 1980 it acquired a new wing, which housed the exhibits from the Royal Tombs of Vergina, while on 8 September 2006, the Museum was inaugurated again, after changes in the first architectural drawing of P. Karantinos.

Πολυξένη Αδάμ-Βελένη

Η ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ ΤΗΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ

Το αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας που ιδρύθηκε στη Θεσσαλονίκη στα μέσα του Νοεμβρίου του 1912, είκοσι μόνο μέρες μετά την απελευθέρωση της πόλης, αποτελεί μία ανεξάντλητη πηγή πληροφοριών όχι μόνο για τη Μακεδονία, αλλά για όλον το βορειοελλαδικό χώρο. Η σύσταση γραφείου Αρχαιολογικής Υπηρεσίας έγινε με επείγουσα απόσπαση του Εφόρου Γεώργιου Οικονόμου από την Αθήνα.

Όπως προκύπτει από την έρευνα στο πολύτιμο αυτό αρχείο, πρωταρχικό μέλημα του πρώτου Εφόρου, υπευθύνου για όλες τις αρχαιότητες, «αδιακρίτως εποχών», σύμφωνα με τη σχετική απόφαση, ήταν, με τον ανεπαρκή νόμο ΒΧΜΣ της 27ης Ιουλίου 1899, να εξασφαλίσει στοιχειώδη προστασία των ορατών αρχικά μνημείων όπως ήταν οι βυζαντινές εκκλησίες. Προβαίνει αμέσως, τον Ιούλιο του 1913, σε κήρυξη ως διατηρητέων μνημείων των βυζαντινών εκκλησιών του Αγίου Δημητρίου, του Προφήτη Ηλία, της Αγίας Αικατερίνης, της Παναγίας Χαλκέων, της Αγίας Σοφίας και της Ροτόντας, που λειτουργούσε ως ναός του Αγίου Γεωργίου.

Ένα μήνα αργότερα κηρύσσονται ως μνημεία τα τείχη της πόλης και ο Λευκός Πύργος, αφού προηγήθηκε η πρόταση από έναν τοπικό άρχοντα να κατεδαφιστεί. Επισήμως καθαιρείται η πύλη του Βαρδαρίου για να διαπλατυνθεί ο δρόμος και να διανοιχτεί η πλατεία, γνωστή σήμερα ως «Πλατεία Δημοκρατίας», και χάνονται για πάντα όλα τα αρχιτεκτονικά του μέλη και τα ανάγλυφα που κοσμούσαν τις όψεις του. Την ίδια εποχή αρχίζει μια σιωπηρή, πλην όμως συστηματική, κατεδάφιση μεγάλων τμημάτων των τειχών της, που διήρκεσε πολλές δεκαετίες.

Τα πρώτα χρόνια της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας

Η έστω και ερασιματική παρακολούθηση των εγγράφων που αφορούν την πόλη της Θεσσαλονίκης αποβαίνει ιδιαιτέρως διαφωτιστική για την ιστορία της έρευνας στην πόλη και ερμηνεύει ορισμένες μεταγενέστερες κακοδαιμονίες της. Η τριετία μέχρι την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου ήταν καθοριστική για την περαιτέρω εξέλιξη της πόλης. Η αναταραχή στο χώρο των Βαλκανίων δρα ανασταλτικά στην προστασία των αρχαιοτήτων. Στα 1916 γίνεται για πρώτη φορά παρακολούθηση εκσκαφής οικοπέδου στις οδούς Αριστοτέλους και Αγίου Νικολάου. Εμφανίζεται κρύπτη, σύμφωνα με την έκθεση που υπάρχει στο αρχείο της ΙΣΤ΄ Εφορείας Αρχαιοτήτων, και αναστέλλονται οι οικοδομικές εργασίες.

Την ίδια εποχή ομάδες του Στρατού της Ανατολής, του περίφημου *Armée d' Orient*, επανδρωμένες με επιστήμονες διαφόρων ειδικοτήτων, επιδίδονται σε ποικίλες έρευνες, άλλοτε με την έγκριση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και άλλοτε όχι, και διοχετεύουν τα κινητά ευρήματα προς διάφορα μουσεία της Ανατολής ή της Δύσης.

Το 1917 η πόλη σημαδεύεται από τη μεγάλη πυρκαγιά που ξέσπασε τον Αύγουστο και κατέστρεψε, διαρκώντας μέρες λόγω του δυνατού Βαρδάρη, όλο σχεδόν το ιστορικό κέντρο, δυτικά της Αγίας Σοφίας και της Αχειροποιήτου, εκτός από την περιοχή των σημερινών «Λαδάδικων». Η κυβέρνηση, αντιλαμβανόμενη τη μεγάλη ευκαιρία που είχε δοθεί με την πυρκαγιά –άραγε πόσο τυχαία;– για την πολεοδομι-

κή ανασυγκρότηση της πόλης ορίζει επιτροπή επανασχεδιασμού της. Ήδη από τότε πίστευαν ότι η Θεσσαλονίκη έπρεπε να παίξει στρατηγικό ρόλο σε ολόκληρη τη Βαλκανική, την Κεντρική Ευρώπη και την Ανατολική Μεσόγειο.

Με επικεφαλής, τον Γάλλο πολυεπιστήμονα Ερνέστο Εμπράρ, η επταμελής επιτροπή του «Νέου Σχεδίου Πόλεως» μέσα στον εκπληκτικό χρόνο των εννέα μηνών επεξεργάστηκε τα στοιχεία που προήλθαν από την άμεση τοπογράφηση και κτηματογράφηση των ιδιοκτητών της πυρίκαυστης ζώνης. Το Σχέδιο Εμπράρ, πρωτοποριακό για την εποχή του, προέβλεπε χώρους πρασίνου, αθλητισμού και ψυχαγωγίας και ταυτόχρονα σεβόταν απόλυτα τα μνημεία, για τα οποία ο ίδιος ο Εμπράρ έδειχνε ξεχωριστό ενδιαφέρον.

Από αυτό το μεγαλόπνοο και φιλόδοξο σχέδιο, μετά από αλλεπάλληλες τροποποιήσεις εξαιτίας των συγκρούσεων ιδιωτικών συμφερόντων, υλοποιήθηκε εξ ολοκλήρου μόνο ο άξονας της Αριστοτέλους. Ο Έφορος Αρχαιοτήτων Στρατής Πελεκίδης επισημαίνει εγγράφως τη μεγάλη ευκαιρία που δίνεται για αρχαιολογική έρευνα στην πυρίκαυστη ζώνη, πρόταση που πέφτει στο κενό, λόγω ελλείψεως πόρων. Έτσι, χάνεται οριστικά μία πρώτη μεγάλη δυνατότητα αποκάλυψης σημαντικών μνημείων πριν την έναρξη εφαρμογής του Σχεδίου Εμπράρ.

Η πόλη, εκτός από την πυρκαγιά, πλήττεται και από τον πόλεμο. Ήδη από το 1918 καταφθάνουν οι πρώτοι πρόσφυγες, οι οποίοι εγκαθίστανται καταρχάς στην Τούμπα και μετοικούν στη συνέχεια μέσα στην πόλη, καταλαμβάνοντας ακόμη

και τις βυζαντινές εκκλησίες, όπως της Αχειροποιήτου, της Παναγίας Χαλκέων, των Αγίων Αποστόλων και της Αγίας Αικατερίνης. Ξένοι φωτογράφοι της εποχής βρίσκουν το γεγονός γραφικό και το απαθανατίζουν σε φωτογραφίες-ντοκουμέντα για το κοινωνικό πρόσωπο της Εκκλησίας της εποχής εκείνης. Χρησιμοποιώντας παράνομα οικοδομικό υλικό από το τείχος οι πρόσφυγες εγκαθίστανται προσωρινά πάνω ή πλάι του. Πολλά από τα κτίσματα αυτά ακόμη και σήμερα παραμένουν προσαρτημένα εκεί.

Στις αρχές του 1918 έχουμε στο αρχείο την πρώτη υπόδειξη για παρακολούθηση εκσκαφών μέσα στην πόλη στη συμβολή των οδών Κασσάνδρου και Προφήτη Ηλία. Ο νομομχανικός της Θεσσαλονίκης ζητεί από τον Έφορο να υποδειχτούν τα αρχαιολογικού ενδιαφέροντος οικοπέδα, ώστε να εξαιρεθούν από την εφαρμογή του νέου σχεδίου και να απαλλοτριωθούν. Η πρόταση δεν προχώρησε, αφού θα έπρεπε να σταματήσει η ανοικοδόμηση μέσα στην πόλη και ήδη η πίεση από τους ιδιοκτήτες ήταν τεράστια. Την ίδια χρονιά, όπως προκύπτει από τα υπάρχοντα έγγραφα, αρχίζει η αναστήλωση του Αγίου Δημητρίου και προτείνεται επισκευή της Ροτόντας και στέγαση του αρχαιολογικού γραφείου στον αυλόγυρο της.

Στα 1920, κατά την εγκατάσταση προσφυγικών οικιών στο συνοικισμό Βαρδάρ, εντοπίζεται το δυτικό νεκροταφείο της πόλης και ανασκάπτεται εκτεταμένο τμήμα του, η πρώτη σωστική ανασκαφή στην πόλη. Το 1921 επιτήδειοι ιδιοκτήτες του Καραβάν Σερράι πετυχαίνουν τον αποχαρακτηρισμό του για να το οικοπεδοποιήσουν, ενέργεια που αποσοβείται με την άμεση και δυναμική παρέμβαση του τότε Εφόρου Σ. Πελεκίδη. Τη χρονιά αυτή έχουμε την πρώτη γνωμοδότηση του Αρχαιολογικού Συμβουλίου για διενέργεια ανασκαφών κάτω από την οδό Αγίου Δημητρίου με εποπτεία του Εφόρου Ξυγούπουλου. Το 1922 με έγγραφες αναφορές και καταγγελίες δηλώνονται καταστροφές σε διάφορα οικοπέδα της πόλης, στην οδό Ερμού, στη συνοικία του Αγίου Νικολάου και στην Πλατεία Αντιγονιδών, όπου είχε ανασκαφτεί το 1919-20 τμήμα των ιερών των Αιγυπτίων Θεών.

Τα χρόνια του Μεσοπολέμου

Η επόμενη δεκαετία από το 1922 ως το 1932 σηματοδοτείται από τα μικρασιατικά γεγονότα. Η Ευρώπη προσπαθεί να ανασυστήσει τις δυνάμεις της μέσα σε λίγα χρόνια από έναν καταστρεπτικό παγκόσμιο πόλεμο, πράγμα που γρήγορα κατορθώνει, ενώ στην καρδιά της μια άλλη ανερχόμενη δύναμη, η φασιστική Γερμανία δημιουργεί δυναμικά ρεύματα στην πρώτη πενταετία του 1930. Μέσα σε αυτό το κλίμα η Θεσσαλονίκη δέχεται, από το 1923 και μετά, μεγάλες ομάδες προσφύγων από τη Μικρά Ασία και την Ανατολική Θράκη και η πληθυσμιακή της σύνθεση αλλάζει και πάλι ουσιαστικά, μέχρι το 1935.

Ταυτόχρονα από τα τέλη του 1924 εντείνονται οι προσπάθειες εφαρμογής του Σχεδίου Εμπράρ στην πόλη. Στο κέντρο της ανεγείρονται πάνω από 1000 οικοδομές και μέχρι το 1935 γίνονται διαρκείς διευκολύνσεις στους χρεώστες των οικοπέδων ώστε να εξοφλήσουν τα χρέη τους για να μπορέσουν να κτίσουν. Μέσα σε αυτή την οικοδομική δραστηριότητα, η Αρχαιολογική Υπηρεσία είναι αδύναμη να παρακολουθήσει οποιαδήποτε εργασία. Κανείς, εξάλλου, εκτός από τον αρμόδιο Έφορο, δεν φαίνεται να ενδιαφέρεται για τα μνημεία, παρά μόνο πώς θα γίνει δυνατό να επαναλειουργήσει ομαλά το κέντρο της πόλης με την εφαρμογή του Νέου Σχεδίου, και πώς θα τακτοποιηθούν τα πλήθη των προσφύγων, που καταφθάνουν διαρκώς μέχρι και το 1926.

Μολονότι οι οικοδομές από το 1925 ως το 1937 κτίστηκαν χωρίς καμία παρακολούθηση, φαίνεται ότι δεν έβλαψαν στο σύνολό τους τις υπεδάφειες αρχαιότητες αφού, εκτός από αυτές που είχαν καταφύγια, οι υπόλοιπες θεμελιωνόνταν ψηλότερα από την πάνω στάθμη των αρχαίων οικοδομημάτων.

Βασική μέριμνα του Εφόρου στη δεκαετία 1922-1932 ήταν η αναζήτηση οικοπέδου και η εξεύρεση κονδυλίων για την ανέγερση Αρχαιολογικού Μουσείου. Προτείνεται ο χώρος πίσω από το Λευκό Πύργο, που προοριζόταν για πανεπιστημιακό κέντρο όπου θα περιλαμβάνονταν

μουσείο - ωδείο - θέατρο και κατάσταση της Χριστιανικής Αδελφότητας Νέων. Ως προσωρινή λύση, για τη λειτουργία του Αρχαιολογικού Μουσείου, παραχωρείται το Γενί Τζαμί, το οποίο παραμένει η έδρα της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1960 οπότε γίνεται η μεταφορά στο σημερινό Μουσείο.

Η ανεύρεση αρχαίων στα οικοπέδα γίνεται πάντα μετά από υπόδειξη των ιδιοκτητών ή των περιοίκων, ενώ συνεχίζεται η αργή και τμηματική κατεδάφιση του οχυρωματικού περιβόλου της πόλης. Ταυτόχρονα, αρχίζει η σταδιακή καθαίρεση των μινωαρέδων που είχαν προστεθεί στις βυζαντινές εκκλησίες, με πρόφαση τις ζημιές που υπέστησαν από την πυρκαγιά, πρώτα των Αγίων Αποστόλων, έπειτα του Αγίου Δημητρίου και το 1925 όλων των υπόλοιπων, μετά από γενική εντολή για όλη την Ελλάδα, εκτός από αυτόν της Ροτόντας. Στην έκθεση του Εφόρου για το 1924 αναφέρεται επιγραμματικά η ανεύρεση του ιερού των Αιγυπτίων Θεών, ενώ στα επόμενα έτη μέχρι το 1927 γίνονται έρευνες στις οδούς Λέοντος Σοφού και Εγνατίας και στο νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής στα δυτικά, όπου εντοπίστηκε τμήμα του εκτενούς δυτικού ρωμαϊκού νεκροταφείου.

Στη δεκαετία αυτή είναι χαρακτηριστική η στάση των τοπικών αρχών σχετικά με τα μνημεία, και προπαντός της δημαρχίας, που αντιμετωπίζει αρνητικά τα ελάχιστα αρχαιολογικά λείψανα θεωρώντας τα ανασταλτικό παράγοντα στο έργο της, ενώ ο Έφορος δεν παύει να σημειώνει την ανάγκη συντήρησης των μνημείων, που βρίσκονται ακόμη σε κακή κατάσταση από την πυρκαγιά.

Στη δεκαετία αυτή για πρώτη φορά εφαρμόστηκε η λύση διατήρησης αρχαιοτήτων σε υπόγειο. Οι ιδιοκτήτες προκειμένου να αποφευχθεί η απαλλοτρίωση, όπως δηλώνεται στο σχετικό συμβόλαιο, παραχωρούν το υπόγειο της οικοδομής τους. Αντίθετα για τα οικοδομήματα του Σαραπειού, στην οδό Διοικητηρίου, «επιλέγεται» η απλή, γρήγορη και εύκολη λύση της εξαφάνισής τους, μετά από έντονες διαμαρτυρίες των περιοίκων για την επί μήνες χάσκουσα ανασκα-

φική τομή. Το 1925 και το 1929 εγκρίνονται για πρώτη φορά κονδύλια για σωστικές ανασκαφές μέσα στην πόλη, ενώ το 1929 μετά βίας αποσοβείται ο κίνδυνος να οικοπεδοποιηθούν τμήματα των τειχών που αποδόθηκαν με τα ανταλλάξιμα στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος.

Η δεκαετία που ακολούθησε, δεν ήταν πιο ευνοϊκή από την προηγούμενη για τις αρχαιότητες της πόλης, παρόλο που τέθηκε σε εφαρμογή ο νέος, αρκετά βελτιωμένος, αρχαιολογικός νόμος που ψηφίστηκε το 1932, ο οποίος ήταν εν ισχύ μέχρι την εφαρμογή του 3028/2002, του νέου αρχαιολογικού νόμου. Πολιτεία και πολίτες έβλεπαν τις αρχαιότητες ως εμπόδια στον εκσυγχρονισμό της πόλης, με όλες τις ολέθριες συνέπειες της άποψης αυτής, με αποτέλεσμα να κινούνται στα όρια της αδιαφορίας έως την εξαφάνιση κάθε ίχνους αρχαίου κτίσματος στα προσκηματικά πλαίσια πάντα της εφαρμογής του Νέου Σχεδίου.

Το 1932 συντελείται και η πρώτη κατάχωση: το μεγάλο οικοδόμημα που ανασκάφτηκε στην Πλατεία Βαρδαρίου, μετά από απόφαση του Αρχαιολογικού Συμβουλίου καταχώνεται, με τον όρο να παρακολουθηθούν οι εργασίες από τον αρμόδιο Έφορο. Η ανασκαφική δραστηριότητα όμως μέσα στην πόλη είναι περιορισμένη: ένα οικόπεδο στη διασταύρωση Φιλίππου και Σιατίστης και μία λάρνακα από εκσκαφή μέσα στον κινηματογράφο «Παλλάς» μετά την περάτωση της θεμελίωσης.

Ωστόσο, όπως προκύπτει από την έγγραφη αλληλογραφία με διάφορες υπηρεσίες της πόλης, γίνεται μία σειρά ενεργειών για προστασία των ορατών μνημείων: απομακρύνονται οι πρόσκοποι από το Λευκό Πύργο το 1934, η εκκλησιαστική επιτροπή Αχειροποιήτου αναλαμβάνει να διαμορφώσει τον περιβάλλοντα του ναού χώρο, συζητείται η διαμόρφωση των κηπαρίων γύρω από την Αψίδα του Γαλέριου, η οποία προστατεύεται από τη διάνοιξη της Εγνατίας το 1936, και δίνεται άδεια για τη λήψη γύψινων εκμαγείων των αναγλύφων της από Γερμανούς αρχαιολόγους και συντηρητές.

Το 1935 κηρύσσονται ως μνημεία οι Ταξιάρχες και ο Όσιος Δαβίδ. Ο Δήμαρχος εκδίδει απόφαση διάθεσης κονδυλίου για τη συντήρηση των αρχαίων στην πόλη. Συντηρείται, επίσης, μία σειρά μνημείων τουρκικών για πρώτη φορά μετά την απελευθέρωση: του Αλατζά Ιμαρέτ, του Χαμζά Μπέη Τζαμί και των Λουτρών στο Καπάν. Παρόλα αυτά, δεν λείπουν και οι αυθαίρετες επεμβάσεις, όπως η εξαγωγή αμμοχάλικου έξω από τον περίβολο του Επταπυργίου το 1937 και η απαίτηση του Δημάρχου να τοποθετήσει φωτεινή διαφημιστική επιγραφή πάνω στο Λευκό Πύργο, ενέργεια που αποφεύχθηκε τελικά με την παρέμβαση του Εφόρου.

Το 1937 συντελείται και η δεύτερη επίσημη κατάχωση μέσα στην πόλη: το κτίριο στη διαγώνιο της οδού Διοικητηρίου όπου ανασκάφτηκε ένα ακόμη τμήμα του Σαραπίου κηρύσσεται διατηρητέο «δια καταχώσεως άνευ διαταράξεως των κτισμάτων». Από το κτίριο που ανασκάφτηκε απομένει σήμερα μόνο μια γύψινη μακέτα, που είχαν την πρόνοια να κατασκευάσουν πριν την οριστική «αφανοποίηση» του υποβλητικού οικοδομήματος με την υπόγεια κρύπτη και το λατρευτικό άγαλμα στη θέση του.

Η έγγραφη αλληλογραφία αποδεικνύει ότι σημαντικές επεμβάσεις σε μνημεία γίνονται και κατά το 1940, παρά την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου: στο εσωτερικό της Αγίας Σοφίας, στα τείχη, στον Άγιο Δημήτριο, στην Παναγία Χαλκέων. Ήδη από το 1936 αναφέρονται στα αρχεία δύο Μουσεία: ένα βυζαντινό στο ρωμαϊκό μνημείο της Ροτόντας (επονομαζόμενο και Άγιος Γεώργιος) και ένα κλασικών αρχαιοτήτων στο Γενί Τζαμί, με ενιαία όμως διεύθυνση. Παρόλα αυτά, επανέρχεται έντονο, όπως προκύπτει από τα έγγραφα, το πρόβλημα ανέγερσης Αρχαιολογικού Μουσείου, με αναζήτηση και πάλι οικοπέδου αυτή τη φορά 200 μ. νότια του κεντρικού κτιρίου του Πανεπιστημίου.

Οι σωστικές ανασκαφές μέσα στην πόλη περιορίζονται στην περισυλλογή αρχαιοτήτων από την κατεδάφιση του δημοτικού τεκέ στη συμβολή των οδών Εγνατίας και Μελενίκου, στην άγνη ανασκαφή ενός τύμβου στην περιοχή Δεν-

δροποτάμου και στη μεταφορά σαρκοφάγου, που βρέθηκε κατά την ανέγερση οικοδομής στο ανατολικό νεκροταφείο της πόλης.

Παρόμοια είναι η δραστηριότητα και τα δύο πρώτα χρόνια του πολέμου, όπου προστίθενται νέα δεινά στα μνημεία με τους βομβαρδισμούς που δέχεται η πόλη. Ωστόσο, οι κατακτητές Γερμανοί επαναφέρουν το θέμα του Μουσείου, υπόσχονται παροχή υλικοτεχνικής βοήθειας και ως θέση του ορίζεται τελικά το σημερινό οικόπεδο, ενώ η ανέγερσή του επιτυγχάνεται μόλις το 1960, είκοσι δηλαδή χρόνια μετά.

Τα χρόνια αυτά επισκευάζονται οι ναοί της πόλης όπως η Αγία Σοφία, οι Άγιοι Απόστολοι, η Αχειροποιήτος, η Αγία Αικατερίνη και ο Προφήτης Ηλίας, ενώ παράλληλα αρχίζουν ανασκαφές στο Επταπύργιο. Η οικοδομική δραστηριότητα περνά περίοδο ύφεσης και η έρευνα μέσα στην πόλη περιορίζεται σε περισυλλογή αρχαιοτήτων από διάφορα σημεία της.

Το 1944 στη θέση της Αρχαίας Αγοράς ανευρίσκεται γυναικείο άγαλμα ρωμαϊκής εποχής, το οποίο οι Γερμανοί φυγαδεύουν στην Αυστρία και το επιστρέφουν μετά τον πόλεμο. Το 1945, μετά την αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων, γίνεται καταγραφή των ζημιών και των αντικειμένων που άρπαξαν οι κατακτητές. Ελάχιστα, ανάμεσα στα όποια και το άγαλμα της Αγοράς, επιστρέφουν ως λάφυρα πολέμου.

Η μεταπολεμική πόλη

Αμέσως μετά τον πόλεμο, η κοινωνία της Θεσσαλονίκης προσπαθεί να ανασυντάξει τις δυνάμεις της από τα δεινά του και να ανασυγκροτηθεί. Όπως προκύπτει από τα έγγραφα του αρχείου της Εφορείας Αρχαιοτήτων, για μία ακόμη φορά η έρευνα του υπεδάφους για την αποκάλυψη των προγενέστερων οικοδομικών φάσεων της ιστορίας της περνά σε δεύτερη μοίρα. Τα χρόνια που ακολουθούν από το 1947 ως το 1960 περίπου αποτελούν τα λεγόμενα χρόνια της «γενιάς της επιβίωσης». Οι ποικιλότητες αυθαιρέσιες και καταπατήσεις, που δειλά εμφανίστηκαν από τις προηγούμενες δεκαετίες, περνούν τώρα μία

νέα περίοδο έξαρσης κι αρχίζουν σταδιακά να συνιστούν μία πάγια μέθοδο παλινόρθωσης της πόλης από τις αλλεπάλληλες ταλαιπωρίες της.

Η εμπόλεμη εξάλλου κατάσταση δεν κλείνει για την Ελλάδα με την αποχώρηση των ξένων στρατευμάτων. Ακολουθεί μία τετραετία εμφυλίου, που επαυξάνει τα δεινά στη ζωή των ανθρώπων. Η Θεσσαλονίκη, όπως κι όλη η Μακεδονία, δεν είναι αμέτοχη σ' αυτή την τρομερή περιπέτεια. Τα μνημεία, έρμια στα χέρια των εμπολέμων γίνονται συχνά ορμητήριά τους ή αποθήκες πυρομαχικών. Το ασταθές και αβέβαιο κλίμα της εποχής αντικατοπτρίζεται και στα έγγραφα της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.

Από το 1950 και εξής αρχίζει και πάλι να γίνεται κανονικότερος ο ρυθμός ζωής στην πόλη. Είναι μία κρίσιμη δεκαετία μέχρι το 1960 που, με τον ξέφρενο και ανεξέλεγκτο ρυθμό της ανοικοδόμησης, καταστρέφεται ουσιαστικά το ιστορικό κέντρο της. Πολλές από τις οικοδομές της δεκαετίας του 1930 κατεδαφίζονται, ενώ οι οικοδομές των εννέα ορόφων, που υψώνονται στη θέση τους ή σε κενά οικοπέδα, απαιτούν βαθύτερη θεμελίωση, με αποτέλεσμα να καταστρέφονται μέσα σε μια νύκτα ολόκληρα αρχαία οικοδομήματα. Οι όροι δόμησης καταπατούνται διαρκώς, οι ακάλυπτοι χώροι περιορίζονται αυθαίρετα. Τα σχετικά έγγραφα είναι ελάχιστα, οι πληροφορίες τους αποσπασματικές και ανεπαρκείς, καθώς δεν γίνονται συστηματικές παρακολουθήσεις οικοπέδων και αποτυπώσεις των οικοδομικών λειψάνων που ενίοτε ανασκάπτονται.

Χωρίς καμία αμφιβολία, η δεκαετία αυτή προετοίμασε την επόμενη, η οποία χωρίς ενδοιασμό θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η «δεκαετία των εργολάβων» στην πόλη. Κανείς πλέον δεν θυμόταν τα υποδειγματικά σχέδια κατοικιών του Εμπράρ, ούτε τις ελάχιστες έστω περιοριστικές διατάξεις του Νέου Σχεδίου, ούτε καν τις δεσμεύσεις της νομοθεσίας του Παπαναστασίου. Η αλλαγή των διατάξεων του οικοδομικού κανονισμού, βάσει της αρχής της απόλυτης χρησιμοθηρικής εκμετάλλευσης των χώρων με την πρόφαση του εκμοντερνισμού των κατοικιών, προσαρμοσμένων στα δεδομένα και στις απαι-

τήσεις της νεοελληνικής κοινωνίας, οδήγησε στη μετατροπή του ιστορικού κέντρου σε μία απέραντη περιοχή ομοιόμορφων, και στις περισσότερες περιπτώσεις αδιάφορων αρχιτεκτονικά, πολυκατοικιών.

Τα οικοπέδα σκάβονται το ένα πίσω από το άλλο και μόνο μέσα από τα χρονικά των *Μακεδονικών* και του *Bulletin de Correspondance Hellenique* μπορούμε κάπως να αντιληφθούμε αυτό τον ξέφρενο ρυθμό της ανοικοδόμησης, ενώ είναι βέβαιο ότι οι περισσότεροι εργολάβοι φροντίζουν να εξαφανίσουν τα ίχνη των αρχαιοτήτων τάχιστα, με το φόβο να τα αντιληφθεί η αρμόδια Υπηρεσία Αρχαιοτήτων. Στη δεκαετία αυτή έγιναν οι μεγαλύτερες καταστροφές στις αρχαιότητες, αφού επικρατεί η άποψη ότι με την απάλειψη από το πρόσωπο της πόλης κάθε ίχνους ιστορικής φυσιογνωμίας την εκσυγχρονίζουν.

Η κατάσταση αυτή βρίσκει απροετοίμαστη την Αρχαιολογική Υπηρεσία, όπου υπηρετούν δύο μόνο μόνιμοι αρχαιολόγοι. Τα λίγα σχέδια των οικοπέδων με αρχαιότητες, που υπάρχουν στο αρχείο της Εφορείας, γίνονται από τους ίδιους τους εργολάβους των οικοδομών, όπου βέβαια η ύπαρξη αρχαίων έγινε ηθελήμενη ή αθέλητα αντιληπτή και επενέβησαν οι αρμόδιοι. Παρόμοια κατάσταση επικρατεί και κατά την επόμενη δεκαετία από το 1960 ως το 1970.

Τα πρώτα χρόνια της σηματοδοτούνται από την αποκάλυψη δύο μεγάλων κτιριακών συγκροτημάτων που αποτελούν και τους μοναδικούς –μαζί με τις πρόσφατα αποκαλυφθείσες αρχαιότητες της Πλατείας Κυπρίων Αγωνιστών– σήμερα αρχαιολογικούς της χώρους: της πλατείας της Αρχαίας Αγοράς και του Ανακτόρου του Γαλέριου. Η περίπτωση του τρόπου διάσωσης της Αγοράς των αυτοκρατορικών χρόνων είναι επίσης χαρακτηριστική: σε οικοπέδο του Υπουργείου Οικονομικών, όπου επρόκειτο να ανεγερθεί το δικαστικό μέγαρο, έπρεπε, έπειτα από τριετή έρευνα στο χώρο, να υψωθεί ένας κίονας σε ανύποπτο χρόνο και να ορθωθεί μπροστά του ένας αρχαιολόγος, ο Φώτης Πέτσας, για να αντιληφθεί η πολιτεία τη σπουδαιότητα του ευρήματος.

Τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει πάνω από εξήντα κατακώσεις μνημείων, σε είκοσι τέσσερις περιπτώσεις οι αρχαιότητες διατηρήθηκαν στο υπόγειο, σε οκτώ στον ακάλυπτο χώρο, ενώ οι απαλλοτριώσεις μετριοούνται στα δάχτυλα του ενός χεριού.

Ίδιες παράμετροι ισχύουν και για την τελευταία δεκαετία από το 1980 ως το 1990, παρά το γεγονός ότι το προσωπικό της Εφορείας είχε στο μεταξύ αυξηθεί σημαντικά. Έτσι, παρόλο που ο έλεγχος των οικοπέδων έγινε συστηματικότερος, και δεν ήταν δυνατόν πλέον να εκδοθεί οικοδομική άδεια χωρίς να προηγηθεί έλεγχος της εκσκαφής με παρουσία αρμοδίου υπαλλήλου, οι αιφνιδιαστικές καταστροφές δεν έλειψαν και η αντιμετώπιση των αρχαιοτήτων από τους εργολάβους-μηχανικούς παρέμεινε αναλλοίωτη: είναι η με κάθε τρόπο προσπάθεια εξαφάνισης των αρχαιολογικών ενδείξεων, ώστε να κερδηθεί χρόνος και να περιοριστούν οι δαπάνες που προκαλεί η ενδεχόμενη ανασκαφή και κατ'έπекταση η τροποποίηση της μελέτης τους.

Στο ιστορικό κέντρο της Θεσσαλονίκης, κατά την εικοσαετία 1953-1973, σύμφωνα με το κτηματολόγιο της ΙΣΤ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, έχουν περιέλθει στην ιδιοκτησία του Δημοσίου για αρχαιολογική χρήση, μετά από αναγκαστική απαλλοτρίωση, κάτι λιγότερο από δύο στρέμματα γης, ελεύθερου χώρου, δηλαδή το 2,5% της εντός των τειχών περιοχής, έκταση που αντιστοιχούσε σε 100 τ.μ. ετησίως εκείνη την περίοδο. Την ίδια εικοσαετία φαίνονται απαλλοτριωμένα τρία υπόγεια συνολικής έκτασης 300 τ.μ. και άλλα επτά συνολικού εμβαδού 1000 τ.μ., τα οποία παραχωρήθηκαν από τους δικαιούχους.

Μετά τη μεταπολίτευση, ενώ θα περίμενε κανείς διαφορετική στάση της πολιτείας σε θέματα πολιτιστικής κληρονομιάς, τα πράγματα χειροτερεύουν. Οι απαλλοτριώσεις ελεύθερων χώρων για αρχαιολογική χρήση αποτελούν ξεχασμένη υπόθεση. Στο αρχείο αναφέρονται δύο απαλλοτριώσεις υπογείων, της τάξης των 40 τ.μ., και μία παραχώρηση 260 τ.μ., σε δεύτερο υπόγειο, στα έγκατα της γης. Τα λίγα αυτά, ως το 1981.

Έκτοτε η μοίρα των αρχαίων είναι γνωστή: κατάκωψη ή καταστροφή ανεξαρτήτως σημασίας. Σε μία εποχή μάλιστα που οι γνώσεις για τον αρχαιολογικό ιστό της πόλης είχαν εμπλουτιστεί, η ανοικοδόμηση συνέχιζε την ανοδική της πορεία και οι απαιτήσεις για ποιότητα στην αρχιτεκτονική ήταν έκδηλες.

Ο εφσυχασμός στον οποίο περιήλθε η πολιτεία τις τελευταίες δεκαετίες διαταράχθηκε το 1992-3 με την ανεύρεση τμημάτων του θεάτρου-σταδίου, ενός ιδιαίτερα σημαντικού μνημείου για την πόλη της Θεσσαλονίκης, σε δύο παράπλευρα οικοπέδα της οδού Απελλού, πολύ κοντά στα Ανάκτορα του Γαλερίου. Αποφασίζεται καταρχάς η απαλλοτρίωση του οικοπέδου, μετά από εισήγηση της αρμόδιας Εφορείας, απόφαση η οποία σε λίγους μήνες μετατρέπεται σε κατάκωψη. Το αρχαίο οικοδόμημα τελικά διασώθηκε με τη δυναμική επέμβαση των αρχαιολόγων της τοπικής Εφορείας, αλλά και την κινητοποίηση των πολιτών και την κατάθεση περί των 17.000 υπογραφών τους στο Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο. Η απαλλοτρίωση του μνημείου τελεσιδίκησε το 2000 και η διαμόρφωση και ανάδειξή του δρομολογήθηκε το 2010 με τη σχετική εξασφάλιση χρηματοδότησης.

Ωστόσο, όπως προκύπτει, από το λεπτομερειακό πλέον αρχείο της ΙΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, η πρώτη δεκαετία του 21ου αιώνα δεν υπήρξε και πάλι ευνοϊκή για τη Θεσσαλονίκη. Η αντιμετώπιση της

ύπαρξης αρχαιοτήτων στο κέντρο της παρέμεινε αναλλοίωτη εδώ και εκατό σχεδόν χρόνια, αφού ακόμη και σήμερα θεωρούνται από τους περισσότερους σοβαρό εμπόδιο υλοποίησης μεγάλων δημόσιων «κοινοφελών» έργων.

Τα τελευταία χρόνια υλοποιούνται, πράγματι, μεγάλα έργα μέσα στην πόλη, όπως ο αγωγός φυσικού αερίου ή νερού και το μετρό, τα οποία πρόκειται να επιφέρουν δραστικές αλλαγές στη μορφή της. Η εσφαλμένη τακτική να γίνονται υπεδάφιος επεμβάσεις τεράστιας κλίμακας μέσα στην καρδιά του ιστορικού κέντρου, προϋποθέτει εξαφάνιση των επάλληλων αρχαιολογικών ιστών και φυσικά μεγάλες καθυστερήσεις στην υλοποίηση των έργων και ανεξέλεγκτη άνοδο της δαπάνης, εφόσον απαιτείται έρευνα.

Η πιο λογική, πιο οικονομική, και αναμφίβολα σωτήρια για τις υπεδάφιος αρχαιότητες, λύση των υπέργειων σταθμών για τα αυτοκίνητα, ακόμη κι αν απαιτούνταν απαλλοτρίωση ολόκληρων οικοδομικών τετραγώνων στο ιστορικό κέντρο, δεν προτιμάται. Η πρόταση να δημιουργηθεί δίκτυο μετρό για τις απομακρυσμένες ανατολικές και δυτικές συνοικίες και υπέργειο ελαφρύ μέσον για την εντός των τειχών απόσταση –από το Σιντριβάνι μέχρι την Πλατεία Βαρδαρίου– μια απόσταση ούτε οκτώ χιλιομέτρων, προσέκρουσε στις αντιπαλότητες των τοπικών αρχόντων.

Η Θεσσαλονίκη του σήμερα, μια ταχύτατα αναπτυσσόμενη πόλη –δυστυχώς όχι πάντα με τους πιο ευοίωνους ρυθμούς και τρόπους– διαθέ-

τει τρεις μεγάλους αρχαιολογικούς χώρους στο ιστορικό της κέντρο, από τους οποίους οι δύο, η Αγορά και το Ανακτορικό Συγκρότημα, θα αποδοθούν τα επόμενα χρόνια στο κοινό για διάφορες χρήσεις. Για τον τρίτο, και πρόσφατα δημιουργημένο χώρο, αυτόν της Πλατείας Κυπρίων Αγωνιστών –εκκρεμεί αρκετά χρόνια η εκπόνηση της μελέτης διαμόρφωσής του. Έχει ήδη προταθεί από τις Εφορείες Αρχαιοτήτων η αποκατάσταση της προϋπάρχουσας μαρμαροστρωμένης πλατείας μπροστά από το Διοικητήριο, με τις αρχαιότητες να διαφυλάσσονται κάτω από αυτήν.

Η αποκάλυψη αυτού του νέου αρχαιολογικού χώρου την τελευταία δεκαετία του 20ού αιώνα απέδειξε, για άλλη μια φορά, πόσο ανέτοιμη ήταν η Πολιτεία, αλλά και η τοπική κοινωνία, να αντιμετωπίσει επαρκώς την προστασία ενός νέου σημαντικότερου ευρήματος.

Πέρα από τους τρεις αυτούς αρχαιολογικούς της χώρους, τα μοναδικά τείχη και οι πολυποίκιλτες βυζαντινές εκκλησιές της είναι ό,τι περιουσία απέμεινε από το ένδοξο παρελθόν της υστερορωμαϊκής και βυζαντινής αρχαιότητας, έτσι ώστε σήμερα η Θεσσαλονίκη δικαίως να φέρει τον τίτλο της δεύτερης βυζαντινής πόλης –μετά την Κωνσταντινούπολη– στον κόσμο. Ωστόσο, απαραίτητο θα ήταν μελλοντικά να γίνει μια ενιαία μελέτη που θα συνδέσει αρχαιολογικούς χώρους, μνημεία και μνήμες με το παρόν, σε μια οργανική, καθημερινή και βιωματική σχέση με τους σύγχρονους αστικούς πυρήνες ζωής.

The great fire of 1917, the resettlement of refugees during 1918-1926, the attempts to apply the Hébrard plan and the initial rebuilding of 1925-1937 were grand opportunities for Thessaloniki's urban reconstruction, as well as for the city's archaeological research and elevation of its historic past, but did not thrive due to lack of funds and pressure for immediate reconstruction. The situation did not get better in post-war Thessaloniki as construction arbitrariness and trespassing proved to be an

easy way out of urban problems. The frenzied and uncontrolled rate of reconstruction during the 1950s and 60s altered the city's historic centre. The monuments' destruction and burying, or their partial survival within the buildings' basements at best, becomes the rule. The situation following the restoration of democracy after the military junta and up until the end of the twentieth century is surprisingly worsened, as the same practices persist, while expropriations seem long for-

gotten. During the last years, despite the major construction works in effect around the city, the attitude towards antiquities remains, pretty much, the same. Thessaloniki, with its rich Roman and Byzantine heritage, is still waiting for a unified study that would incorporate its archaeological sites, monuments and memories with the present, in a structural, practical and experiential relationship with its modern urban loci of life.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αδάμ-Βελένη, Π., *Θεσσαλονίκη, νεράιδα, βασίλισσα, γοργόνα, αρχαιολογική περιδιάβαση από τους προϊστορικούς ως και τους ρωμαϊκούς χρόνους*, (Θεσσαλονίκη 2001)
- Βασιλικού, Ντ., *Οι Ανασκαφές της Αρχαιολογικής Εταιρείας στις Κυκλάδες 1872 – 1910* (Αθήνα 2006)
- Βοκοτοπούλου, Ι., "Τα πρώτα 50 χρόνια της Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης", Πρακτικά Συμποσίου *Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912*, 1-3 Νοεμβρίου 1985 (Θεσσαλονίκη 1986), σ. 1-65
- Βοκοτοπούλου, Ι., *Οδηγός Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης*, εκδ. Καπόν, (Αθήνα 1996)
- Βουδούρη, Δ., *Κράτος και Μουσεία. Το Θεσμικό Πλαίσιο των Αρχαιολογικών Μουσείων* (Αθήνα 2003)
- Γιακουματάτος, Α., *Στοιχεία για τη Νεότερη Ελληνική Αρχιτεκτονική. Πάτροκλος Καραντινός*, ΜΙΕΤ (Αθήνα 2003)
- Γκαζή, Α., "Διαδράσεις της μνήμης στο μουσείο", στο Ν. Μερούσης, Μ. Νικολαΐδου, Ευ. Στεφανή (επιμ.), ΙΡΙΣ. *Τόμος στη μνήμη της καθηγήτριας Αγ. Πιλάλη-Παπαστερίου*, από τους μαθητές της, Θεσσαλονίκη, υπό δημοσίευση.
- Ζίας, Ν., *Φώτης Κόντογλου* (Αθήνα 1991)
- Καββαδίας, Π., *Ιστορία της Αρχαιολογικής Εταιρείας, από της εν Έτει 1837 Ιδρύσεως Αυτής μέχρι του 1900* (Αθήνα 1900)
- Καλπαξής, Α., "Επιρροές της Γαλλογερμανικής Αντιπαράθεσης του 19ου Αιώνα στην Κατασκευή της Εικόνας της Αρχαίας Ελλάδας", στο *Ένας Νέος Κόσμος Γεννιέται* (Αθήνα 1995)
- Κόκκου, Α., *Η Μέριμνα για τις Αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα Πρώτα Μουσεία* (Αθήνα 1977)
- Λεονάρδος, Β., *Η Ολυμπία* (Αθήνα 1901)
- Λιανός, Ν., "Έρευνα στο Ναυάγιο «Μέντωρ»", *Αρχαιολογία* 8 (1983) σ. 8-24
- Μαντόγλου, Α., *Μνήμες. Ατομικές – Συλλογικές – Ιστορικές*, (Αθήνα 2005)
- Μενδώνη, Λ., "Ο Κωνσταντίνος Μάνθος και η Ιστορία των Επιγραφών της Κέας", *Κατάλογος της Έκθεσης: Πολιτεύεσθαι τους Κείους κατά Πόλεις* (Αθήνα 2007)
- Πάντος, Π. Α., "Περίγραμμα της Αρχαιολογίας και του Αρχαιολογικού Επαγγέλματος στην Ελλάδα (Outline of Archaeology and the Archaeological Profession in Greece)", στην ιστοσελίδα www.discovering-archaeologists.eu
- Παπαδημητρίου, Αλ. & Ε., *Μνήμη Κόντογλου. Δέκα Χρόνια από την Κοίμησή του* (Αθήνα 1975)
- Παπασπυρίδη – Καρούζου, Σ., "Πώς Φυλάχθηκαν τα Αρχαία του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου", *Νέα Εστία* 1946, σ. 40
- Πετράκος, Β., "Δοκίμιο για την Αρχαιολογική Νομοθεσία", *Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου* 29, (1982) σ. 17-26
- Πετράκος, Β., *Η Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία. Η Ιστορία των 150 Χρόνων της 1837-1987* (Αθήνα 1987)
- Πετράκος, Β., *Η Απαρχή της Ελληνικής Αρχαιολογίας και η Ίδρυση της Αρχαιολογικής Εταιρείας* (Αθήνα 2004)
- Πετράκος, Β., "Ο Παναγιώτης Σταματάκης και η Ανασκαφή των Μυκηνών", *Κατάλογος της Έκθεσης: Τροία, Μυκίνες, Τίρυνς, Ορχομενός. Εκατό Χρόνια από το Θάνατο του Ερρίκου Σλήμαν* (Αθήνα 1990)
- Ρωμιοπούλου, Κ., «Χρονικό της αρχαιολογικής δραστηριότητας στη Βόρεια Ελλάδα (1912-2000)», *Η Αρχαιολογία στην Ελλάδα*, έκδοση του περιοδικού Corpus, 2 (2002), 174-176.
- Σιμόπουλος, Κ., *Ξένοι περιηγητές στην Ελλάδα* (Αθήνα 1972)
- Στάης, Β., *Τα εξ Αντικυθήρων Ευρήματα. Χρονολογία, Προέλευσις, Χαλκοῦς Εφηβος* (Αθήνα 1905)
- Χατζηφώτης, Ι. Μ., *Φώτιος Κόντογλου. Η ζωή και το έργο του* (Αθήνα 1978)
- «Τα ευρήματα των Αντικυθήρων», *Αρχαιολογική Εφημερίς*, 1901

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Avgouli, M., "The first Greek Museums and National Identity", στο Kaplan F.S. (εκδ.), *Museums and the Making of "Ourselves": The Role of Objects in National Identity* (Λονδίνο 1994)
- Bennett, T., *The Birth of the Museum: History, Theory, Politics* (Λονδίνο-Νέα Υόρκη 1995)
- Curtius, E., Adler F. (εκδ.), *Olympia. die Ergebnisse der von dem Deutschen Reich veranstalteten Ausgrabung. Topographie und Geschichte* (Βερολίνο 1897)
- Delgado, J.P. (εκδ.), *Encyclopedia of Underwater and Maritime Archaeology* (Λονδίνο 1997)
- Davidson Weinberg, G., Grace, R. κ.ά., "The Antikythira Shipwreck Reconsidered", *Transactions of the American Philosophical Society* 55.3 (Φιλαδέλφεια 1965)
- Herzfeld, M., *Ours Once More: Folklore, Ideology and the Making of Modern Greece*, (Καίμπριτζ 1982)
- Herzfeld, M., *Πάλι δικά μας: Λαογραφία, Ιδεολογία και η Διαμόρφωση της Σύγχρονης Ελλάδας* (Αθήνα 2002)
- Kyrieleis, H. (εκδ.), "Olympia 1875-2000. 125 Jahre deutsche Ausgrabungen", στο *Internationales Symposion, Berlin, 2000* (Μάιντς 2002)
- MacDonald, Sh. (επιμ), *The Politics of Display: Museums, Science, Culture*, (Λονδίνο 1998)
- Mouliou, M., "Ancient Greece, its Classical Heritage and the Modern Greeks: Aspects of Nationalism in Museum Exhibitions", στο Atkinson, J., Banks, I., O'Sullivan, J. (εκδ.), *Nationalism and Archaeology; Scottish Archaeological Forum. Proceedings of a conference hosted by Scottish Archaeological Forum* (Γλασκόβη 1994) σ. 174-199

Επιστημονική Επιμέλεια

Δρ. Μεταξία Τσιμποπούλου

Επιμέλεια Έκδοσης

Δρ. Αγγελική Κοσμοπούλου

Δρ. Χρήστος Γκατζόλης

Συγγραφή Κειμένων

Δρ. Πολυξένη Αδάμ-Βελένη

Δρ. Αλεξάνδρα Αλεξανδρή

Δρ. Μαρία Αντωνίου

Ιωάννης Βάσιλας

Δρ. Φραγκούλα Γεώργια

Δρ. Ιωάννα Δημοπούλου

Σταυρούλα Μασουρίδη

Κατερίνα Μπίχτα

Νίνα Νικολακέα

Δρ. Έρη Παπαθεοδώρου

Δρ. Ευαγγελία Στεφανή

Δημήτρης Χαραλαμπίδης

Επιμέλεια Κειμένων**Έκδοσης Θεσσαλονίκης**

Δρ. Χρήστος Γκατζόλης

Δρ. Μαρία Αντωνίου

Στέλλα Τσιαρβούλα

Μουσειολόγος

Αλεξάνδρα Νικηφορίδου

Αρχιτέκτων

Αντωνία Πάνου

Οπτικοακουστικές Εφαρμογές

Ευάγγελος Χριστοδούλου

Επιμέλεια Εκφωνήσεων

Κωστής Σφυρικήδης

Συντελεστές Έκθεσης Θεσσαλονίκης

Δρ. Πολυξένη Αδάμ-Βελένη

Δρ. Ευαγγελία Στεφανή

Δρ. Χρήστος Γκατζόλης

Γιώργος Τσεκμές

Στυλιάνα Γκαλινίκη

Δρ. Μαρία Αντωνίου

Σταυρούλα Μασουρίδη

Όλγα Σακαλή

Αναστασία Δημουλά

Βασίλης Κριθιώτης

Βάσω Μιχαλοπούλου

Καλλιόπη Μαρτίνη

Στέλιος Καραμπίκας

Γιώργος Καραμπίκας

Άρης Πολυζόπουλος

Σχεδιασμός Εντύπου

Logos Associates

Εκτύπωση

Α' έκδοση, Αθήνα 2008: ΛΙΘΟΤΥΠΙΚΗ Α.Ε.

Β' έκδοση, Θεσσαλονίκη 2010: Εκδόσεις ΖΗΤΗ

© 2010, Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων, Αγίων Ασωμάτων 11, Αθήνα 105 53

τηλ.: 210 32 29 820, e-mail: deam@culture.gr

ISBN: 978-960-214-???-?